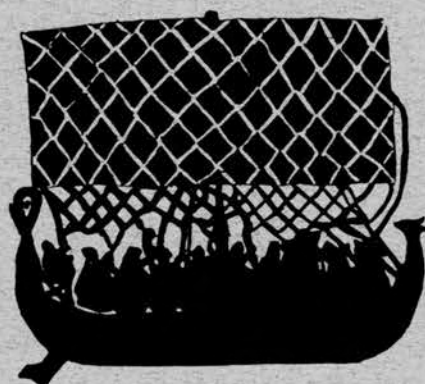


# **Fornminnesinventeringen – nuläge och kompletteringsbehov**

**En riksöversikt**



**Fornminnesinventeringen  
– nuläge och kompletteringsbehov**

N<sup>o</sup> 3100

$\frac{1}{4}$  MT

BORRYD

431 M



ÅR 1910

*Hand-drawn scribbles representing grass or ground texture.*


WB

# **Fornminnesinventeringen – nuläge och kompletteringsbehov**

---

**En riksöversikt**

**Redaktör: Ronnie Jensen**

 **Riksanstikvarieämbetet**

*Utgivning:* Riksantikvarieämbetet, Kunskapsavdelningen  
Box 5405, 114 84 Stockholm

*Redaktör och layout:* Ronnie Jensen

© 1997 Riksantikvarieämbetet

1:1

ISBN 91-7209-106-1

ISBN 978-91-7209-763-6 (PDF) 2016

*Tryckning:* AK Tryck/Stockholm 1997

© Bilderna i publikationen

# Förord

Föreliggande publikation, *Fornminnesinventeringen – nuläge och kompletteringsbehov*, är ett led i Riksantikvarieämbetets utarbetande av ett aktuellt kunskapsunderlag för kulturmiljövården. Skriften ger länsvis en översiktlig framställning av fornminnesinventeringens förlopp från slutet av 1930-talet och fram till idag. Vi försöker även urskilja återstående kompletteringsbehov. Att sådana behov finns för särskilda kategorier eller typer av fornlämningar och andra kulturlämningar är delvis en naturlig följd av inventeringens långa tidsutsträckning och fornlämningsbegreppets utveckling. Skriften är tänkt att vara en översikt på riksplanet, men kan också tjäna som underlag för enskilda länsöversikter, där beskrivningen av inventeringsläget kan breddas och analyserna fördjupas.

Efter länsgenomgången följer ett textparti om kulturminneslagstiftningen, fornminnesinventeringen och Fornminnesregistret. Skriften avslutas med en presentation av ett stort antal böcker och artiklar, som på olika sätt beskriver och analyserar fornlämningsbeståndet utifrån erfarenheterna av fornminnesinventeringen.

Ett drygt tjugotal personer har deltagit i utformandet av länstexterna eller har haft synpunkter på innehållet, av vilka några även har deltagit i arbetet med kartorna och fornlämningsstatistiken. Flertalet är eller har varit platsledare vid inventeringen. Ronnie Jensen har samordnat arbetet, redigerat materialet och skapat layouten. Initialt deltog även Wivianne Bondesson i arbetets uppläggning. Hon har även utfört samtliga teckningar. Bengt Sjödin har framställt kartorna.

Det är vår förhoppning att föreliggande arbete skall underlätta användningen och tolkningen av Fornminnesregistret i kulturmiljövårdens handläggning.

*Ulf Bertilsson*

# Innehåll

Fornminnesinventeringen – en redovisning länsvis .....	9
Inledning .....	9
Stockholms län (AB) .....	16
Uppsala län (C) .....	20
Södermanlands län (D) .....	24
Östergötlands län (E) .....	28
Jönköpings län (F) .....	32
Kronobergs län (G) .....	36
Kalmar län (H) .....	40
Gotlands län (I) .....	44
Blekinge län (K) .....	48
Kristianstads län (L), fr.o.m. 1997 del av Skåne län .....	52
Malmöhus län (M), fr.o.m. 1997 del av Skåne län .....	56
Hallands län (N) .....	60
Göteborgs och Bohus län (O), fr.o.m. 1998 del av Västra Götalands län .....	64
Älvsborgs län (P), fr.o.m. 1998 del av Västra Götalands län .....	68
Skaraborgs län (R), fr.o.m. 1998 del av Västra Götalands län .....	72
Värmlands län (S) .....	76
Örebro län (T) .....	80
Västmanlands län (U) .....	84
Dalarnas län (W), f.d. Kopparbergs län .....	88
Gävleborgs län (X) .....	92
Västernorrlands län (Y) .....	96
Jämtlands län (Z) .....	100
Västerbottens län (AC) .....	104
Norrbottens län (BD) .....	108
Lagtillämpning, inventering och registerhållning .....	113
Kulturminneslagen och fornlämningsbegreppets tillämpning .....	113
Andra lagar och förordningar .....	114
Fornminnesinventeringen .....	115
Fornminnesregistret .....	116
Litteratur .....	119

# Fornminnesinventeringen

## – en redovisning länsvis

### Inledning

Detta huvudkapitel baserar sig på länsindelningen av Sverige så som den såg ut före den första januari 1997, vilket innebär att 24 län är redovisade var för sig. Således redovisas det nybildade Skåne län i form av de tidigare två separata länen Kristianstads län och Malmöhus län. Även det nya storlandet Västra Götalands län, gällande fr.o.m. den första januari 1998, är redovisat som Göteborgs och Bohus län, Älvsborgs län och Skaraborgs län. I länsngenomgången har, för att underlätta jämförelser, en för länen inbördes likartad redovisningsstruktur valts. Varje länspresentation består därför av en länskarta, en faktaruta och tre textsidor med likartad uppbyggnad.

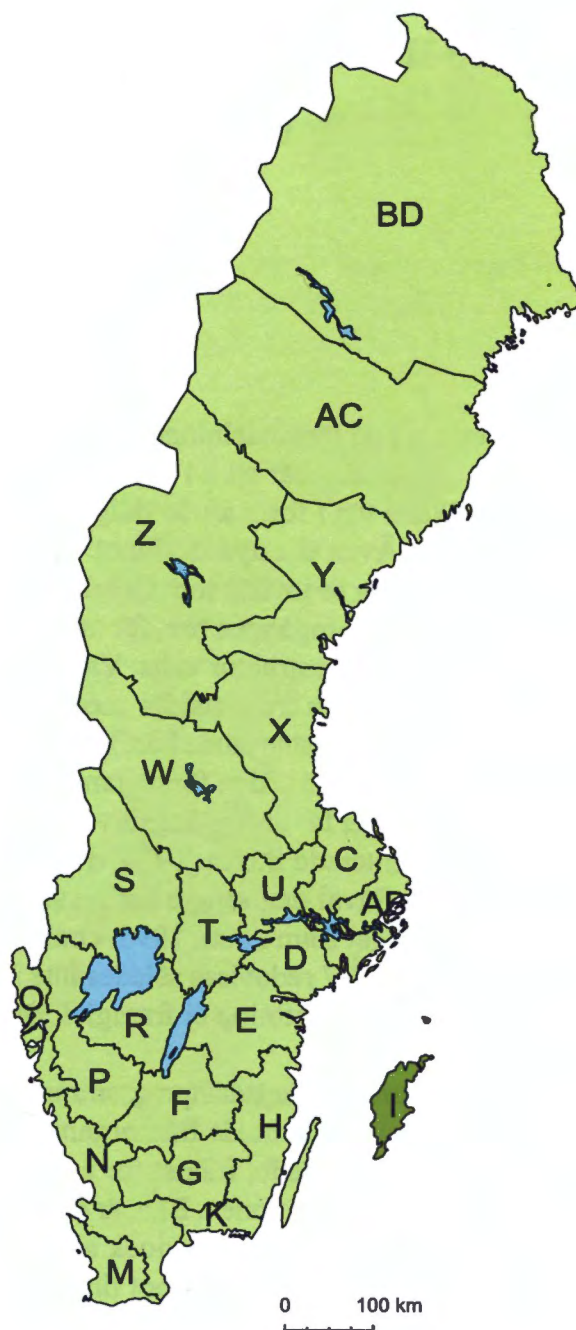
Redovisningen inleds med två rikstäckande kartor. Den *första Sverigekartan* visar länsindelningen så som den såg ut före den första januari 1997. Den *andra Sverigekartan* redovisar inventeringsläget för andragångsinventerade områden samt områden som endast är förstagångsinventerade fr.o.m. 1974, dvs. samma år som andragångsinventeringen tog sin början. Såväl den senare kartan som de efterföljande 24 länskartorna utvisar inventeringsläget fram t.o.m. 1996. Områden som har blivit föremål för inventeringsinsatser under 1997 redovisas således inte i detta sammanhang eftersom dessa områdens slutgiltiga omfattning ej framgick helt klart vid tidpunkten för kartornas framställning.

Riks- och länskartorna är utförda i kartdataprogrammet Mapinfo. Grundmaterialet består huvudsakligen av uppgifter hämtade från organisationsplaner och fältarbetsrapporter. Kartorna är något förenklade, främst för åskådlighetens skull, vad gäller redovisningen av den primära informationen. Bl.a. är endast vissa av de större sjöarna redovisade. Den vattenbärande kustzonen är dock särskilt redovisad vad gäller de partier som har ekonomisk kartläggning. Däremot finns endast större öar redovisade inom denna zon, vilket gör att för vissa kustblad kan det visuella intrycket bli att endast öppet vatten har inventerats. Detta är givetvis inte fallet. Följande inventeringsmodeller och inventeringsomgångar finns redovisade på *länskartorna*:

– Områden som aldrig har blivit föremål för inventeringsinsatser, varken för den ekonomiska eller den topografiska kartan. Detta gäller endast för vissa områden i Västerbotten och Norrbotten (se respektive länskarta).

– Områden som endast har en förstagångsinventering för den ekonomiska kartan. I de fall flera förstagångsinventeringssäsongers områden gränsar till varandra har dessa redovisats som ett sammanhängande område med angivande av det första respektive sista året för inventeringsinsatserna, t.ex. 69–72 (Blekinge län) och 66–76 (Dalarnas län). I de fall säsongerna inte följer direkt på varandra har de enskilda årtalen för





**Sveriges län 1996.** Från den 1 januari 1997 är Kristianstads (L) och Malmöhus län (M) sammanslagna till ett län, Skåne län (LM), och namnet Kopparbergs län är ändrat till Dalarnas län (W). Från den 1 januari 1998 sammanslås länen Göteborgs och Bohus (O), Älvsborg (P) och Skaraborg (R) till ett nytt storlän, med namnet Västra Götalands län (Q).

AB	Stockholm	K	Blekinge	T	Örebro
C	Uppsala	L	Kristianstad (Skåne)	U	Västmanland
D	Södermanland	M	Malmöhus (Skåne)	W	Dalarna
E	Östergötland	N	Halland	X	Gävleborg
F	Jönköping	O	Göteborg och Bohus	Y	Västernorrland
G	Kronoberg	P	Älvsborg	Z	Jämtland
H	Kalmar	R	Skaraborg	AC	Västerbotten
I	Gotland	S	Värmland	BD	Norrbottn

inventeringarna redovisats. Förstagångsinventeringen i södra och mellersta Sverige kan betraktas som slutförd 1977. I fjällområdena och i vissa fjällnära områden har förstagångsinventering pågått även därefter.

– Områden som endast har inventerats för den topografiska (gröna) kartan, oftast med en mycket låg täckningsgrad och med mycket begränsade resurser, t.ex. [66] i Norrbottens län och [71] i Västerbottens län. Flera av dessa områden skulle i praktiken nästan kunna redovisas som ej inventerade (se första punkten och kommentarer under främst Västerbotten och Norrbotten).

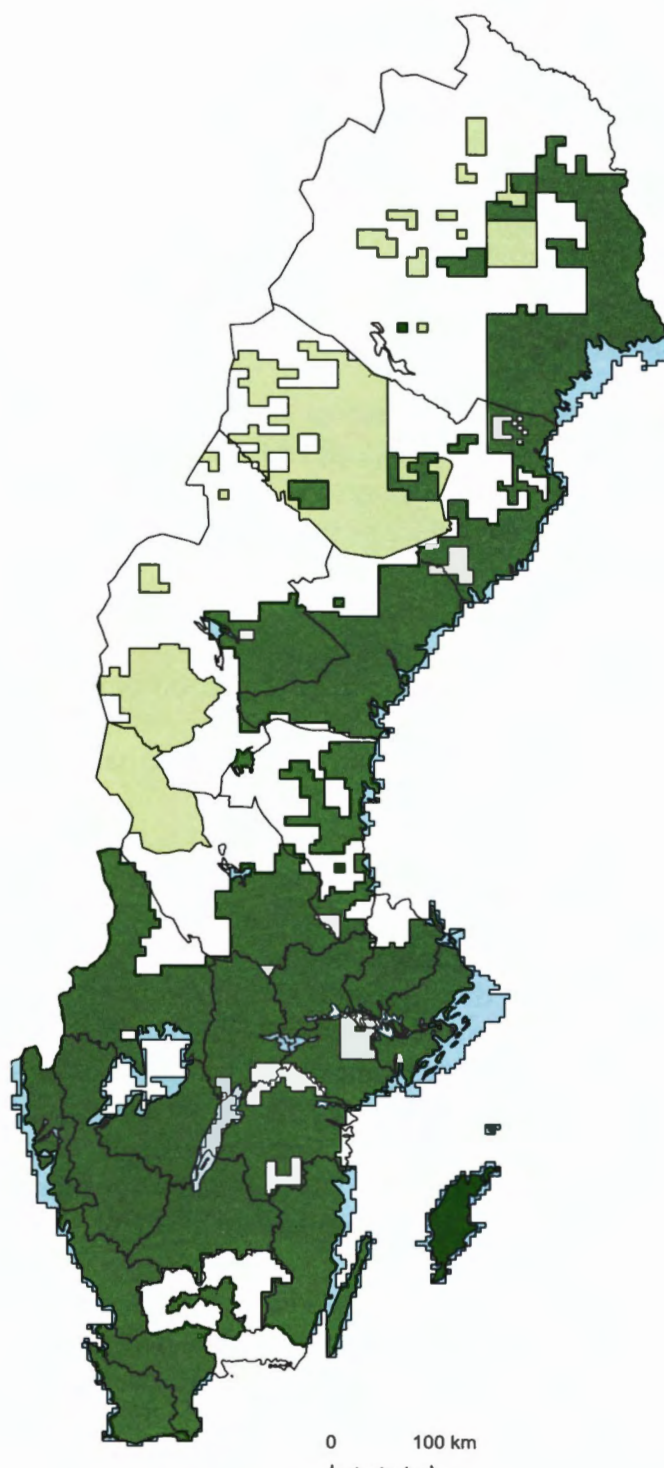
– Områden som är förstagångsinventerade och som endast har en begränsad eller ej fullständig andragångsinventering, ofta närmast med karaktären av en byråmässig översyn (s.k. partiell revidering), t.ex. 55–57 (85) i Gävleborgs län, där de första årtalen står för förstagångsinventeringen och årtalet inom parentes åsyftar den partiella revideringen.

– Områden som har en s.k. fullständig andragångsinventering för den ekonomiska kartans revidering med en förhållandevis hög ambitionsnivå och med tämligen godtagbara resurser, t.ex. 79 (Uppsala län) och 88 (Västernorrlands län). Andragångsinventeringen tog sin början i Kalmar län 1974 och har därefter pågått fortlöpande.

En *faktaruta* inleder redovisningen av varje län. De har en inbördes likartad utformning och innehåller ett antal basuppgifter. Här återfinns man det aktuella länets areal; antalet fornlämningslokaler; antalet fornlämningslokaler/km<sup>2</sup>; antalet fornlämningar, dvs. enskilda anläggningar; motsvarande antal fornlämningar/km<sup>2</sup>; antalet registrerade lokaler totalt, dvs. avseende såväl fasta fornlämningar som andra kultur lämningar; motsvarande antal lokaler/km<sup>2</sup>; årtal för genomförd förstagångsinventering; årtal för genomförd andragångsinventering; årtal för s.k. partiell revidering, dvs. en närmast byråmässig eller mycket begränsad andragångsinventering; samt slutningen kommentarer av olika slag. Arealuppgifterna är hämtade från länsredovisningarna i Nationalencyklopedin 1989–1996. De statistiska uppgifterna om antalet fornlämningar m.m. sträcker sig fram till t.o.m. 1996 (se vidare den tabellariska läns-sammanställningen, s. 14).

*Huvudtexten* i länsredovisningarna har genomgående en likartad struktur med identiska ingångsrubriker till de olika delkapitlen, dels för att man snabbt skall kunna få tillgång till de uppgifter som man primärt är intresserad av, dels lättare skall kunna göra jämförelser mellan länen. Eftersom det här är frågan om att ”på ett bräde” ge en överskådlig bild av inventerings- och kunskapsläget för samliga län i riket, och de kompletteringsbehov som därmed kan urskiljas, har texten givits en översiktlig karaktär. Riksöversikten kan dock ligga som underlag för enskilda länsöversikter, där beskrivningen av inventeringsläget kan breddas och analyserna fördjupas. I länstexterna har närmare ett tjugotal personer varit inblandade, flertalet platsledare.

I kapitlet *Landskapet* görs en översiktlig redovisning av den naturgeografiska karaktären, ibland med kulturgeografiska inslag och redovisning av olika huvudbygder.



Områden i Sverige där Riksantikvarieämbetet åren 1974–1996 har utfört reguljär fornminnesinventering för den ekonomiska kartan, dvs. i områden med oftast normal täckningsgrad och ambitionsnivå. De ljus gröna ytorna avser förstagsinventering och de mörkt gröna avser andragångsinventering (revidering). Den senare startade 1974. Utanför den bohuslänska kusten finns fem mindre områden som avser förstagsinventering. Under 1997 har dessutom revidering pågått i följande län: Uppsala län, Södermanlands län, Kronobergs län, Jämtlands län, Västerbottens län samt Norrbottens län.

I kapitlet *Fornlämningars bild* försöker vi dels redovisa fornlämningarnas huvudsakliga fördelning i stort i varje län, dels ange de för länet mest karakteristiska fornlämningarna, vilket oftast är liktydigt med de mest frekventa. Det kan dock även röra sig om fornlämningar som är framträdande på andra sätt och som genom den uppmärksamhet de i olika sammanhang har fått därmed har färgat länets fornlämningsbild. Som exempel på det sistnämnda förhållandet kan hållristningarna och hållmålningarna i Jämtlands län nämnas. (För vidare läsning, se t.ex. Åke Hyenstrands bok från 1984, "Fasta fornlämningar och arkeologiska regioner".)

Kapitlet *Fornminnesinventeringen* är avsett att översiktligt redovisa de olika satsningar som har genomförts såväl under förstagångs- som andragångsinventeringen och därmed de kvantitativa och kvalitativa skillnaderna mellan inventeringsomgångarna. Vilka fornlämningskategorier och fornlämningstyper prioriterades vid de olika inventeringarna? Gjordes särskilda satsningar inom vissa delar av länet? Vilken arbetsmetodik nyttjades? (Se vidare s. 115f och Klas-Görans Selinges artikel från 1988, "Det närvarande förflutna. 50 år med fornminnesinventeringen".)

Slutkapitlet *Kompletteringsbehovet* är egentligen det viktigaste, eftersom behovet av framtida dokumentation i de olika länen redovisas här. Kapitlet kan ses som en syntes av den framställning som föregår detta. De "lakuner" som vi här länsvis försöker urskilja kan gälla såväl enskilda fornlämningstyper, t.ex. stenåldersboplatser och röjningsröseområden, som hela kategorier, t.ex. fossil åkermark eller "industriella" lämningar såsom tjärframställningsplatser, smideslämningar, lämningar efter kalkframställning etc., men även särskilda områden som utifrån dagens krav rent allmänt sett har en föga acceptabel inventeringsstandard. Sådana områden är t.ex. de stora delar av Kronobergs län som fortfarande har en fyrtio- och femtiotalstandard avseende dokumentationsläget, men även stora delar av fjällområdena och de inre delarna av norra Norrland. I Kronobergs län pågår dock en andragångsinventering fr.o.m. 1993, som beräknas att fortsätta de närmaste åren. Även betydligt mindre områden kan urskiljas förutom ovan anförda storskaliga exempel.

*Kommentarer till tabellen, s. 14:* De statistiska uppgifterna bygger delvis på en genomgång av Fornminnesregistret, delvis på en sammanställning av tidigare framtagen och publicerad statistik, främst i Riksantikvarieämbetets publikationsserie "Arkeologi i Sverige". Redovisningen utvisar i stort antalet fornlämningar och fornlämningslokaler länsvis fram t.o.m. 1996. En del poster kan saknas, t.ex. vissa uppgifter om nyupptäckta fornlämningar, som har inkommit till Fornminnesregistret. En del inventeringar som ej har utförts i Riksantikvarieämbetets regi och vissa större arkeologiska undersökningar har ännu inte inkommit i form av rapporter eller är ännu inte inskrivna i registret. Det förrycker dock inte värdena i någon större utsträckning, eftersom det totalt sett är frågan om ett mycket stort antal fornlämningar och lokaler som redovisas i tabellen och i faktarutorna. Sammanställningen ger därför en god överblick av hur de registrerade fornlämningarna i stort fördelar sig i landet.

Av tabellen framgår att Mälardalslänen generellt har det största antalet registrerade fornlämningar i landet. Även Östergötland och Gotland har ett mycket stort antal kända fornlämningar. Även flera län i södra och västra Sverige har ett stort fornlämningsbestånd, bl.a. Älvsborgs, Skaraborgs samt Göteborgs och Bohus län, alla tre ingående i Västra Götalands län fr.o.m. 1998. Även Kalmar län har relativt många fornlämningar, vilket framför allt gäller Öland och det småländska Tjust.

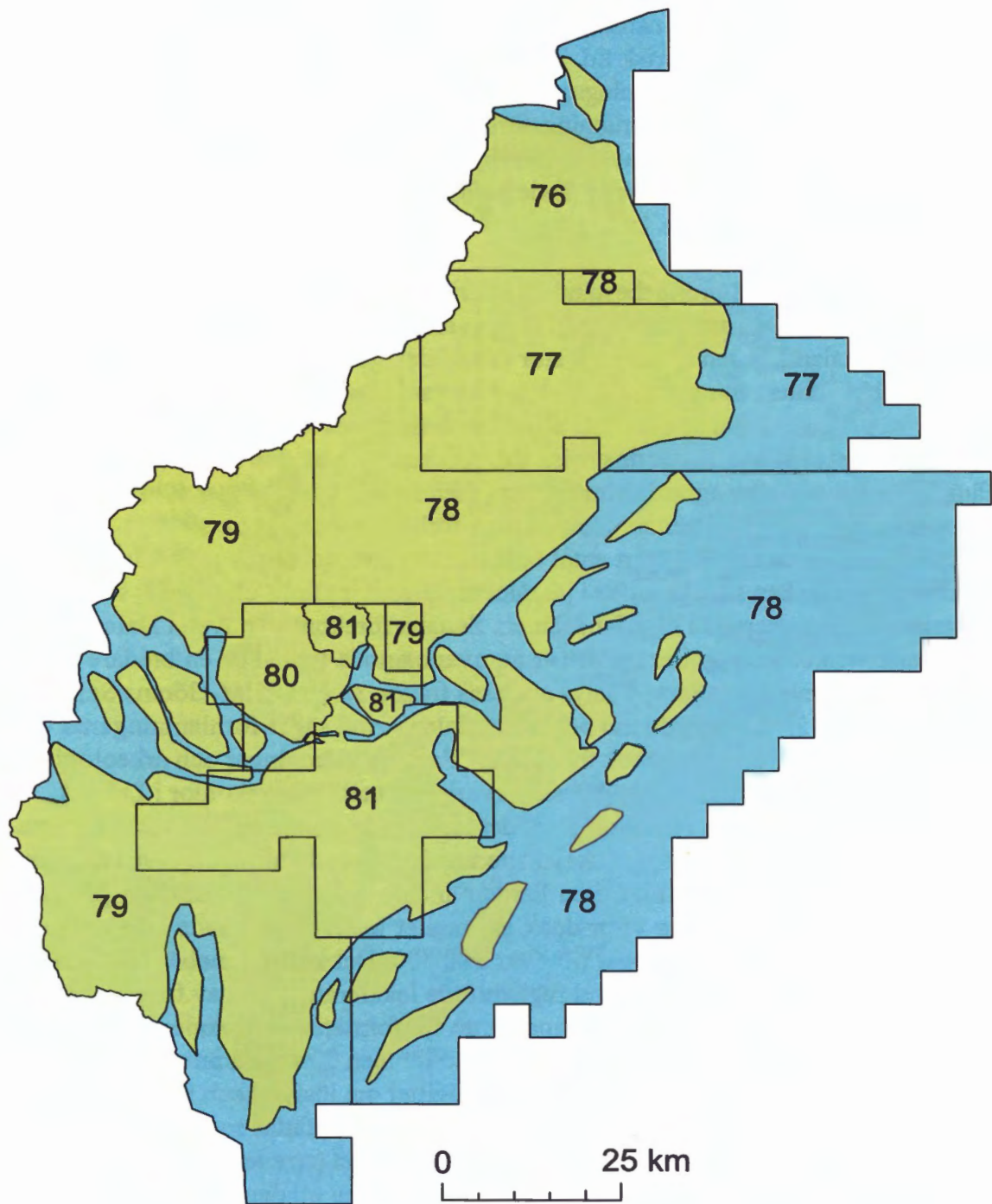
Län	Antal fornlämningslokaler	Antal/km <sup>2</sup>	Antal fornlämningar	Antal/km <sup>2</sup>
Stockholm	10 294	1,59	101 435	15,63
Uppsala	11 542	1,65	77 556	11,10
Södermanland	10 173	1,68	75 146	12,40
Östergötland	10 136	0,96	49 704	4,71
Jönköping	5 696	0,57	21 389	2,15
Kronoberg	4 809	0,57	16 559	1,96
Kalmar	7 124	0,64	29 550	2,65
Gotland	8 228	2,62	44 212	14,08
Blekinge	1 369	0,47	3 221	1,10
Kristianstad	8 304	1,36	15 799	2,59
Malmöhus	6 225	1,26	8 781	1,78
Halland	4 680	0,86	9 842	1,80
Göteborgs och Bohus	13 086	2,55	24 346	4,74
Älvsborg	9 825	0,86	29 141	2,56
Skaraborg	8 582	1,08	24 587	3,10
Värmland	6 611	0,38	9 746	0,55
Örebro	2 004	0,24	7 752	0,91
Västmanland	6 154	0,98	22 875	3,63
Dalarna	4 645	0,16	5 333	0,19
Gävleborg	2 347	0,13	8 300	0,46
Västernorrland	5 807	0,27	13 583	0,63
Jämtland	5 362	0,11	19 366	0,39
Västerbotten	4 204	0,08	12 094	0,22
Norrbotten	5 865	0,06	12 229	0,12
Summa	163 072	–	642 546	–
Medelvärde	6 795	0,88	26 773	3,73

Tabellen utgör en sammanställning av de viktigaste statistiska uppgifterna i faktarutorna, vilka inleder varje länsredovisning. De i fetstil angivna värdena utgör sådana som ligger över medelvärdet. Statistiken gäller fram t.o.m. 1996 års fornminnesinventering (se dock kommentarerna till tabellstatistiken).

Värdena för de två Skånelänen, fr.o.m. 1997 sammanslagna till ett gemensamt län, skulle sannolikt ha varit betydligt högre om inte över- och bortodlingen av fornlämningar hade varit så omfattande inom stora delar av Skåne. Detta gäller generellt för landets fullåkersbygder och naturligtvis även i olika utsträckning för alla jordbruksbygder med rötter i förhistorisk tid. Till de viktigaste källkritiska faktorerna beträffande det kvarvarande fornlämningsbeståndet hör därför det aktuella landskapets allmänna karaktär, senare tiders brukningsförhållanden i jordbruksbygderna, bygdernas kulturhistoriska karaktär, bl.a. avseende bebyggelsens, gravarnas etc. placering, omfattning och intensitet och den varierande befolkningsstorleken under förhistorisk tid. Även andra aspekter skulle kunna anföras och de nämnda kan fördjupas och utvecklas.

Merparten av fornlämningsbeståndet i södra och mellersta Sverige utgörs av förhistoriska gravar. Den stora skillnaden mellan antalet gravar i Mälardalskapen jämfört med Götalandskapen baseras till stor del på det stora antalet bevarade gravar på gravfält från främst den yngre järnåldern i Mälardalen. I Norrlandslänen är de förhistoriska gravarna, som bekant, inte alls lika vanligt förekommande, p.g.a. en betydligt lägre population under förhistorisk tid, förekomsten av den länge kvardröjande fångstkulturen, där den agrara kulturformen, med fastare bosättningar som följd, satte in i större skala betydligt senare jämfört med förhållandena längre söderut. Här tillkommer istället ett mycket stort antal boplatser av stenålderstyp, som tidsmässigt i viss utsträckning kan sträcka sig in i järnåldern. Dessutom finns ett mycket stort antal fångstgropar registrerade i Norrlandslänen. Sådana förekommer även i Dalarna och Värmland, vilket även gäller boplatser av ovannämnda typ. (För en bredare redovisning och en mera detaljerad analys av dessa frågor, se t.ex. Klas-Görans Selinges artikel från 1985, "Västergötland och Mälardalen – vad säger fornlämningarna om historien?", Åke Hyenstrands bok från 1984, "Fasta fornlämningar och arkeologiska regioner" och publikationer från Riksantikvarieämbetets regionkontor i Luleå.)

I faktarutorna för länen redovisas även det totala antalet registrerade lokaler, d.v.s. såväl fornlämningslokaler som lokaler med andra kulturlämningar. Även täthetsvärdena finns redovisade där. Dessa värden är inte redovisade i tabellen på motstående sida. En summering visar dock att antalet totalt registrerade lokaler, med ovan gjorda reservationer, uppgår till över 380 000. Det skulle innebära att mindre än 50 % av de i Fornminnesregistret registrerade lokalerna utgörs av fornlämningslokaler. Flera förklaringar till detta låga värde för fornlämningslokalerna kan dock finnas. Registerposter som inte har räknats in i kolumnen för fornlämningslokaler kan vara uppgifter om borttagna fornlämningar, uppgifter om lösfynd och fyndplatser och det kan även röra sig om ett stort antal lokaler som idag uppfattas som fornlämningar, men som vid registreringstillfället inte bedömdes vara det (se även s. 118), eller som av kartografiska skäl inte aviserades som fast fornlämning till den ekonomiska kartan (se även s. 117). Dessutom registreras numera ofta andra kulturlämningar än fornlämningar i samband med fornminnesinventeringen, se även s. 116. (Angående fornlämningsbegreppet, se s. 113 f och s. 118 samt Ronnie Jensens artikel från 1993, "Särskilda arkeologiska utredningar och fornlämningsbegreppets tillämpning".) Alla dessa aspekter, och vilka statistiska genomslag de har fört med sig är inte helt lätt att för tillfället reda ut i detalj, eftersom statistiken delvis bygger på uppgifter som har framtagits över en längre tid.



**Stockholms län (AB).** Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering för den ekonomiska kartan. Senast utförda inventering per ekonomiskt kartblad och, i anslutning till Stockholm, delvis utifrån sockenindelningen. Årtal inom parentes innebär en mycket begränsad och ofullständig andragångsinventering.

## Stockholms län (AB)

**Areal:** 6 490 km<sup>2</sup>

**Antalet fornlämningslokaler:** 10 294

**Antalet fornlämningslokaler/km<sup>2</sup>:** 1,59

**Antalet fornlämningar (anläggningar):** 101 435

**Antalet fornlämningar/km<sup>2</sup>:** 15,63

**Antalet lokaler totalt:** 19 740

**Antalet lokaler totalt/km<sup>2</sup>:** 3,04

**Förstagångsinventering:** 1948–1953 och 1957

**Andragångsinventering:** 1976–1981

**Partiell revidering:** –

**Kommentar:** S.k. ”sockeninventeringar” utfördes under 1930- och 1940-talet. De berörde 44 socknar, varifrån de ”fullständigt” inventerade har efterlämnat värdefulla gravfältskartor. Areellt ligger tyngdpunkten på förstagångsinventeringen på 1951 och 1952 års säsonger. Hela länet är andragångsinventerat i slutet av 1970-talet och början av 1980-talet.

### Landskapet

Stockholms län omfattar de östra, sydöstra och södra delarna av Uppland och de östra delarna av Södermanland. De båda landskapen särskiljs av Mälaren. Länet är tätbefolkat och utsatt för starkt exploateringsstryck. 55 % utgör skogsmark, 33 % åker- och betesmark, och 12 % utgör kalberg, tätorter, vägar, kraftledningar etc.

Länet får, relativt sett, betraktas som ett *ungt landskap*, präglad av strandförskjutningen, och ligger som helhet under den högsta kustlinjen. Naturgeografiskt kan länet indelas i tre naturtyper: Östersjökusten med ytter- och innerskärgård, östra delarna av Svealands sprickdalsterräng med lerslättdalar, sjöbäcken och väl utbildade rullstensåsar samt främst i norr av skogsområden.

Tre typer av odlingslandskap kan urskiljas: slätt- och centralbygden norr om Stockholm, övergångsbygden i söder och längst i norr skogsbygden. Jordarterna utgörs huvudsakligen av morän och bitvis kalkhaltiga moränleror. Jordbrukets kolonisationsförlopp har stegvis gått från övergångsbygd via slättbygd till skogsbygd.

### Fornlämningsbilden

Kulturlandskapet har formats under lång tid. Brukningsformerna har varierat och därmed avsatt olika spår. De första människorna som sökte sig hit var rörliga utan fast bosättning och levde i grupper. Man försörjde sig på jakt, fiske och insamlande av bär och växter. Senare vann åkerbruk och boskapsskötsel insteg och befolkningen blev alltmer bofast. Klimatet var mildt och människan började förändra landskapet.

Karakteristiska, förhistoriska formelement från kulturlandskapets framväxt som vi numera bäst kan återfinna är – jämfört med flertalet län utanför Mälardalen – ett mycket stort antal *gravar* och *gravfält*, varav merparten från järnåldern, *forn-*



*borgar* och *runstenar*. En mängd *rösen* och *stensättningar med kal stenfyllning* från bronsåldern är kända. De sistnämnda är relevanta även för den äldsta järnåldern. Främst den yngre järnåldern karakteriseras av ett stort antal *högar* och övertorvade, framför allt *runda stensättningar*. Bebyggelsen under sten- och bronsåldern var påfallande knuten till nivåer som anslöt till den dåtida kustzonen. Under folkvandringstid skedde omfattande förändringar i bosättningsmönstret, vilket under yngre järnålder och medeltid ledde fram till de bygder som ännu idag är bestående.

## Fornminnesinventeringen

*Förstagångsinventeringen* utfördes i länet relativt tidigt, 1948–1953 och 1957. Arbetsmetodiken kan sägas vara utformad som ett arv från de tidigare s.k. sockeninventeringarna. Inventeringen kom primärt att inriktas på vad som ryms inom begreppet "traditionella fornlämningar" med *gravar* och *gravfält*, *runstenar* och *fornborgar* i centrum. Stenåldersmaterialet kom närmast att bli obeaktat. Exempel på fornlämningar som inte heller beaktades är agrara lämningar, övergivna by- och gårdstomter samt övergivna arbetsplatser av olika slag.

*Andragångsinventeringen* kom i större utsträckning att omfatta de fornlämningskategorier som 1942 års Fornminneslag faktiskt gav möjligheter till. Förutom en ökning av antalet registrerade *gravar* medförde den en omfattande nyregistrering bl.a. av *skärvtenshögar* i bronsåldersmiljöer och *övergivna by- och gårdstomter*. *Stenåldersboplatser* kunde inte heller vid revideringen ges den uppmärksamhet som hade varit befogad. I andra, och senare, sammanhang har ett tämligen stort antal stenåldersboplatser upptäckts på Södertörn. Av de vid förstagångsinventeringen beskrivna gravarna utfördes vid revideringen ofta betydligt mera omfattande och detaljerade beskrivningar. Framför allt gällde detta gravarna från äldre järnålder, i synnerhet de som bildar större, ofta komplexa gravfält med gravar som har en uppsättning av olika konstruktionsdetaljer.

I Stockholms skärgård registrerades ett relativt stort antal kustbundna lämningar. Av de för skärgården mest karakteristiska fornlämningarna kan ett stort antal s.k. *ryssugnar* nämnas, en slags enkla stenugnar, av vilka flertalet traditionellt brukar sättas i samband med ryssarnas härjningar i skärgården under 1700-talet.

## Kompletteringsbehovet

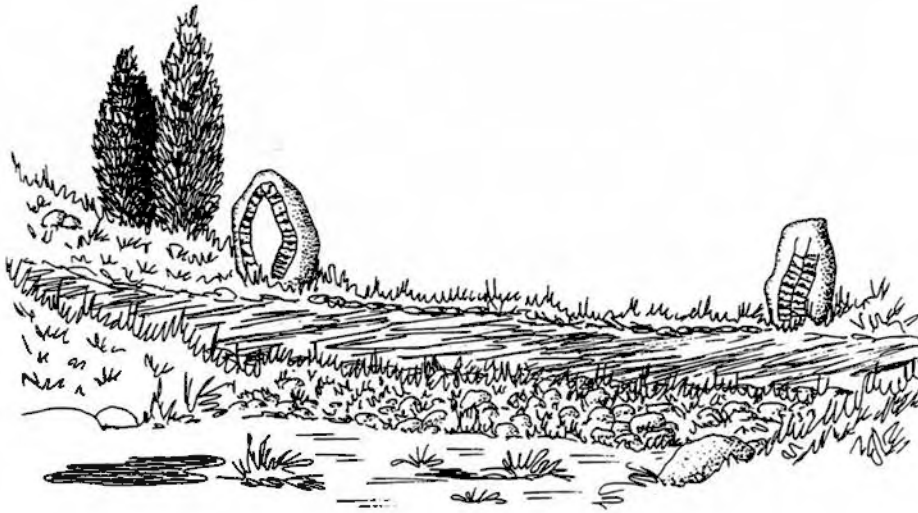
Specialinventeringar och särskilda kategoriinventeringar kan ibland påtagligt förändra fornlämningsbilden inom ett område. Inom länet har insatser på olika håll gjorts för att komplettera framför allt tre kategorier.

Den första gäller Hanvedens höglänta skogspartier i Södertörn med syftet att spåra en tidig *mesolitisk bosättning*. Ett stort antal nya boplatser har hittills påträffats.

Den andra omfattar *stensträngar* norr om Stockholm. Under revideringen registrerades dessa i en ojämn omfattning. Deras utbredning i Uppland är ännu ofullständigt fastställd och de är helt säkert underrepresenterade i Fornminnesregistret. Ett stort antal lokaler har hittills efterregistrerats, framför allt i Fresta socken norr om

Stockholm. För det tredje har Stockholms läns museum inventerat *kustbundna lämningar*, speciellt tomtningar och fiskelägesplatser i ytterskärgården.

Förutom ovan angivna kategorier finns brister beträffande registreringen av *stenåldersboplatser* generellt, *skärvtenshögar*, framför allt i de tidigast reviderade områdena, *hällristningar* och *älvkvarnsförekomster*, *järnåldersboplatser*, *äldre by- och gårdstomter*, *torplämningar*, olika typer av *fossil åkermark* från såväl förhistorisk som historisk tid, *äldre småindustriella anläggningar* samt senare tiders *fortifikatoriska lämningar*.





## Uppsala län (C)

**Areal:** 6 989 km<sup>2</sup>

**Antalet fornlämningslokaler:** 11 542

**Antalet fornlämningslokaler per km<sup>2</sup>:** 1,65

**Antalet fornlämningar (anläggningar):** 77 556

**Antalet fornlämningar per km<sup>2</sup>:** 11,10

**Antalet lokaler totalt:** 19 251

**Antalet lokaler totalt per km<sup>2</sup>:** 2,75

**Förstagångsinventering:** 1951–1953 och 1961

**Andragångsinventering:** 1976–1980, 1993–1995 och 1997

**Partiell revidering:** I norra delen av länet 148 ekonomiska kartblad åren 1977 och 1978

**Kommentar:** Merparten av länet förstagångsinventerades 1951–1953. Andragångsinventeringen har hittills tidsmässigt utförts i två omgångar. Dels 1976–1980 då de centrala förhistoriska bygderna inventerades, dels 1993–1995 samt 1997, då de nordöstra delarna av länet inventerades (1997 års område är ej markerat på kartan, men omfattar tolv kartblad i socknarna Film, Dannemora och Forsmark, Östhammars kommun). De nordligaste och nordvästra delarna av länet är ännu ej reviderade, vilket även gäller ett antal kustblad i nordöst samt enstaka blad i Mälaren i sydväst.

### Landskapet

Uppsala län omfattar de centrala, norra och sydvästra delarna av Uppland. Merparten av länet får, relativt sett, betraktas som ett *ungt landskap*, präglad av strandförskjutningen, och ligger som helhet under den högsta kustlinjen. Denna kan följas från senmesolitisk tid, då de högsta delarna av länet höjde sig ovan vattenytan. Under hela bebyggelseutvecklingen, såväl under förhistorisk som historisk tid, har denna naturprocess fastlagt ramarna för människans landskapsutnyttjande. De högsta zonerna i de västra och centrala delarna av länet är idag i huvudsak *häll- och moränmarker*. Endast mindre ytor är här lertäckta och odlingsbara. Nedanför höjdområdena vidtar dels utpräglade *sprickdalar*, dels öppna *slättbäcken*, som ofta består av *glaciallera* i de högsta partierna och av *postglacial lera* i de lägre delarna. Den glaciala leran har ofta utgjort lämpligt underlag för bosättningar under förhistorisk tid. Länet genomkorsas av tre viktigare rullstensåsar samt berörs bl.a. av Fyrisåns, Örsundaåns, Tämnaån och Olandsåns vattenområden. Stora slättbygder finns främst utmed Tämnaåns dalgång vid Tierp och runt Uppsala resp. Enköping. De lägsta delarna av landskapet ligger lägre än 10 m.ö.h., och här har långsträckta och vindlande havsvikar präglat landskapet långt fram i tiden. I norr är landskapet flackare och upptas till nära en tredjedel av myrar.

### Fornlämningsbilden

Fornlämningsbilden inom länet är relativt differentierad, även om vissa gemensamma karaktärsfornlämningar kan påvisas. De bäst bevarade helhetsmiljöerna finns främst

i de minst uppodlade områdena i landskapet, framförallt i något högre belägna delar som domineras av moränmarker. Inte minst i den nordöstra delen av länet har 1994 års revidering visat prov på omfattande välbevarade fornlämningsmiljöer från bronsålder och äldre järnålder. Detta innebär att det förmodligen är den äldre delen av människans verksamhet i länet som uppvisar de mest kompletta fornlämningsbestånden. Dessa fornlämningsmiljöer är dock de som verkar uppvisa de största bristerna i registreringshänseende.

Karaktärsfornlämningar över hela länet är *rösen* och *stensättningar med kal sten-fyllning*, som ofta är enstaka belägna, men ibland kan bilda gravfält eller stråk. I de norra och nordöstra delarna av länet representerar de sannolikt ett längre tidsskede, såväl brons- som järnålder, under det att de är mer koncentrerade till bronsåldern inom övriga delar av länet, åtminstone vad gäller rösen.

*Den äldre järnålderns varierade gravfält och höggravfälten* från yngre järnålder förekommer över större delen av länet, men är vanligast i centralbygden inom Uppsala och Enköpings kommuner.

*Skärvestenshögar* är karaktäristiska som boplatzindikationer framförallt inom Enköpings och Uppsala kommuner, där de är bundna till vissa höjdnivåer, ofta omkring 30 m.ö.h. I Östhammars kommun förekommer de endast i den sydöstra delen. Inom Tierps kommun är de, än så länge, endast sporadiskt registrerade. Bundna till samma områden i landskapet är *hällristningar* och *älvkvarnsförekomster*. Dessa är, främst genom Einar Kjelléns dokumentationsinsatser, i första hand kända inom vissa delar av Enköpings kommun. *Fossil åkermark* förekommer främst, såvitt nu är känt, i Östhammars kommuns centrala och södra delar samt i östra delen av Uppsala kommun. Dessutom finns omfattande *stensträngsmiljöer* registrerade inom begränsade områden nära Mälaren. Av *bergshistoriska lämningar* är det främst *gruvhål*, som nu är kända. Dessa är karaktäristiska för större delen av Östhammars kommun och för Uppsala kommuns norra delar. *Hytt- och hammareområden* har en med gruvorna likartad utbredning med en tyngdpunkt i västra delen av Östhammars kommun. För att kunna tolka den äldsta bergshistorien intar hyttområdena sannolikt en nyckelställning. I t.ex. Dannemora socken finns ett flertal välbevarade hyttområden av tidig-medeltida karaktär.

## Fornminnesinventeringen

Vid såväl första- som andragångsinventeringen var de *förhistoriska gravarna* en prioriterad kategori. Trots detta finns ännu stora brister i kännedomen om denna kategori. Framförallt gäller detta fornlämnings av *rösetyp*. 1994 års inventering i Östhammars kommun har visat prov på betydande nyfynd av *gravfält* av såväl äldre som yngre typer, med uppemot 150 anläggningar. Ett talande exempel på behovet av kompletterande insatser här är utfallet av 1997 års revideringsinventering i Dannemora socken. År 1952 registrerades två förhistoriska gravar i socknen. Nu är 158 kända!

Under *andragångsinventeringen* uppmärksammades vissa nya kategorier: bl.a. *boplatser utan synliga anläggningar*, *skärvestenshögar*, *övergivna by- och gårdstomter* och i viss mån *torplämningar*. Lämningar inom förstnämnda kategori, som främst

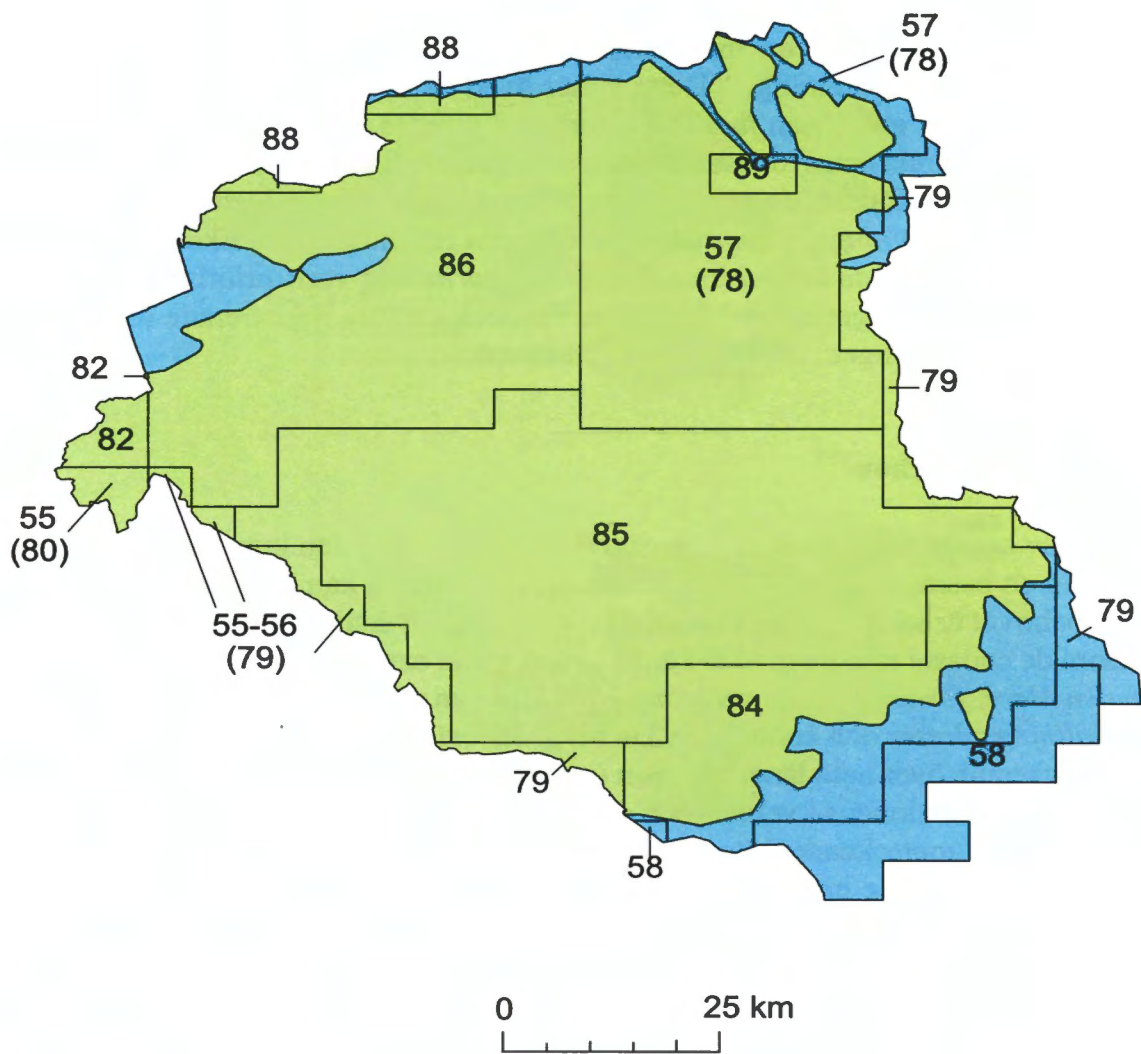
utgörs av *boplatser av stenålderskaraktär*, är dock även efter revideringen registrerade endast i begränsad utsträckning. Ett mycket omfattande tillskott i form av *skärvstenshögar* var ett av andragångsinventeringens viktigaste resultat. För denna kategori finns dock sannolikt ännu vissa regionala obalanser i registreringsläget. *Lämningar efter blästbruk* finns endast sporadiskt dokumenterade. *Övergivna by- och gårdstomter* och torplämningar finns i stor utsträckning registrerade inom Enköpings och Uppsala kommuner. För sistnämnda kategori har dock inventeringen i hög grad varit selektiv, beroende på att de inte bedöms som fast fornlämning. I Östhammars kommun har under 1994 en mer heltäckande satsning gjorts på såväl by- och gårdstomter som torplämningar. Detta gäller även de by- och gårdstomter som är bebyggda. När det gäller den *fossila åkermarken* gjordes vissa insatser under revideringen i de centrala och sydvästra delarna av länet. Troligen finns dock här mycket mer att hämta, framförallt i de östra delarna av Uppsala kommun. Detta indikeras av de rika fynden av *röjningsröseområden* i socknarna Hökhuvud och Ekeby vid 1994 års revidering. Även *de bergshistoriska lämningarna* har varit prioriterade under 1990-talets inventeringar i norra Uppland. De är dock ofta registrerade redan vid förstagångsinventeringen, men endast på ett översiktligt sätt.

### Kompletteringsbehovet

Behovet av kompletteringar styrs naturligtvis av syftet, dvs. den kunskap som efterfrågas vid ett bestämt tillfälle eller tidsskede. Rent generellt kan hävdas att kompletteringsbehovet är störst för de kategorier som endast översiktligt har berörts ovan, eftersom de endast i mindre grad är kända. Detta gäller exempelvis många *lämningar från den äldre, förindustriella verksamheten*. Här kan nämnas *kvarnar, sågar, tjärframställningsplatser* och *kolbottnar*. *De bergshistoriska lämningarna* är ofullständigt registrerade över hela länet (se även under "Fornlämningsbilden"), särskilt avseende dokumentationens kvalitet- och detaljeringsgrad. *De maritima lämningarna* är ofullständigt upptecknade främst utmed den nordligaste delen av kuststräckan, där ännu ingen revidering har genomförts. *Övergivna by- och gårdstomter* och *torplämningar* är för närvarande sämst registrerade i de ännu oreviderade delarna, men kompletteringsbehov finns även i de centrala och sydvästra delarna av länet. Ingen konsekvent genomgång av de äldre, historiska kartorna genomfördes vid revideringen av dessa delar av länet.

*Agrara lämningar från historisk tid* är endast sporadiskt registrerade. Vissa agrara lämningar kan vara angelägna att inkludera i en framtida registrering, exempelvis *hågnader*, främst i sten, som sammanhänger med äldre gärdesindelning eller liknande. *Fossil åkermark från förhistorisk tid* har även framtiden för sig. Här finns, som ovan framgått, en mycket god nyfyndspotential, över hela länet.

Av de förhistoriska fornlämningarna i övrigt är det främst *boplatserna* som är angelägna objekt för riktade inventeringar, såväl i nuvarande åkermark som i andra terränglägen.



**Södermanlands län (D).** Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering för den ekonomiska kartan. Senast utförda inventering per ekonomiskt kartblad. Årtal inom parentes innebär en mycket begränsad och ofullständig andragångsinventering.

## Södermanlands län (D)

**Areal:** 6 060 km<sup>2</sup>

**Antalet fornlämningslokaler:** 10 173

**Antalet fornlämningslokaler/km<sup>2</sup>:** 1,68

**Antalet fornlämningar (anläggningar):** 75 146

**Antalet fornlämningar/km<sup>2</sup>:** 12,40

**Antalet lokaler totalt:** 17 968

**Antalet lokaler totalt/km<sup>2</sup>:** 2,97

**Förstagångsinventering:** 1955–1958

**Andragångsinventering:** 1979, 1982, 1984–1986, 1988, 1989 och 1997

**Partiell revidering:** 1978–1980, se kartan

**Kommentar:** Merparten av länet andragångsinventerades åren 1984–1986. Ett stort antal kartblad i nordöstra delen av länet är i huvudsak oreviderade (dock utförs inventering här under 1997, ej markerat på kartan, omfattande fyra kartblad utmed gränsen mellan Gnesta och Strängnäs kommuner). Revidering har ej heller utförts av de yttre kustbladen i sydöst samt några gränsblad mot Östergötlands län i sydväst.

### Landskapet

Södermanlands län omfattar merparten av landskapet Södermanland, med undantag främst av de östra delarna med Södertörn, som ingår i Stockholms län. Karakteristiskt för länet är det småbrutna, omväxlande landskapet genomkorsat av grusåsar samt förkastningar och sprickdalar, i vilka den odlingsbara jorden ligger. Dalgångarna skiljs åt av skogsklädda höjdryggar, vilka gör att det naturligt har bildats avgränsade bygder. I de kust- och Mälارانknutna bygderna utbreder sig större, öppna dalgångar med stora, mer sammanhängande odlingsbygder. Den stora, delvis myrrika, sjöplatån i det inre av Södermanland skiljer den norra Mälärarygden från de sydöstra, kustanknutna bygderna mellan Trosa och Nyköping. I söder utbreder sig Kolmården, den stora höjdsplatån och gränsskogen mot Östergötland.

### Fornlämningsbilden

Stora delar av Södermanland, förutom i väster och sydväst, karakteriseras av bygder där byarna har en kontinuitet tillbaka till järnålder, framför allt yngre järnålder. Karaktärsfornlämningar är här *husgrundsterrasser*, *gravfält med högar och stensättningar*, *fornborgar* och *runstenar*. Karakteristiskt för den äldre järnålderns gravfält är *resta stenar* och *flacka stensättningar med varierande former*, runda, kvadratiska och triangulära. Ett och samma gravfält kan ha kontinuitet från äldre till yngre järnålder, men vanligare är att den äldre järnålderns gravar är samlade till ett separat gravfält inom den samtida bebyggelseenheten. Säteribildningen är också mycket typisk för länet och tydliggörs i landskapet bl.a. genom relativt många *övergivna by- och gårdstomter*.



Inom Mäljarbygden i norr, och i områdena innanför Östersjökusten, har omfattande bronsåldersbygder funnits, karakteriserade av *skärvstenstenshögar*, *röjda ytor*, *rösen*, *stensättningar med kal stenfyllning*, *hällristningar* och *älvkvarnsförekomster*. Centralt inom länet, i anslutning till det inre sjösystemet, är *kvadratiska rösen och stensättningar* ett vanligt förekommande inslag. En gravform som får anses vara mycket typisk är *den runda stensättningen med mittblock*, som framför allt i Eskilstunaområdet bildar stora gravfält.

Två bergslagsområden med medeltida ursprung finns också i Södermanland, Tuna och Åkers bergslag, med *lämningar efter hyttor och gruvor*. Styckebruken är ett speciellt inslag i den sörmländska järnhanteringen.

### **Fornminnesinventeringen**

Över hela länet har, generellt sett, en ökning av antalet fornlämningar skett vid *andragångsinventeringen*. En viss del av ökningen ligger inom kategorier som registrerades redan vid *förstagångsinventeringen*, som t.ex. förhistoriska *gravar* och *gravfält*, *fornborgar* och *runstenar*. Här är ökningarna störst i de områden som vid förstagångsinventeringen bedömdes som mer marginella och därigenom fick en sämre tidstilldelning, t.ex. Båvenområdet i det inre av länet. De stora ökningarna ligger dock inom delvis nya kategorier såsom *boplatslämningar*, främst kopplade till bronsåldersmiljöer, *älvkvarnsförekomster* och *hällristningar* i samma miljöer som de nämnda boplatserna, *bergshistoriska lämningar* samt övergivna *by- och gårdstomter*.

Inom kategorin *boplatslämningar* har framför allt *skärvstenshögar*, *husgrundsterasser*, *terrasser* och *röjda ytor* nyregistrerats. I de två sistnämnda fallen kan det dock röra sig om både boplatser och åkermarker. De röjda ytorna uppträder huvudsakligen i bronsålders- och äldre järnåldersmiljöer. I dessa miljöer registrerades även det stora antalet nyfunna älvkvarns- och hällristningslokaler. Vid förstagångsinventeringen registrerades *stenåldersboplatser* endast rapsodiskt. Vid revideringen kunde vissa satsningar göras på dessa, men ändå helt otillräckliga (se vidare nedan).

Vid revideringen av Tuna bergslag gjordes en stor arbetsinsats för att registrera *bergshistoriska lämningar*, en kategori som nästan ej beaktades vid förstagångsinventeringen. Även i Åkers bergslag prioriteras dessa lämningar vid revideringen 1977.

### **Kompletteringsbehovet**

Det mest angelägna är en revidering av kartbladen i anslutning till och söder om Strängnäs. *Boplatser i åkermark* är en i hela länet eftersatt kategori, eftersom systematisk inventering av åkermarken endast har genomförts i begränsad omfattning. Bronsålders- och järnålders boplatser, belägna i dagens åkermark, är generellt sett den mest eftersatta kategorin. De områden där höjdnivåerna för åkermarken möjliggjort en stenåldersbosättning har generellt sett inventerats något bättre. I Stockholms län, bl.a. i områden kring Södertälje och Nykvarn som gränsar mot länet, har många boplatser också registrerats, främst av amatörarkeologer. Detta förhållande visar på att många boplatser kan förväntas även i motsvarande områden i Södermanlands län.

*Stenåldersboplatser belägna på höga nivåer*, i vad som idag är skogsmark, har på senare år framkommit i samband med specialinventeringar i länets södra del. Denna typ av boplatser är en mycket eftersatt grupp i Fornminnesregistret.

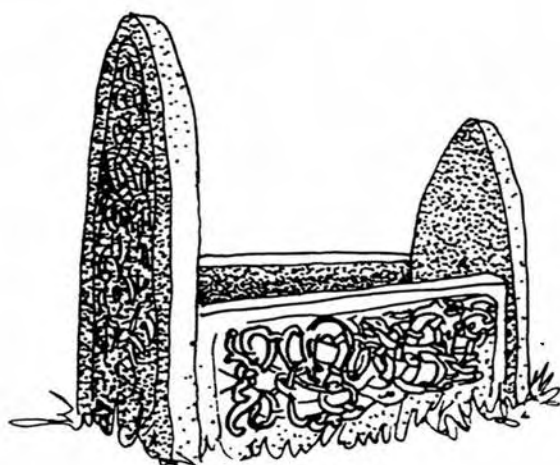
Excerperingen av *by- och gårdstomterna* har ej gjorts systematiskt och på ett enhetligt sätt, och är därför av varierande kvalitet. Ett stort antal av de övergivna by- och gårdstomterna finns dock registrerade. De idag bebyggda by- och gårdstomterna finns dock ej medtagna. *Torplämningar* har i mycket liten utsträckning prioriterats.

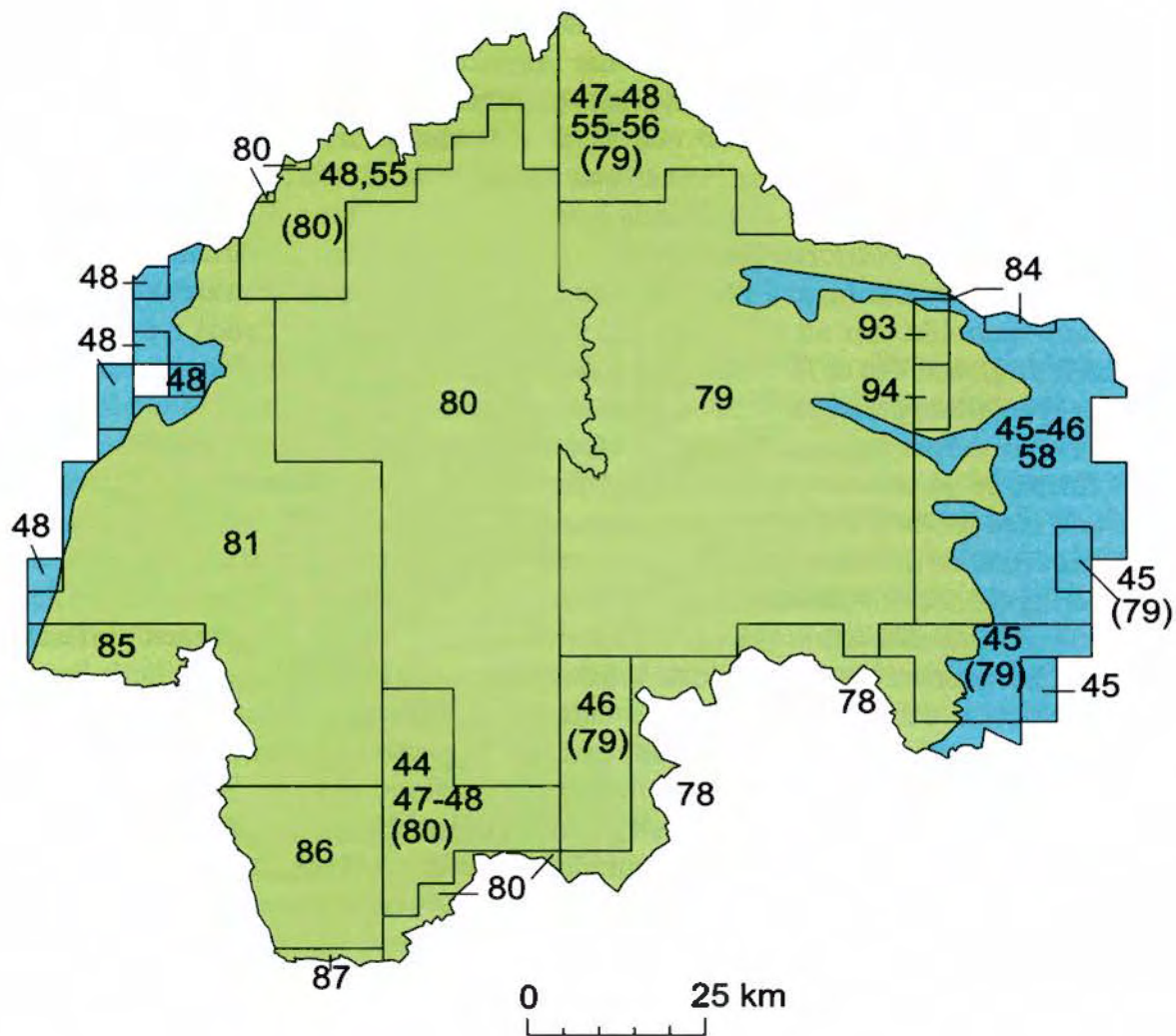
*Småindustriella lämningar* har ej varit en prioriterad kategori vid inventeringarna, varför uppgifter om både *kvarnar* och *sågar* och mindre frekvent förekommande lämningar såsom *tegelbruk*, *kalkugnar* och *kalkbrott* är mycket ofullständigt registrerade. I bergslagsdelen är sistnämnda kategorier något bättre förtecknade.

*Lämningar efter blästbruk* (lågteknisk järnframställning) har påträffats i samband med boplatundersökningar i Södermanland, men ej vid fornminnesinventeringen. Det finns sannolikt mer att registrera vad gäller lämningar efter denna typ av järnframställning, men den är förmodligen starkt knuten till de förhistoriska boplatserna och bör speciellt uppmärksammas vid t.ex. åkermarksinventeringar och i anslutning till skärvstenshögar och husgrundsterrasser. *Kolningsgropar* fanns ej registrerade i länet förrän de på senare år började framkomma vid exploateringsundersökningar i samband med motorvägsbygget mellan Strängnäs och Eskilstuna. Detta indikerar att det finns områden med kolningsgropar, men att de till stora delar kan ha förbisetts vid inventeringen. *Smidets lämningar* är generellt ej heller registrerade.

*De bergshistoriska lämningarna* har i stort registrerats vid revideringen av Tuna bergslag. En eftersatt kategori är dock *hammarplatserna*. I övriga delar av länet, med bruksbildningar och bergshantering huvudsakligen från 1600-talet och framåt, är revideringsinventeringen något ojämn, t.ex. finns *gruvområden* som ej har registrerats.

Kompletteringsbehov finns även vad gäller registreringen av *fossil åkermark*. Det gäller främst *röjningsröseområden*, områden med *terrasserade åkrar* och kanske även *välvda åkrar*.





**Östergötlands län (E).** Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering för den ekonomiska kartan. Senast utförda inventering per ekonomiskt kartblad. Årtal inom parentes innebär en mycket begränsad och ofullständig andragångsinventering.

# Östergötlands län (E)

**Areal:** 10 562 km<sup>2</sup>

**Antalet fornlämningslokaler:** 10 136

**Antalet fornlämningslokaler/km<sup>2</sup>:** 0,96

**Antalet fornlämningar (anläggningar):** 49 704

**Antalet fornlämningar/km<sup>2</sup>:** 4,71

**Antalet lokaler totalt:** 21 270

**Antalet lokaler totalt/km<sup>2</sup>:** 2,01

**Förstagångsinventering:** 1945–1948, 1955, 1956 och 1958

**Andragångsinventering:** 1978–1981, 1985–1987, 1993 och 1994

**Partiell revidering:** 1979 och 1980, se kartan på föreg. sida

**Kommentar:** Merparten av länet förstagångsinventerades under andra hälften av 1940-talet. Andragångsinventeringen utfördes huvudsakligen åren 1979–1981. Vissa partier i de norra respektive södra delarna av länet, liksom skärgården med angränsande kustzon samt några blad knutna till Vättern, har inte blivit föremål för revidering.

## Landskapet

Östergötlands län omfattar landskapet med samma namn, Kolmårdssocknen Kvars-ebo i Södermanland norr om Bråviken, ett mindre parti av Närke sydöst om sjön Sottern samt de nordligaste delarna av Tjust i Småland. Kinda och Ydre härader i de sydligaste delarna hörde tidigare till Småland. Länet består av fyra naturgeografiska delar: den norra skogsbygden, slätten, den södra skogsbygden och skärgården. Den *norra skogsbygden* är sjörik med talrika myrar. Området domineras av barrskogar och begränsas i söder av förkastningssystemet mellan Bråviken och Vättern. Söder därom ligger *slätten* som ett bälte mellan kusten och Vättern. Kambrosilurslätten i väster skiljer sig markant från Vikbolandets berg- och moränhöjder i öster. I söder gränsar slätten till en småkuperad övergångsbygd rik på ängs- och hagmarker och lövskogspartier. Söder därom ligger den *södra skogsbygden*, en nordlig utlöpare av det sydsvenska höglandet, som karakteriseras av långsträckta sprickdalar. Terrängen är blockrik med områden av sand och grus respektive kalt berg samt myrmarker i sydväst. Växtligheten domineras av granskogar med lövträd kring odlingsbygden. *Skärgården* har sprickdalskaraktär med djupt inskurna vikar i fastlandsdelen och i övrigt fjärdar och öar. Innerskärgården har ett omväxlande odlingslandskap med löv- och barrskogar, där svallad morän och lersediment förekommer allmänt. Ytterskärgården är nästan helt utan jordtäcke. I övergången däremellan är hållmarksskogar dominerande med en smal zon med björkvegetation.

## Fornlämningsbilden

Majoriteten av dagens synliga fornlämningar ligger i, och i anslutning till, odlingslandskapet i den centrala slättbygden mellan Vättern och Östersjön, i över-

gångsbygden samt i Åsundens dalgång i söder. Äldre anteckningar om fornlämningar tyder på att bortodlingsgraden avseende dessa har varit hög inom vissa områden, främst på den västra slätten, en uppfattning som också styrks av resultaten från arkeologiska undersökningar. Övergångsbygdens fornlämningsbild är mera varierad med flera kategorier än slättens och mera välbevarad p.g.a. lägre uppodlings- och exploateringsgrad. I skogsbygderna är fornlämningsbilden en annan med ett relativt fåtal traditionella lämningar, vilket även gäller skärgården i öster.

Karaktärsfornlämningar i slätt- och övergångsbygden är *hällristningar* och *älvkvarnsförekomster*, *skärvstenshögar*, *högar*, *rösen*, *stensättningar*, *gravfält av äldre och yngre järnålderskaraktär*, *övergivna bytomter* och *lämningar efter äldre odlingar*, *stensträngar* och *odlingsrösen*. Karaktärsfornlämningar i norra och främst södra skogsbygden är *stensättningar*, *rösen*, *enstaka gravfält av äldre och yngre järnålderskaraktär*, *fornborgar* och *röjningsröseområden*. Karaktärsfornlämningar i kust- och skärgårdsområdena är *rösen*, *lämningar efter fiskelägen*, *rester efter sjömärken* och *vårdkaseplatser*.

### **Fornminnesinventeringen**

*Förstagångsinventeringen* omfattade *gravar*, *hällristningar*, *runstenar*, *fornborgar* och *äldre ruiner*. Spridda noteringar om *röjningsröseområden* och *stensträngar* gjordes också.

*Andragångsinventeringen* omfattade en nygranskning av fornlämningslokaler registrerade vid förstagångsinventeringen samt eftersökning av tidigare okända lämningar av traditionell karaktär. Särskilda satsningar gjordes på enstaka kategorier såsom *stenåldersboplatser*, *hällristningar* och *älvkvarnsförekomster*. En stor satsning gjordes även på registreringen av *skärvstenshögar*. Eftersökning av *stensträngar*, *röjningsrösen*, *röjda ytor*, *fossila åkerytor* och *husgrundsterrasser* hade hög prioritet. Fältarbetet föregicks av en excerpering av äldre specialinventeringar av stensträngar främst ur ATA:s arkiv. Denna kompletterades med studier av äldre kartmaterial på länsstyrelsens lantmäterienhet. Registreringen av *övergivna by- och gårdstomter* och *torplämningar* varierade starkt, och utfördes endast i undantagsfall med hjälp av äldre kartmaterial. Ett undantag är Vikbolandet där en mera systematisk redovisning av by- och gårdstomter utfördes. Ingen särskilt enhetlig satsning har gjorts på registreringen av *lösfynd* eller *lösfyndssamlingar*. Inför revideringsinventeringen utfördes en excerpering ur ATA:s arkiv av anteckningar, ärenden, handlingar och gravfältskartor från 1900-talet samt ur relevant litteratur rörande fynd och fornlämningar i KVHAA:s bibliotek på Riksantikvarieämbetet.

### **Kompletteringsbehovet**

För länet finns två typer av kompletteringsbehov, dels en uppgradering av inventeringsnivån från endast en partiell till en mera fullständig inventering för vissa områden, dels kategoriinventeringar med en satsning på eftersatta kategorier. I vissa fall sammanfaller dessa två behov.

Större delar av länet har både en förstagångs- och en revideringsinventering. Skärgården och det innanför denna belägna kustområdet har till stora delar endast en begränsad s.k. partiell revidering. Punktinsatser har gjorts på ytterligare två ekonomiska kartblad längre norrut, och delar av skärgården har inventerats inför projektet "Kung Valdemars segelled". Området är i behov av en modern, systematiskt utförd inventering.

Också i delar av den norra och södra skogsbygden har endast en partiell, byråmässig inventering gjorts. Generellt har inventeringstakten varit hög i skogsregionerna. Detta till trots har här antecknats lokaler med *röjningsröseområden*, *enstaka slaggförekomster* och *blästerugnar*, *rösen*, *enstaka terrasserings*, *stensträngar*, *stenåldersboplatser*, *övergivna by- och gårdstomter* och *äldre torplämningar*. Även i de till synes helt "tomma", endast partiellt reviderade skogsområdena bör åtminstone vissa av dessa kategorier uppträda.

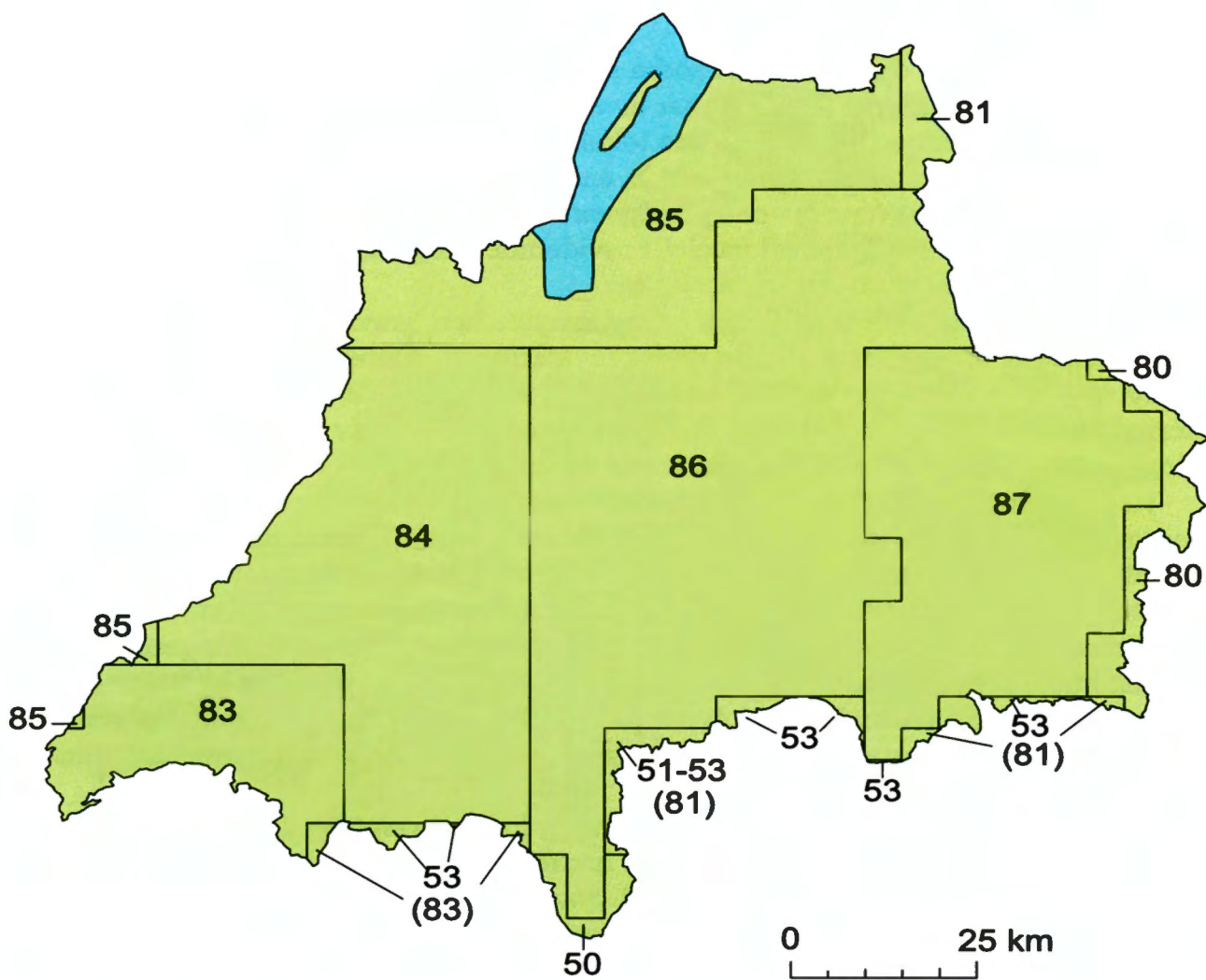
Registreringen av de omfattande stensträngssystemen, gravfälten och röjningsröseområdena var mycket diskuterade under revideringen. Stensträngarna redovisades individuellt, vilket tog mycket tid i anspråk och sommedförde att inventeringsinsatserna minskade i andra områden där inventeringsbehovet av andra skäl var stort. *Röjningsröseområden* har inte registrerats systematiskt.

Redovisningen av, och den antikvariska statusen på, *övergivna by- och gårdstomter* var också mycket diskuterad under revideringen. Inga förberedande excerperingar gjordes för denna kategori, varför det är viktigt att en sådan blir utförd.

Umeå universitet och Riksantikvarieämbetet har gemensamt utfört ett mindre omfattande inventeringsprojekt för att få en uppfattning om utbredningen av den förhistoriska bebyggelsen i östra delen av Vikbolandet. En ökning från förstagångsinventeringen med 64% under 1993 tyder på att en uppgradering av inventeringen till en högre inventeringsstandard är viktig att genomföra i de östra regionerna och utmed hela den icke reviderade kusten.

Specialinventeringar med anknytning till ett forskningsprojekt under ledning av Agneta Åkerlund inom Bråvikenområdet har resulterat i ett stort antal nyupptäckta stenåldersboplatser och platser för lösfynd. *Stenåldersboplatser* bör räknas till en av de mest eftersatta och inkonsekvent registrerade fornlämningstyperna i länet.





**Jönköpings län (F).** Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering för den ekonomiska kartan. Senast utförda inventering per ekonomiskt kartblad. Årtal inom parentes innebär en mycket begränsad och ofullständig andragångsinventering.

## Jönköpings län (F)

**Areal:** 9 944 km<sup>2</sup>

**Antalet fornlämningslokaler:** 5 696

**Antalet fornlämningslokaler/km<sup>2</sup>:** 0,57

**Antalet fornlämningar (anläggningar):** 21 389

**Antalet fornlämningar/km<sup>2</sup>:** 2,15

**Antalet lokaler totalt:** 20 407

**Antalet lokaler totalt/km<sup>2</sup>:** 2,05

**Förstagångsinventering:** 1950, 1953 och 1954

**Andragångsinventering:** 1980–1981 och 1983–1987

**Partiell revidering:** 1980, 1981 och 1983

**Kommentar:** Nästan hela länet förstagsinventerades 1953 och 1954. Areellt utfördes större delen av andragångsinventeringen 1983–1987. Delar av ett antal kartblad i söder, i anslutning till gränsen mot Kronobergs län, återstår att revidera. Dessa kartblad utkom i en byråmässigt utförd kartedition åren 1980, 1981 och 1983, som en följd av en s.k. partiell revidering av Kronobergs län.

### Landskapet

Jönköpings län omfattar de nordvästra delarna av Småland. Här ingår det gamla folklandet Njudung, Västbo och Östbo härad inom det likaså gamla folklandet Finnveden samt häraderna Tveta, Vista samt Norra respektive Södra Vedbo. Länet upptar en stor del av det sydsvenska höglandet, från nivåer på 150 m.ö.h. i sydväst upp till 300 m.ö.h. i nordöst. Berggrunden utgörs i stort av gnejser och grönsten i den västra länsdelen samt äldre graniter, med inslag av sandsten och ädlare malmer i den östra. Jordarterna domineras helt av morän i olika fraktioner, dock med betydande inslag av isälvs sediment och mo- och sandjordar. Länet karakteriseras vidare av stor rikedom på skogar samt även av sjöar och stora myrar, vilka där ger landskapet en närmast norrländsk prägel. Av centralt intresse beträffande kommunikation i äldre tid är dels kontakten med sjön Vättern i norr, dels att länet berörs av inte mindre än tio åars källområden.

### Fornlämningsbilden

Den aktuella fornlämningsituationen ger, vad beträffar de smärre spridda och uppodlade *slättbygderna*, en delvis fragmentarisk bild av vad som en gång har funnits. Mellanliggande skogsmarker och rena *skogsbygder* uppvisar däremot mera bevarade miljöer, inom vilka flera fornlämningskategorier återstår, i de fall de inte har utplånats eller skadats av stordrift i skogsbruket. Karakteristiskt i fornlämningsbilden är mångfalden. Nästan alla socknar har de flesta av huvudperiodernas fornlämnings typer och fynd. Inga socknar saknar helt stenåldersfynd, endast tre saknar spår av bronsålder, medan endast 12 respektive 11 av länets totalt 120 socknar saknar lämningar från äldre resp. yngre järnålder.



Karaktärsfornlämningar i skogsbygderna är stråk med *rösen* från bronsåldern och gravar av äldre järnålderstyp – *resta stenar, stenkretsar, kvadratiska stensättningar* och *treuddar* – samt *slaggvarp, kolningsgropar* och *röjningsröseområden*. Karaktärsfornlämningar i de få, egentliga slättbygderna är *högar* och *rösen* samt *boplatser av stenålderskaraktär*.

## Fornminnesinventeringen

Vid *förstagångsinventeringen* följdes i stort principen från starten 1938, att *endast ovan mark synliga fornlämningar* skulle tas med. Selektivt antecknades dock även *stenåldersfynd*, varav ett antal indikerade *boplatser*, samt en del *slagglokaler*.

*Andragångsinventeringen* följde huvudsakligen 1974 års revideringsprogram, dels utvidgat till att omfatta även främst *förhistoriska boplatser, agrara lämningar, övergivna by- och gårdstomter* och *torplämningar*, dels siktande på en utökad redovisning av främst *övergivna arbetsplatser, kommunikationslämningar* och *lösfynd*. De förhistoriska boplatserna är i första hand av *stenålderstyp*. De övergivna arbetsplatserna utgörs främst av *lämningar efter blästbruk, kolningsgropar* och *gruvhål* kopplade till bergshantering, men även *tjärdalar, kvarn- och såglämningar* m.m. De agrara lämningarna omfattar *fossil åkermark* inklusive *röjningsröseområden*.

Vad beträffar förstagångsinventeringens främsta kategori, *förhistoriska gravar*, har dessa ökat med endast 4 % vid revideringen till ca 17 000. Detta beror på att ett betydande antal *resta stenar* och *klumpstenar*, som vid förstagångsinventeringen förtecknades som enskilda fornlämningar, ombedömdes vid revideringen till *skadade stenkretsar*, vilket därför medförde en minskning i antalet registrerade gravar. Denna har å andra sidan kompenseras av en betydande nyregistrering på 20 % av antalet platser med enstaka eller i grupper belägna gravar. Vid regionala specialinventeringar och undersökningar har också framkommit enstaka gravar och några små gravfält, de senare ofta *flatmarksgravar*, men även spridda *härदार, kokgropar, röjningsrösen, stensträngar, terrasserings* och *gårdstomter* i samband med bl.a. vägomläggningar för väg E4 samt riksvägarna 27 och 31.

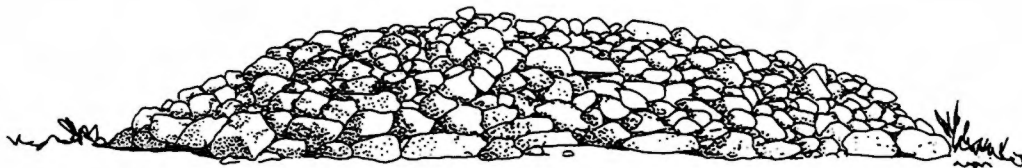
## Kompletteringsbehovet

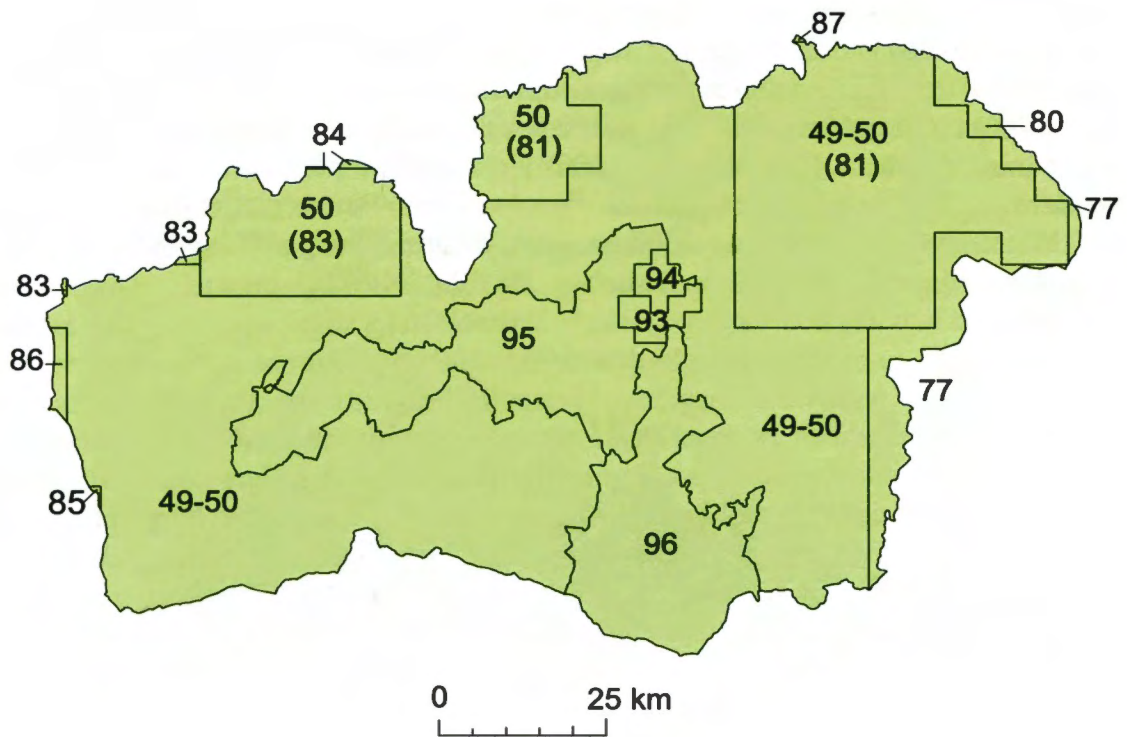
Trots en bitvis god registrering av stenåldern i länet under revideringen får man ej förledas tro att *boplatssinventeringen* på något sätt är färdig. Det stora antalet kända *lösfynd* i åtskilliga socknar visar också att betydligt flera boplatser borde finnas än de nu få registrerade. Utöver kompletterande besiktningar av de talrika vattendragens brinkar och strandplan bör huvudinsatsen koncentreras till lämpliga och tillgängliga lägen i åkermarken. Uppmärksamheten bör därvid samtidigt inriktas på de hittills ytterst sällsynta *boplatserna av brons- och järnålderskaraktär* samt *överplöjda by- och gårdstomter*, de senare efter en mera systematisk lantmäteriaktskontroll än vad som medhålls vid revideringen.

Det är också angeläget med en stor satsning på en bättre registrering av *områden med röjningsrösen*, vilka vid revideringen av tidsbrist endast kunde förtecknas högst

ofullständigt och på tre olika nivåer: 1) selektiv R-markering om hägnadsvallar, terrasseringar etc. ingick, 2) röjningsröseområden numrerades och beskrevs inte som egna lokaler, utan kommenterades kort i beskrivningen av andra, närliggande lokaler av annan art, 3) områdena antecknades endast på fältfotokartan. Denna kategori är oftast besvärlig och tidsödande att uppspana, avgränsa och analysera vad beträffar innehåll och datering. Undersökningar för både forskning och exploatering har visat att röjningsröseområdena kan vara komplexa miljöer med inslag av bosättning, åkerbruk och gravar från yngsta bronsålder till äldre järnålder.

*Lämningar efter blästbruk* är ofta svåra att rekognoscera. Trots en bitvis god redovisning av dem finns troligen ändå luckor, bl.a. av *kolningsgropar* i Tabergsområdet, där i vissa fall endast de närmast slaggvärpen liggande har kunnat inprickas. Omvänt så visar den låga andelen *slaggvarp* (30) i förhållande till de talrika *kolningsgroparna* (400) i Nissans övre dalgång, att flera lokaler bör finnas. *Tjärrännornas* tyngdpunkt inom de västra länsdelarna (ca 100) visar troligen på luckor inom de östra. *Smideslämningar* är mycket ojämnt antecknade i Fornminnesregistret och då enbart på fältfotokartorna. Till de över 1 500 *kommunikationslämningarna* bör åtskilligt fler *äldre färdvägar* kunna läggas än de nu spridda 30-talet sådana.





**Kronobergs län (G).** Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering för den ekonomiska kartan. Senast utförda inventering per ekonomiskt kartblad och i flera fall utifrån sockenindelningen. Årtal inom parentes innebär en mycket begränsad och ofullständig andragångsinventering.

## Kronobergs län (G)

**Areal:** 8 458 km<sup>2</sup>

**Antalet fornlämningslokaler:** 4 809

**Antalet fornlämningslokaler/km<sup>2</sup>:** 0,57

**Antalet fornlämningar (anläggningar):** 16 559

**Antalet fornlämningar/km<sup>2</sup>:** 1,96

**Antalet lokaler totalt:** 8 927

**Antalet lokaler/km<sup>2</sup>:** 1,06

**Förstagångsinventering:** 1949 och 1950

**Andragångsinventering:** 1977, 1980, 1983–1985, 1987 och 1993–1997

**Partiell revidering:** 1980–1983, hela länet, till stor del en byråmässig sådan

**Kommentar:** Hela länet försttagångsinventerades 1949 (södra halvan) och 1950 (norra halvan). Fr.o.m. 1993 pågår en andragångsinventering (1997 års område är ej utsatt på kartan, men omfattar ett femtiotal kartblad inom Växjö kommun). 1993 och 1994 års inventeringar bekostades av Växjö kommun. Fornminnesinventeringen kommer att fortsätta även efter 1997.

### Landskapet

Kronobergs län består av de södra, sydvästra och delvis centrala delarna av Småland. Länet motsvaras i stort av det gamla folklandet Varend i öster och Sunnerbo härad, dvs. den södra hälften av det gamla folklandet Finnveden, i väster. Länet utgörs huvudsakligen av en höjdslett med små nivåskillnader. I det skogrika länet finns många sjöar och vattendrag. Bland de större sjöarna kan nämnas: Bolmen, Helgasjön och Åsnen. De största vattendragen är: Lagan, Helgeå, Mörrumsån, Ronnebyån, Lyckebyån och Alsterån.

### Fornlämningsbilden

De förhistoriska fornlämningarna i länet koncentrerar sig i huvudsak till två regioner. Dels *Växjöregionen*, som ligger i anslutning till Helgasjön och norra delen av sjön Åsnen. Detta område utgör centralpartiet av det gamla folklandet Varend. Dels *Ljungbyregionen*, som ligger i anslutning till sjön Bolmen och Lagans övre del. Detta område utgör det gamla folklandet Finnvedens centrala delar.

Gränsbygderna mellan Varend och Finnveden, liksom gränsbygderna mot Kalmar län, Blekinge, Skåne och Halland, är påfallande fornlämningsfattiga. De registrerade fornlämningarna utgörs till allra största delen av *gravar*. Merparten, ca 75%, är belägna på *gravfält av järnålderstyp*. Resterande 25% utgörs till största delen av ensamliggande gravar, eller mindre gravgrupper med *rösen*, *stensättningar med kal stenfyllning* och *hällkistor*. Delar av länet, framför allt Varend, tillhör de rösetätaste i landet med den största koncentrationen i Växjöområdet. I stort sett kan detsamma sägas även om hällkistorna. Bland järnåldersgravfälten kan skillnader i typsammansättning märkas mellan Växjö- och Ljungbyregionen. I Ljungbyområdet i Sunnerbo

härad dominerar *högarna* på gravfälten. I Växjöområdet i Varend har gravfälten ett mer varierat innehåll och med ett stort inslag av *ovala, ofyllda stensättningar*, bl.a. på Lenhovdagravfältet och på gravfältet vid Inglinge hög. I ett begränsat område i länets västra del, i gränsområdet mellan Finnveden och Halland, utgör de s.k. *järnåldersdösarna* ett speciellt inslag, ofta i kombination med *treuddar, domarringar* och *kvadratiska stensättningar*.

Karaktärsfornlämningar är *gravfält av järnålderstyp* med ett stort inslag av *högar* och i vissa områden även *ovala stensättningar*, ensamliggande gravar eller mindre gravgrupper med *rösen, stensättningar med kal stenfyllning* och *hällkistor*. Fornlämningsmiljöerna karakteriseras i övrigt av mycket omfattande *röjningsröseområden*.

## Fornminnesinventeringen

*Förstagångsinventeringen*, som pågick åren 1949 och 1950, innebar kvantitativt främst en satsning på registrering av *de förhistoriska gravarna*. Dels den stora mängd som är belägna på *järnåldersgravfälten*, dels ensamliggande eller i mindre grupper belägna gravar i form av *rösen, stensättningar med kal stenfyllning* och *hällkistor*.

En *andragångsinventering* pågår sedan 1993, som hittills har omfattat ca en fjärdedel av länet. Den mest dominerande nyfyndskategorin är omfattande områden med fossil åkermark i form *röjningsröseområden*. Sådana uppträder framför allt i redan fornlämningsstäta områden. Där sker också en förtätning av de registrerade gravarna, främst *rösen* och *stensättningar med kal stenfyllning*. Röjningsröseområden förekommer dock även i delar av länet, som tidigare betraktats som fornlämningsfattiga. Där finns dock sällan samma rumsliga samband med de förhistoriska gravarna.

Vid revideringsinventeringen registreras samtliga *by- och gårdstomter*, vilket har föregåtts av en genomgång av det äldre kartmaterialet.

Beträffande småindustriella lämningar har ett stort antal *tjärframställningsplatser* registrerats i länets södra delar inom 1996 års inventeringsområde. De utgörs av *tjårdalar* respektive *tjarrännor*.

## Kompletteringsbehovet

Med utgångspunkt i den pågående revideringsinventeringen kan konstateras att länet är i stort behov av en fortsatt sådan. Beträffande följande kategorier får läget anses vara speciellt akut.

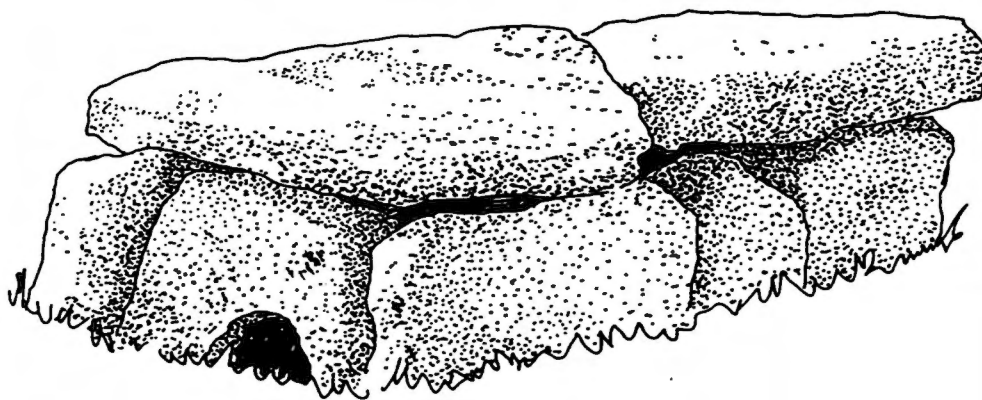
*Fossil åkermark*, företrädesvis *röjningsröseområden*, registrerades ej vid inventeringen 1949 och 1950. Vid den s.k. Växjöinventeringen 1993 och 1994, som omfattade fyra ekonomiska kartblad, registrerades 54 lokaler med fossil åkermark, därav ett tiotal med en areal överstigande 20 hektar. Den till ytan största lokalen var ca 60 hektar. Mönstret har varit detsamma vid de efterföljande säsongernas revideringsinventeringar i andra delar av länet. Denna arealmässigt omfångsrika fornlämningskategori kräver därför stora inventeringsinsatser.

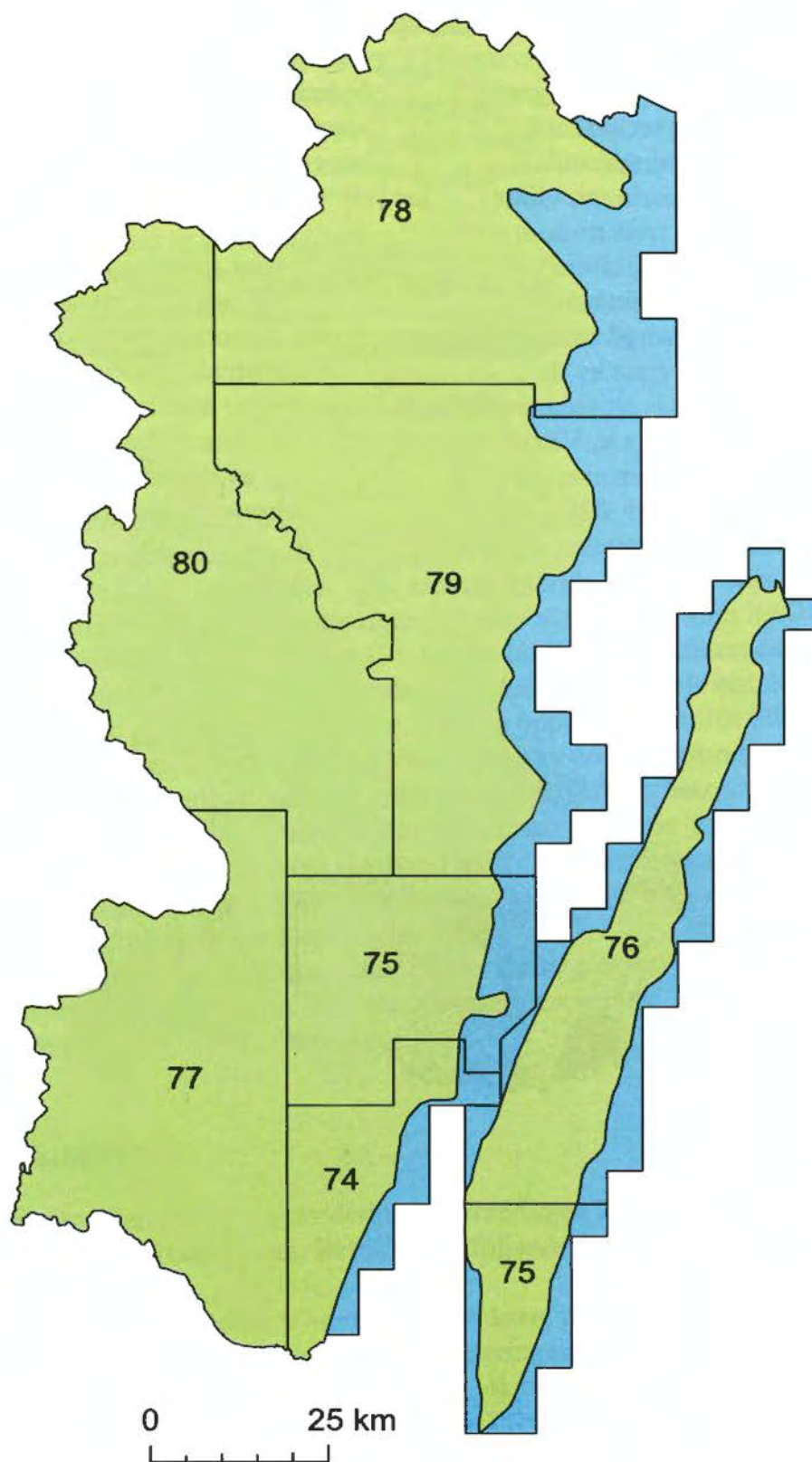
*Förhistoriska boplatser* och *by- och gårdstomter* från historisk tid är i stort sett oregistrerade i ej reviderade områden.

*Lämningar efter blästbruk* bedöms vara i stort behov av kompletterande inventeringar, liksom *lämningar efter småskalig industriell verksamhet*, t.ex. *lämningar efter tjärframställning, kolning* etc. Även i de områden som varit föremål för revidering kommer behovet av kompletterande inventeringar främst att gälla förhistoriska boplatser samt lämningar efter blästbruk. I bägge fallen rör det sig om mycket tidskrävande rekognosceringar, vilket inte har rymts inom den utförda revideringsinventeringen.

Även vad gäller traditionella fornlämningskategorier som *gravar* och *älvkvarnsförekomster* krävs kompletteringar. Växjöinventeringen, och även revideringen därefter i vissa områden, visar på stora ökningar av dessa kategorier, varför det finns en hög nyfyndspotential i vissa av de ännu icke reviderade områdena.

Det bör framhållas att resurserna för de inventeringar som har utförts under 1990-talet har varierat. Den s.k. Växjöinventeringen, som bekostades av Växjö kommun, hade betydligt större resurser till förfogande än delar av de områden som har rekognoscerats senare. Därav följer att kompletteringsbehovet varierar även inom de områden som har reviderats.





**Kalmar län (H).** Riksantikvarieämbetets forminnesinventering för den ekonomiska kartan. Senast utförda inventering per ekonomiskt kartblad.

# Kalmar län (H)

**Areal:** 11 171 km<sup>2</sup>

**Antalet fornlämningslokaler:** 7 124

**Antalet fornlämningslokaler/km<sup>2</sup>:** 0,64

**Antalet fornlämningar (anläggningar):** 29 550

**Antalet fornlämningar/km<sup>2</sup>:** 2,65

**Antalet lokaler totalt:** 12 470

**Antalet lokaler totalt/km<sup>2</sup>:** 1,12

**Förstagångsinventeringen:** 1940–1945, 1948 och 1949

**Andragångsinventeringen:** 1974–1980

**Partiell revidering:** –

**Kommentar:** Merparten av Öland förstagångsinventerades 1941, Smålandsdelen även 1941–1945 samt 1948 och 1949. Sedan 1980 är hela länet andragångsinventerat.

## Landskapet

Kalmar län består av Öland och merparten av östra Småland, förutom ett område längst i norr som numera ingår i Östergötlands län. Smålandsdelen är i stort liktydigt med de gamla folklanden Möre och Tjust samt de mellan dessa belägna häraderna Handbörd, Stranda, Aspeland och Sevede. Fastlandet utgör ett långsamt sluttande landskap från *höglandet* i väster mot Östersjön i öster. Norra delen, ner till Emån och Påskallavik, präglas av ett *sprickdalslandskap* med berg och ofta ganska djupa, delvis bördiga, dalgångar. Utmed kusten vidtar en typisk *urbergsskärgård*. I söder sluttar landskapet betydligt jämnare där landet innanför kusten är av *slättkaraktär*, mer kuperat närmare Påskallavik än i Kalmartrakten och söder därom, där kustslätten består av bördigare moränleror och sandjordar. Skärgården utanför denna kust är en *moränsskärgård*.

*Öland* präglas av den snedställda kalkstensplatå, som långsamt sluttar mot kusten i norr, öster och söder. Till stora delar domineras denna platå av mager alvarmark. Den mest framträdande terrängformen i övrigt är den kalkstensklint, Västra landborgen, som sträcker sig utmed öns västra sida. Nedanför denna finns en smal landremsa med bitvis mycket bördiga åkerjordar.

## Fornlämningsbilden

De allra flesta kända fornlämningarna i Kalmar län är *förhistoriska gravar*. På *fastlandet* är dessa främst koncentrerade till de centrala odlingsbygderna och deras omgivningar. *Rösen* och *stensättningar med kal stenfyllning* förekommer även rikligt inom vissa andra områden, främst i Tjust och Misterhult norr om Oskarshamn. På *Öland* finns de flesta förhistoriska gravarna i form av långsträckta *gravfält* i anslutning till de bebyggelseföret landborgarna. I området mellan landborgarna förekommer omfattande bebyggelsepåsar från äldre järnålder i form av *husgrunder* och *sten-*



*strängssystem*. Utöver gravar från förhistorisk tid domineras fornlämningsbilden på fastlandet av *boplatser av stenålderskaraktär* i slättbygdernas åkermarker i söder, *järnframställningsplatser* av lågteknisk karaktär i området innanför dessa, *fornborgar* i nordligaste länsdelen och på Öland samt *tomtningar* i skärgården.

## Fornminnesinventeringen

*Förstagångsinventeringen* präglades av det tidiga 1900-talets syn på fornlämningar och 1930-talets uppfattning om vilka typer av lämningar som skulle markeras på den ekonomiska kartan. Denna inventering, som utfördes endast av Riksantikvarieämbetets egna få fältantikvarier liksom på Gotland, omfattade i Kalmar län främst *förhistoriska gravar* och *fornborgar*, men på Öland även *husgrunder* och *stensträngar* från äldre järnålder. Endast i ringa grad registrerades andra typer av lämningar, t.ex. *stenåldersboplatser* och *järnframställningsplatser*.

*Andragångsinventeringen*, å andra sidan, präglades av den kunskap om fornlämningar och andra kulturlämningar som successivt byggts upp vid fornminnesinventeringen under 1950- och 1960-talet samt det tidiga 1970-talets syn på landskap och kulturmiljövård. Dels kompletterade man den äldre inventeringen med uppgifter om fornlämningar, som representerade ett sedan 1930-talet vidgat fornlämningsbegrepp, t.ex. *förhistoriska boplatser*, *järnframställningsplatser*, *vissa industrilämningar*, och *spår efter skärgårdens säsongsbosättningar*. Dels registrerade man, i långt större grad än vid förstagångsinventeringen, uppgifter om kulturlämningar som inte betraktades som fornlämningar, men ändå ansågs ha ett påtagligt kulturhistoriskt värde. Exempel på sådana är *torplämningar*, *tjärdalar*, *kvarngrunder* och *gruvhål*. År 1974, startår för andragångsinventeringen, utfördes på prov översiktliga genomgångar av äldre lantmäterikartor, vars utfall då inte bedömdes motsvara nedlagt ex-cerperingsarbete. Underlagspärmarna deponerades på Kalmar läns museum.

## Kompletteringsbehovet

P.g.a att det dröjde ända in på 1980-talet innan den reviderade fornminnesinventeringen fann de former som den har i dag, och att denna relativt sett är av gammalt datum i Kalmar län, är behovet av komplettering stort i flera avseenden. T.ex. användes relativt små resurser till inventering av *boplatser*. I efterhand har bl.a. Kalmar läns museum tagit initiativ till boplatssinventeringar i fem kommuner: Borgholm, Emmaboda, Hultsfred, Kalmar och Mörbylånga. I övriga kommuner bör man därför komplettera med boplatssinventeringar. Behovet är extra stort i Västerviks kommun.

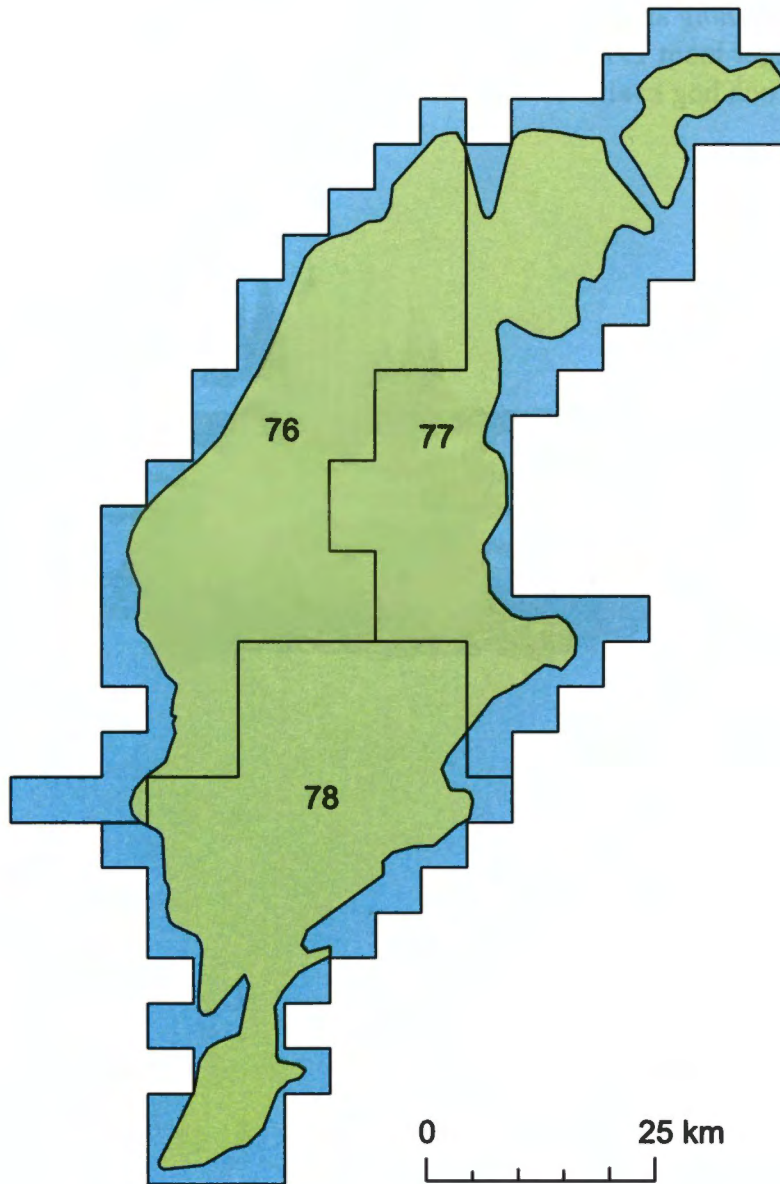
Den ökade kunskapen inom det agrarhistoriska området under 1980-talet har medfört att verksamheten i högre grad än tidigare inriktats på inventering av *fossil åkermark*. För Kalmar län betyder detta att registreringen av *stensträngssystem*, framför allt på fastlandet, och *röjningsröseområden*, är relativt eftersatt.

*Övergivna by- och gårdstomter*, med framför allt medeltida belägg, har registrerats som fasta fornlämningar sedan 1974. Metoden att "fånga upp" sådana lämningar inom ramen för fornminnesinventeringen utvecklades emellertid inte fullt ut förrän

under 1980-talet, och därför finns det behov av komplettering även här. I en utredning om bebyggelselämningar har det dessutom föreslagits en utvidgning av fornlämningsbegreppet till att även omfatta bebyggda och hävdade by- och gårdstomter med belägg från 1700-talet eller tidigare. Detta talar också för att det finns behov av ytterligare inventeringar avseende lämningar av den här karaktären.

Den del av länet som inventerades 1977 gjordes med en takt av ca 4 km<sup>2</sup> per anställningsdag, vilket som bäst är hälften av den noggrannhetsgrad som övriga delar av länet är inventerade med. Uppfattningen att 1977 års inventeringstakt var otillräcklig bekräftas bl.a. av att spridningsbilden beträffande *lämningar efter blästbruk och tjärframställning* är omotiverat ojämn. En kompletterande inventering av bl.a. sådana lämningar inom 1977 års område bedöms som nödvändig om registret skall hålla en jämn och hög kvalitet.





**Gotlands län (I).** Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering för den ekonomiska kartan. Senast utförda inventering per ekonomiskt kartblad.

# Gotlands län (I)

Areal: 3 140 km<sup>2</sup>

Antalet fornlämningslokaler: 8 228

Antalet fornlämningslokaler/km<sup>2</sup>: 2,62

Antalet fornlämningar (anläggningar): 44 212

Antalet fornlämningar/km<sup>2</sup>: 14,08

Antalet lokaler totalt: 17 389

Antalet lokaler totalt/km<sup>2</sup>: 5,54

Förstagångsinventering: 1938–1940

Andragångsinventering: 1976–1978

Partiell revidering: –

**Kommentar:** Det var på Gotland som den reguljära fornminnesinventeringen inleddes 1938. Förstagångsinventeringen utfördes under tre säsonger och avslutades således 1940. Hela länet har även en tidigt genomförd andragångsinventering, även denna utförd under tre säsonger, 1976–1978, varför vissa kompletterande insatser skulle behöva göras i dagens perspektiv.

## Landskapet

Gotlands län utgörs av Sveriges största ö, Gotland, inräknat Fårö, Stora och Lilla Karlsö med flera smärre öar och skär, samt den som ett isolat i Östersjön belägna Gotska Sandön. Gotland utgörs av en mäktig kalkstensplatå, som svagt sluttar från den höga, branta klintkusten i nordväst ned mot den låga, flacka kusten i sydöst. Ön är ca 14x5 mil och har en medelhöjd av 30 m.ö.h. Dess högsta punkt är Lojsta hajd, 82 m.ö.h. Lerskiffrar uppträder i ett band från Klintehamn till Slite samt på hela södra delen av ön, där även sandsten finns. Jordarterna domineras av moränleror, mosand och grus i smärre åsryggar. Öns tidigare betydande myrmarker är till stora delar torrlagda och uppodlade, ofta genom kanaliserade biflöden till åarna. De största sjöarna är i norr Bäste, Fardume och Tingstäde träsk och i söder Lojsta träsk och Mjölhatte träsk. Skogsmarken upptar 43 % av ön med både god skog av gran och ädellövskog, men också magra tall- och enbestånd på de karga hållmarkerna – ”hajdarna”. Karakteristiska inslag i den odlade marken är ängena med sina hasselbestånd. Öns 92 socknar har överlag medeltida kyrkor.

## Fornlämningsbilden

Det aktuella bevarandeläget för öns fornlämningsbestånd ger, vad gäller de uppodlade *slättbygderna*, en delvis fragmentarisk bild av vad som en gång har funnits. *Skogs- och hållmarkerna* uppvisar däremot mera välbevarade fornlämningsmiljöer. Kännetecknande för fornlämningsbilden är vidare den rika *variationen* av olika kategorier fornlämningar och fynd från huvuddelen av de arkeologiska perioderna. Det finns knappt en socken som inte har ett kulturminne eller en fornlämningsmiljö av särskilt intresse. Gravar, boplatser och agrara lämningar finns ”nästan överallt”.

Karaktärsfornlämningar i såväl slättbygd som skogsmark och på hållmark är stora *rösen* och *skeppssättningar* från bronsåldern samt troligen periodöverlappande *skärvstenshögar*, vidare *varierade gravfält*, *fornborgar*, *husgrunder*, *stensträngar*, *fornåkrar*, *sliprännor*, *malstenar* och *bildstenar* från järnåldern. Från medeltid till nyare tid är *ruiner efter kyrkor och profana hus* samt *kalkugnsruiner* och *tjårdalar* (sojdar).

## Fornminnesinventeringen

Gotlands län var det första som inventerades på fasta fornlämningar för Ekonomisk karta över Sverige 1938–1940. Trots förkrigstidens knappa resurser och utan den inventerarstam som kom att byggas upp först efter 1945, lyckades Fornminnesavdelningens få egna fältarkeologer med hjälp av bl.a. de s.k. snabbinventeringarna från 1920-talet registrera ca 30 000 ovan mark synliga fasta fornlämningar på ca 5 000 platser, varibland främst *gravar*, *husgrunder*, *stensträngar*, *fornborgar*, *sliprännor*, *malstenar* och *bildstenar*.

Vid andragångsinventeringen 1976–1978 innebar anslagna medel en ökning av resurserna. Detta innebar emellertid inte att revideringsinventeringen inom länet helt kunde leva upp till ambitionsnivån för 1974 års revideringsprogram med öns komplexa fornlämningsbestånd. Det blev t.ex. ej möjligt att företa systematiska rekognosceringar efter *förhistoriska boplatser* eller *gårdstomter från historisk tid* i de vida, öppna åkermarkerna. Bättre lyckades nyregistreringen av *gravar*, *husgrunder*, *stensträngar*, *fossil åkermark* m.m., med ökningar på 34 % anläggningar respektive 78 % lokaler, medan antalet *fornlämningar utan synlig begränsning* var 322 på 219 lokaler och de från *historisk tid* 3 825 på 1 200 lokaler.

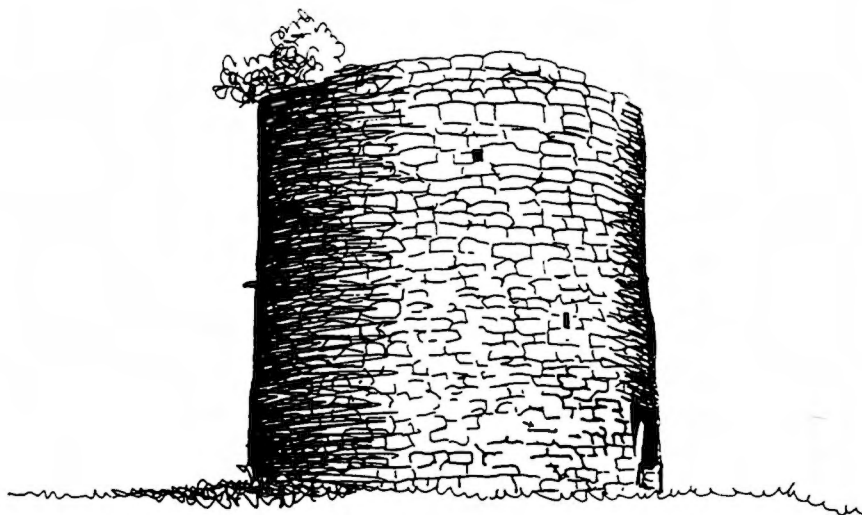
På önskemål av länsstyrelsen kompletterades Fornminnesregistret 1983 och 1989 med åtskilliga ödelagda gårdstomter, och i samband därmed enstaka gravar och stensträngar, med hjälp av regionalt excerperade lantmäteriakter. Efter lokala anmälningar samt utredningar och undersökningar för exploatering har framkommit främst boplatsspår i form av *härdar*, *kokgropar* och *stolphål* men även *enstaka gravar*. Vid den stora skogsbranden kring Torsburgen 1992 framkom också flera okända gravar och boplatser samt fossil åkermark. Både enskilda forskare och vissa forskningsprojekt har påvisat nyupptäckter av t.ex. *äldre vägavsnitt*, *äldre hamnar*, *fornborgar* och lämningar med anknytning till ortnamnet ”stavgardar”, de båda senare genom flygspaning och flygfotografering.

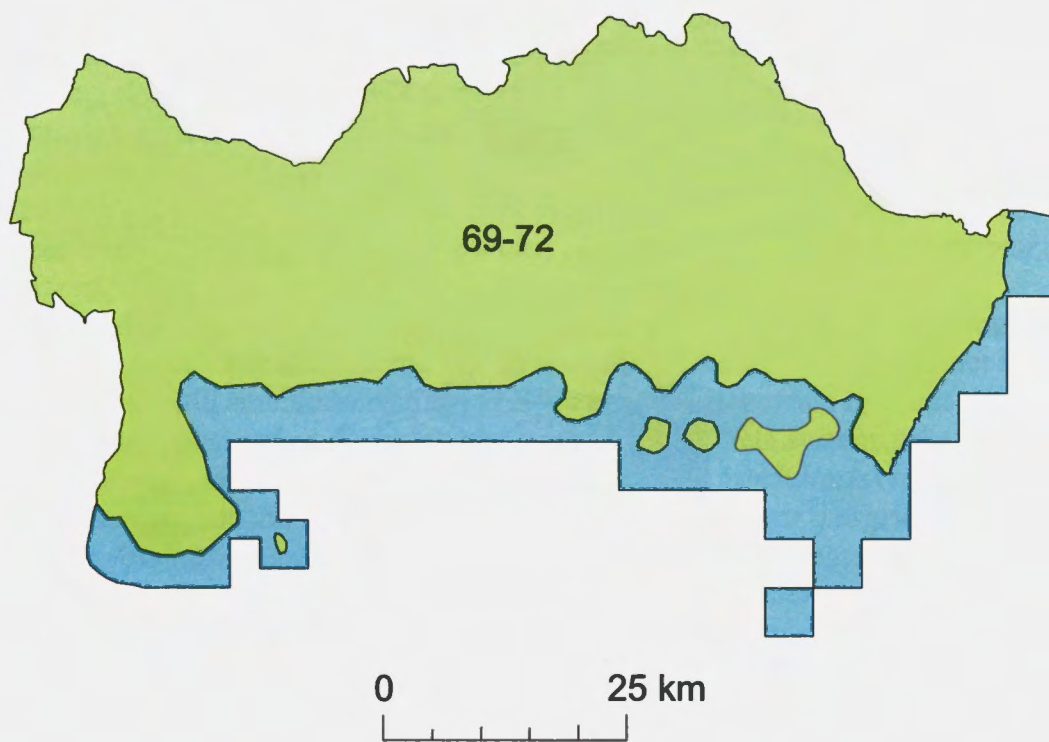
## Kompletteringsbehovet

De mest angelägna kompletteringarna i framtiden bör gälla de olika *förhistoriska boplatserna* utan ovan mark synliga spår. De från *stenålder* bör eftersökas inom stora delar av ön genom intensiv och upprepad åkerinventering med ledning av tidigare talrika och nya efterfrågade fynd. Detsamma gäller *bronsåldersboplatserna*, där både talrika fynd och en god del av de ca 200 skärvstenshögarna kan utgöra signaler. Vad beträffar *järnåldersboplatserna* bör de närmare 1 800 tidigare registrerade husgrunderna från romersk järnålder och folkvandringstid kunna utökas. De ca 370 vikingatida

gårdsplatser och ett antal från vendeltid, vilka alla har framkommit genom det s.k. skattfyndsprojektet, bör också kunna utökas till antalet vad gäller kända förekomster.

Det är också viktigt med en komplettering av de övergivna *gårdstomterna*, utöver dem från 1983, varvid främst en fältkontroll bör göras på ett 75-tal av P-G. Ersson identifierade gårdsplatser i sin förteckning på över 300. Samtidigt bör uppmärksamhet riktas mot alla de ej längre hävdade, och nu kraftigt igenväxta, ängarna vad gäller eventuella *husgrunder*, *stensträngar* och *fornåkrar*. Vidare bör satsningar göras generellt på att följa upp och registrera *äldre färdvägar*, nu ofta smala stigar i skogshällmarkerna, och längs vilka i många fall andra fornlämningar är lokaliserade. Slutligen bör strandzonerna inventeras noggrannare vad gäller *äldre hamnar* och *andra kustfornlämningar* samt lågt belägna *gravar*. Generellt bör de största luckorna återfinnas inom 1976 års revideringsområde på öns nordvästra delar, där inventeringsresurserna var sämst.





**Blekinge län (K).** Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering för den ekonomiska kartan. Senast utförda inventering per ekonomiskt kartblad. För Blekinge län innebär detta att endast en första-gångsinventering har genomförts.

## Blekinge län (K)

Areal: 2 941 km<sup>2</sup>

Antalet fornlämningslokaler: 1 369

Antalet fornlämningslokaler/km<sup>2</sup>: 0,47

Antalet fornlämningar (anläggningar): 3 221

Antalet fornlämningar/km<sup>2</sup>: 1,10

Antalet lokaler totalt: 2 795

Antalet lokaler totalt/km<sup>2</sup>: 0,95

Förstagångsinventering: 1969–1972

Andragångsinventering: –

Partiell revidering: 1980, se vidare under Kommentar

Kommentar: Länet har i stort sett endast blivit föremål för förstagångsinventering. Revideringsbehovet är därför generellt tämligen stort. Något enstaka blad i nordvästra delen, utmed gränsen till Kronobergs län, har blivit föremål för en partiell, närmast byråmässig, revidering i samband med en sådan i Kronobergs län. Thomas Persson, Blekinge läns museum, har bidragit med uppgifter till texten nedan.

### Landskapet

Blekinge län omfattar landskapet med samma namn. Länet uppvisar en varierande topografi, vars centrala delar består av ett småbrutet odlingslandskap med dalgångar och slätter. Längst i väster övergår landskapet i helåkersbygd. I norr möter skogsbygd och i söder kust och skärgård. De tre huvudområdena benämns *skogsbygden*, *mellan-* eller *byabygden*, och *strandbygden*.

### Fornlämningsbilden

Fornlämningarna i Blekinge ligger i stort sett samlade i två huvudområden i den s.k. byabygden: Bräkne-Hobyområdet med Bräkneåns dalgång samt området Ronneby-Nättraby. *Gravar* från sen stenålder och framåt är den vanligaste fornlämningskategorin.

Karaktärsfornlämningar är senneolitiska *hällkistor*, stora *rösen* och *högar* från äldre bronsålder samt *gravfält* från järnålder med varierade gravformer. Yngre järnålderns gravfält har en karakteristisk sammansättning av bl.a. *skeppssättningar*, *treuddar*, *högar* och *resta stenar*. Exempel på sådana gravfält är de vid Hjortahammar och Hjortsberga.

Länets få *hällristningar* ligger samtliga i den östligaste delen. Från den västra, och mest uppodlade delen, av Blekinge härrör ett flertal *fynd från stenåldern*, och där ligger också den omtalade gropkeramiska boplatsen Siretorp. Den märkliga *runsten*, som benämns Björketorpsstenen, förtjänar också att nämnas särskilt. Den är Sveriges högsta runsten och har en förbannelseformel i inskriptionen.



## Fornminnesinventeringen

Förstagångsinventeringen i Blekinge, liksom i övriga Sverige, kan i det närmaste betecknas som en *gravinventering*. Resurserna lades i första hand på centralbygderna, där förekomsten av fornlämningar var känd rent allmänt redan före inventeringen. Skogsbygden i Blekinge inventerades mycket översiktligt. I fullåkersbygden på Listerlandet var man visserligen medveten om förekomsten av boplatser, men då området inventerades under sommaren omöjliggjorde växande grödor besiktning av dessa. I länets östra delar förekom en försöksverksamhet, där man registrerade byggnader parallellt med fornminnesinventeringen. En hel del resurser togs i anspråk till detta. Bristerna i förstagångssinventeringen uppges vara stora, framförallt i Östra härad. Inventeringen är överlag av ojämn kvalitet i Blekinge.

## Kompletteringsbehovet

Bristerna i Fornminnesregistret bör inte karakteriseras som ett kompletteringsbehov, utan som ett revideringsbehov för hela länet. Fornlämningsbegreppet har avsevärt vidgats under de ca 25 år som förflutit sen fornminnesinventeringen gjordes. Andragångsinventeringen i Kristianstads län har påvisat stora luckor i registreringen av "traditionella" fornlämningskategorier, såsom *gravar* och *älvkvarnsförekomster*. Ett liknande utfall kan förväntas i Blekinge, eftersom förstagångsinventeringen utfördes ungefär samma år som i Kristianstads län. Arkeologiska utredningar och specialinventeringar under de senaste åren bekräftar också detta. Vid en inventering i samband med planarbete i Jämjö ökade antalet traditionella fornlämningar med 200%.

Förstagångsinventeringen utfördes under sommarmånaderna, varför en åkerinventering omöjliggjordes. Antalet *stenåldersboplatser* torde därför drastiskt öka vid en nyinventering, särskilt i den västra fullåkersbygden. Förutsättningen är dock att en sådan utförs under en, ur inventeringssynpunkt, gynnsammare årstid och med tillräckliga resurser.

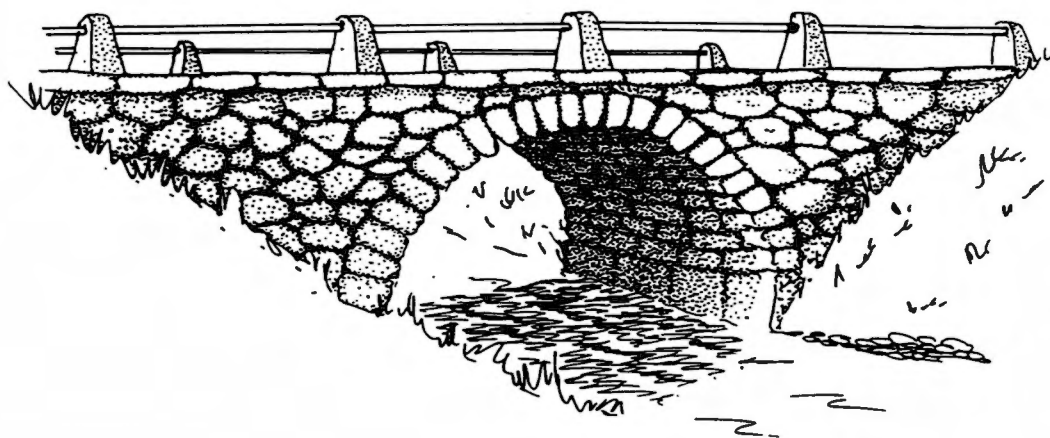
Antalet registrerade *hällristningar* och *älvkvarnsförekomster* är tämligen blygsamt i dagsläget. Riktade inventeringsinsatser skulle här sannolikt vara givande.

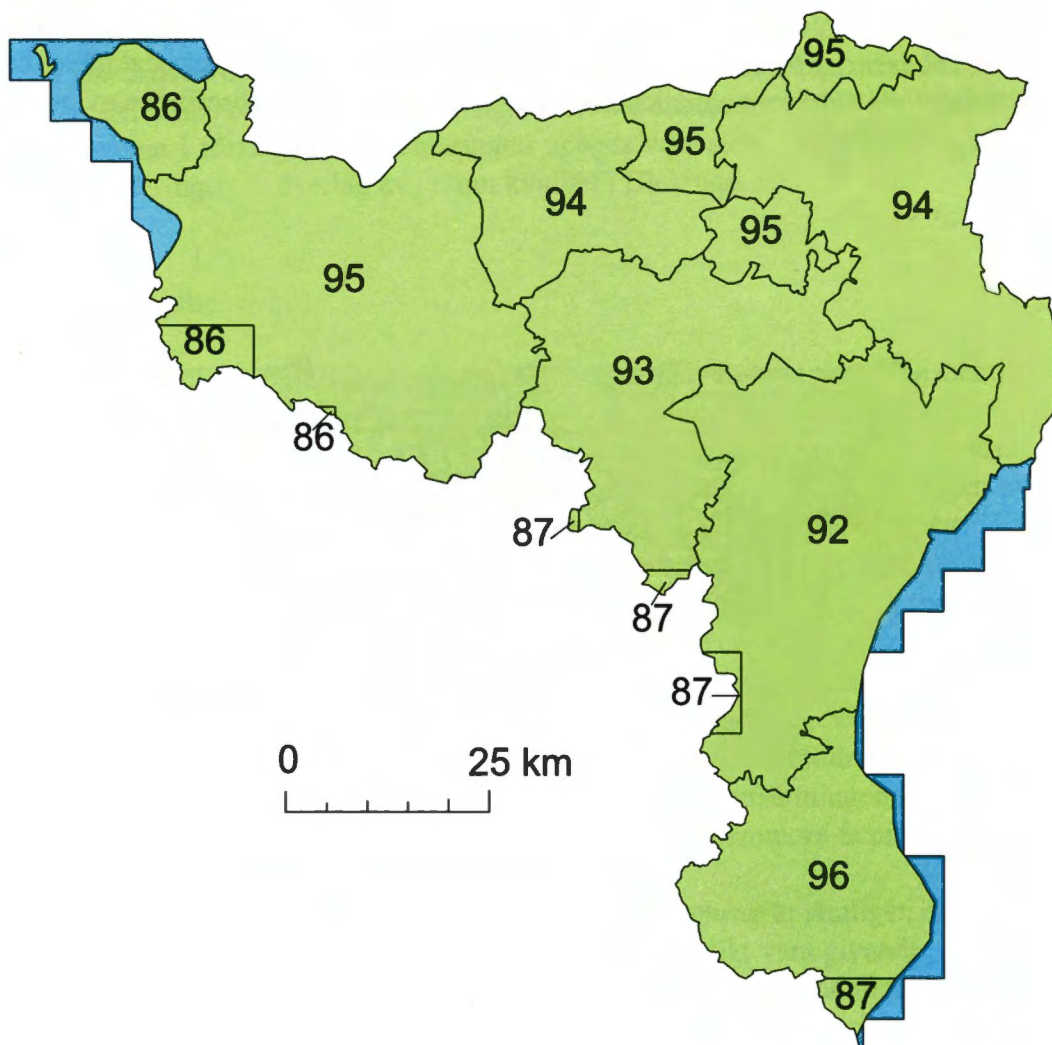
*Fossil åkermark* registrerades i allmänhet inte vid den tidpunkt då förstagångsinventeringen utfördes i länet. Erfarenheterna från fornminnesinventeringen i Skåne och Kronobergs län visar på förekomsten av omfattande *röjningsröseområden*. Sådana uppträder, så gott som regelmässigt, i anslutning till gravar från bronsålder och äldre järnålder. De förekommer emellertid även i mer perifera områden, där kända gravar saknas. Även andra typer av fossil åkermark kan förväntas vid en nyinventering, t.ex. *terrasserade åkrar* eller *bandformiga åkerparceller* begränsade av jord-/stenvallar.

*Kustlämningar* är en annan kategori fornlämningar som har uppmärksammas främst under senare tid. Det kan, för Blekinges del, röra sig om bl.a. *tomtningar* samt *spärranordningar* i vattnet. I samband med projektinventeringar i östra skärgården 1989–1990 framkom ett stort antal tomtningar, som inte tidigare varit kända. En särskild marin arkeologisk satsning skulle möjligen kunna lokalisera ytterligare undervattensspärrar i skärgården.

Vid förnyade inventeringar kommer en genomgång av äldre lantmäterikartor, vilket numera är rutin vid fornminnesinventeringen, underlätta registreringen av övergivna *by- och gårdstomter*. Dessutom ges möjlighet att registrera de bebyggda byarnas och gårdarnas äldsta dokumenterade läge och utsträckning samt *torplämningar* och andra relevanta bebyggelse lämningar.

*Järnframställningsplatser efter blästbruk* är ytterligare ett exempel på en vid förstagångsinventeringen försummad fornlämningskategori. Dessutom saknas nästan helt registrering av lämningar efter *småskalig industriell verksamhet*, såsom *kvarnar, sågar, stembrott, tjärframställningsplatser* och *tegelbruk*. Liksom när det gäller bebyggelse är de äldre lantmäterikartorna värdefulla även för lokaliseringen av många av dessa lämningar.





**Kristianstads län (L), fr.o.m. 1997 del av Skåne län.** Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering för den ekonomiska kartan. Senast utförda inventering utifrån sockenindelningen och i vissa fall per ekonomiskt kartblad.

## Kristianstads län (L), fr.o.m. 1997 del av Skåne län

**Areal:** 6 089 km<sup>2</sup>

**Antalet fornlämningslokaler:** 8 304

**Antalet fornlämningslokaler/km<sup>2</sup>:** 1,36

**Antalet fornlämningar (anläggningar):** 15 799

**Antalet fornlämningar/km<sup>2</sup>:** 2,59

**Antalet lokaler totalt:** 26 887

**Antalet lokaler totalt/km<sup>2</sup>:** 4,42

**Förstagångsinventering:** 1967, 1969 och 1971–1973

**Andragångsinventering:** 1986, 1987 och 1992–1996

**Partiell revidering:** 1980 och 1982, enstaka blad mot Kronobergs län ersatta av andragångsinventering 1994 och 1995

**Kommentar:** Bjärehalvön samt mindre gränsområden mot f.d. Malmöhus län reviderades 1986 och 1987. Övrig revidering genomfördes under första hälften av 1990-talet och slutfördes 1996. F.d. Kristianstads län har därmed en heltäckande andragångsinventering.

### Landskapet

Kristianstads län omfattade fram t.o.m. sammanslagningen med Malmöhus län den första januari 1997 de sydöstra, östra, nordöstra, norra och nordvästra delarna av Skåne samt Östra Karups socken på Hallandsås i sydligaste Halland. Länet kan delas in i tre zoner utifrån vegetation och fornlämningsbild: *slättbygd*, *risbygd* och *skogsbygd*. Slättbygden utgörs av den mycket flacka Kristianstadsslätten och det mjukt böljande Österlen. Skogs- och risbygderna är mer kuperade, och genomkorsas av flera horstar. I anslutning till den förra gränsen mot Malmöhus län märks här särskilt de dominerande höjdområdena Söderåsen och Linderödsåsen. Delar av kusten utgörs av, numera, barrskogsplanterade, dynbildande flygsandsområden. Slättbygden utgör centralbygd medan skogs- och risbygderna kan karakteriseras som randbygder.

### Fornlämningsbilden

De intensivodlade områdena i slättbygden uppvisar idag endast en fragmentarisk fornlämningsbild. I skogs- och risbygderna finns ett betydligt mera varierat fornlämningsbestånd bevarat.

Karaktärsfornlämningar i slättbygden är inslag av *megalitgravar*, ofta i landskapet dominerande *bronsåldershögar* och de betydligt mer diskreta *boplatserna* samt i skogs- och risbygderna *varierade järnåldersgravfält* och *röjningsröseområden* samt, i anslutning till dessa, ensamliggande eller små grupper med *rösen* och *stensättningar med kal stenfyllning*.

## Fornminnesinventeringen

Vid *förstagångsinventeringen* prioriterades fornlämningar med synlig markering ovan mark, framförallt *gravar*. Boplatser, bytomter, fyndsamlingar och röjningsröse-miljöer beaktades nästan inte alls. P.g.a. en förändrad syn på olika kategorier prioriterades de tre förstnämnda under inledningen av andragångsinventeringen 1986 och 1987. Liksom vid den samtida revideringen i Malmöhus län planerades säsongen för att ge optimala villkor för en *boplatsinventering*, men även för att kunna fånga upp *överodlade gravar*. Inventerarna uppmanades att även registrera *fyndsamlingar*. Även platserna för alla *bytomter* excerperades från äldre lantmäteriakter. Under revideringens senare skeden under 1990-talet har även *röjningsröseområden*, och de därtill kopplade lämningarna, prioriterats i skogs- och risbygderna. Dessutom gjordes en lyckad satsning på inventering av *hällristningar* och *älvkvarnsförekomster* i Simrishamnsområdet.

I slättbygden har boplatsinventeringen givit ett bra resultat, och *boplatserna* utgör där idag en av de största kategorierna till både yta och antal. Skogs- och risbygderna gav ett sämre utfall, sannolikt p.g.a. att mindre ytor var tillgängliga för besiktning.

Såväl alla övergivna som hävdade *bytomter* har registrerats. I likhet med Malmöhus län finns en strävan att behandla dem enligt samma principer som kulturlager i medeltida städer. Excerpteringen av lantmäteriakter fick en prioritering utifrån givna ramar. Studiet av lantmäteriakterna ledde även till att platserna för flera numera överodlade fornlämningar kunde lokaliseras.

*Fyndplatser* och *lösfyndssamlingar* visade sig inte vara lika vanligt förekommande, och inte heller lika föremålsrika som i Malmöhus län. I det senare länet har en utvärdering påvisat ojämnheter i registreringen. Försök gjordes att fotografera samlingar vid revideringen, vilket dock visade sig vara alltför resurskrävande.

Det som givit det största utfallet i ris- och skogsbygderna är *röjningsröseområdena* inklusive därtill hörande fornlämningskategorier. De ger en ny bild av områdets förhistoria, och poängterar den kulturella samhörigheten med det sydsvenska höglandet.

En viss nyregistrering har även kunnat göras av ett antal "industriella" lämningar, såsom *gruvor*, *stenbrott*, *torvtramp* och *lämningar efter linbastur*.

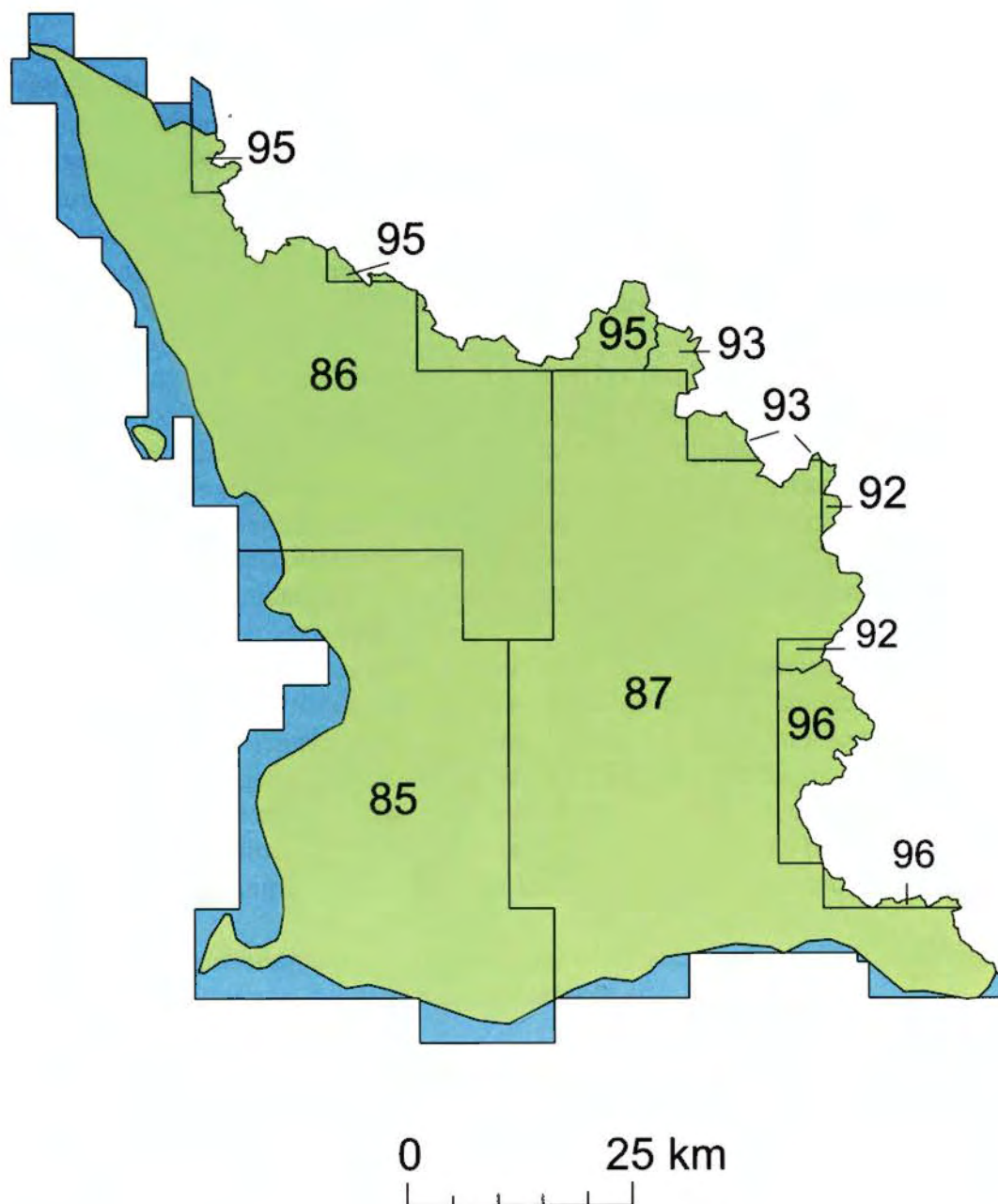
## Kompletteringsbehovet

De största kompletteringsbehoven finns i de områden som reviderades 1986 och 1987, då *röjningsröseområden* inte prioriterades eftersom deras status då fortfarande var under diskussion. Trots att de prioriteras idag skulle denna kategori inom 1992–1996 års områden ha behövt ytterligare resurser och kanske delvis en annan hantering. Med den inventeringstakt som varit rådande kan man bara grovt begränsa de ofta mycket stora områdena och göra en ungefärlig skattning av hur många röjningsrösen där finns. Dagens kunskapsluckor gäller dock mer områdenas innehåll, och därmed betydelse, än deras utsträckning och antal röjningsrösen. Vi vet mycket lite om *boplatsernas* läge och antal inom röjningsröseområdena, det finns svårigheter att skilja på gravar och röjningsrösen i vissa fall och den faktiska frekvensen av älv-

kvarnsförekomster, skärvstenhögar m.m. är oklar. Att reda ut allt detta skulle kräva ökade resurser och delvis andra metoder.

Registreringen av *boplatserna* behöver kompletteras, då en sådan inventering inte kan genomföras under endast en säsong, eftersom endast 30–40% av åkermarken i bästa fall kan besiktigas per år. En utvärdering av inventeringen i f.d. Malmöhus län, inom ramen för projektet "Det dolda kulturlandskapet", visar att endast en mindre del av befintliga boplatser har registrerats. Resultatet av revideringen bör därför endast ses som indikationer. I kusternas flygsandsområden omöjliggör dynbildningen ofta besiktning av dessa erfarenhetsmässigt så boplatserika områden. Det är viktigt att dessa områden utreds ordentligt vid exploatering oavsett avsaknaden av kända indikationer.





**Malmöhus län (M), fr.o.m. 1997 del av Skåne län.** Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering för den ekonomiska kartan. Senast utförda inventering per ekonomiskt kartblad.

## Malmöhus län (M), fr.o.m. 1997 del av Skåne län

Areal: 4 938 km<sup>2</sup>

Antalet fornlämningslokaler: 6 225

Antalet fornlämningslokaler/km<sup>2</sup>: 1,26

Antalet fornlämningar (anläggningar): 8 781

Antalet fornlämningar/km<sup>2</sup>: 1,78

Antalet lokaler totalt: 15 393

Antalet lokaler totalt/km<sup>2</sup>: 3,12

Förstagångsinventering: 1968–1971

Andragångsinventering: 1985–1987, 1992, 1993, 1995 och 1996

Partiell revidering: –

Kommentar: Merparten av f.d. Malmöhus län andragångsinventerades åren 1985–1987. Gränsbladen mot f.d. Kristianstads län reviderades under första hälften och mitten av 1990-talet. F.d. Malmöhus län har därmed en heltäckande andragångsinventering.

### Landskapet

Malmöhus län omfattade fram t.o.m. sammanslagningen med Kristianstads län den första januari 1997 de centrala, södra, sydvästra och västra delarna av Skåne. Länet delas traditionellt upp i tre zoner som skiljer sig åt vad gäller terräng, vegetation och fornlämningsbild. Zonerna sträcker sig från kusten in mot det inre av landskapet och benämns *slättbygd*, *risbygd* och *skogsbygd*. Slättbygden utgörs huvudsakligen av fullåkersbygd med mycket god jordmån, och har i alla tider utgjort en centralbygd. Länets inre är mer heterogent med en blandning av skogsmark och lite magrare åkermark och kan karakteriseras som en randbygd, även om fornlämningsbilden visar att den har varit bebodd sedan äldsta tider.

### Fornlämningsbilden

Dagens fornlämningsbild i den intensivt och storskaligt odlade slättbygden ger en fragmentarisk bild av vad som en gång har funnits, även om äldre uppteckningar indikerar att situationen varit en helt annan fram till senare delen av historisk tid. Skogs- och risbygd utvisar en mer bevarad miljö, där fler fornlämningskategorier återstår.

Karaktärsfornlämningar i slättbygden är *megalitgravar*, *bronsåldershögar*, och *boplatser*. Karaktärsfornlämningar i ris- och skogsbygden är *järnålderns varierade gravfält* och stora områden med *röjningsrösen*, där *gravar* och ibland även *älvkvarnsförekomster* och *skärvstenshögar* ingår.



## Fornminnesinventeringen

Vid andragångsinventeringen gjordes andra prioriteringar än tidigare, delvis beroende på förändringar i synen på olika fornlämningskategorier. De kategorier som *inte* beaktades vid *förstagångsinventeringen* var *boplatser*, *fyndsamlingar*, *röjningsröse-miljöer* och *bytomter*. Andragångsinventeringens säsonger planerades med tidig start, sen avslutning och ett två månaders sommaruppehåll för att erhålla optimala förutsättningar för *boplatzinventering i åkermark*. En sådan kan aldrig bli fullständig under endast en säsong, därtill krävs flera återbesök under längre tid för att täcka in alla tillgängliga åkrar. Andra faktorer som påverkat resultatet är inventerarnas erfarenhet, tidsresurserna, väderleken och antalet övriga fornlämningar. Men trots många problem utgör idag boplatserna både till antal och yta en av de absolut största kategorierna i Fornminnesregistret även om mångdubbelt mer återstår att registrera.

En satsning gjordes även på *fyndplatser* och *lösfyndssamlingar* p.g.a deras stora informationsvärde. De utgör idag en stor del av antalet registerposter och kan ses som en viktig indikation på boplatser, gravar och offerplatser, som ofta är svåra att påvisa vid den reguljära revideringen. En studie av deras representativitet har gjorts av Per Karsten, Lunds universitet. Länet skiljer sig markant från resten av landet vad gäller rikedomerna på lösfynd med många privata samlingar av ansevärda föremål.

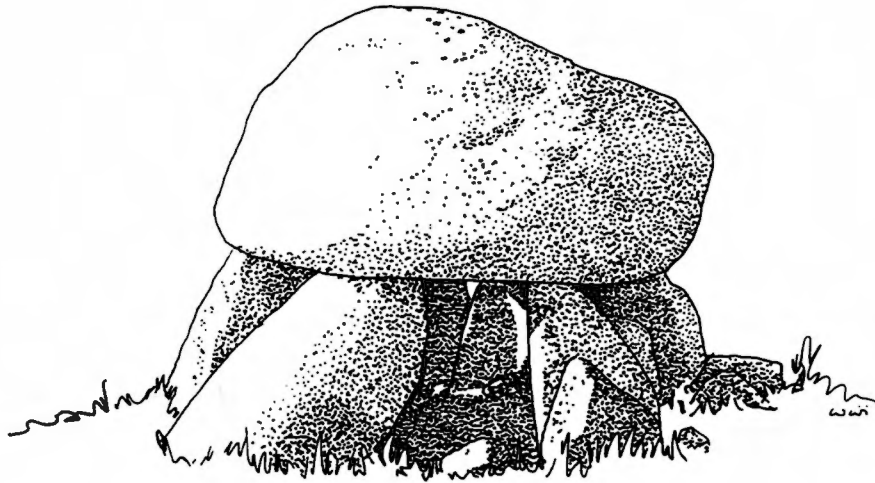
En speciell satsning gjordes på *bytomterna*. I samarbete med länsstyrelsen tog man fram underlagsmaterial, främst från äldre lantmäteriakter, och registrerade därefter alla bytomter oavsett om de var övergivna eller fortfarande bebyggda och hävdade. Orsaken var en strävan att behandla bytomternas kulturlager på samma sätt som kulturlagren i de medeltida städerna. Denna satsning var inte möjlig utan länsstyrelsens resurser. En bieffekt av detta var att man kom en mängd idag *överodlade gravar* på spåren. Trots tidigare prioriteringar av gravar framkom ett stort antal nyfynd av *megalitgravar* och *högar*.

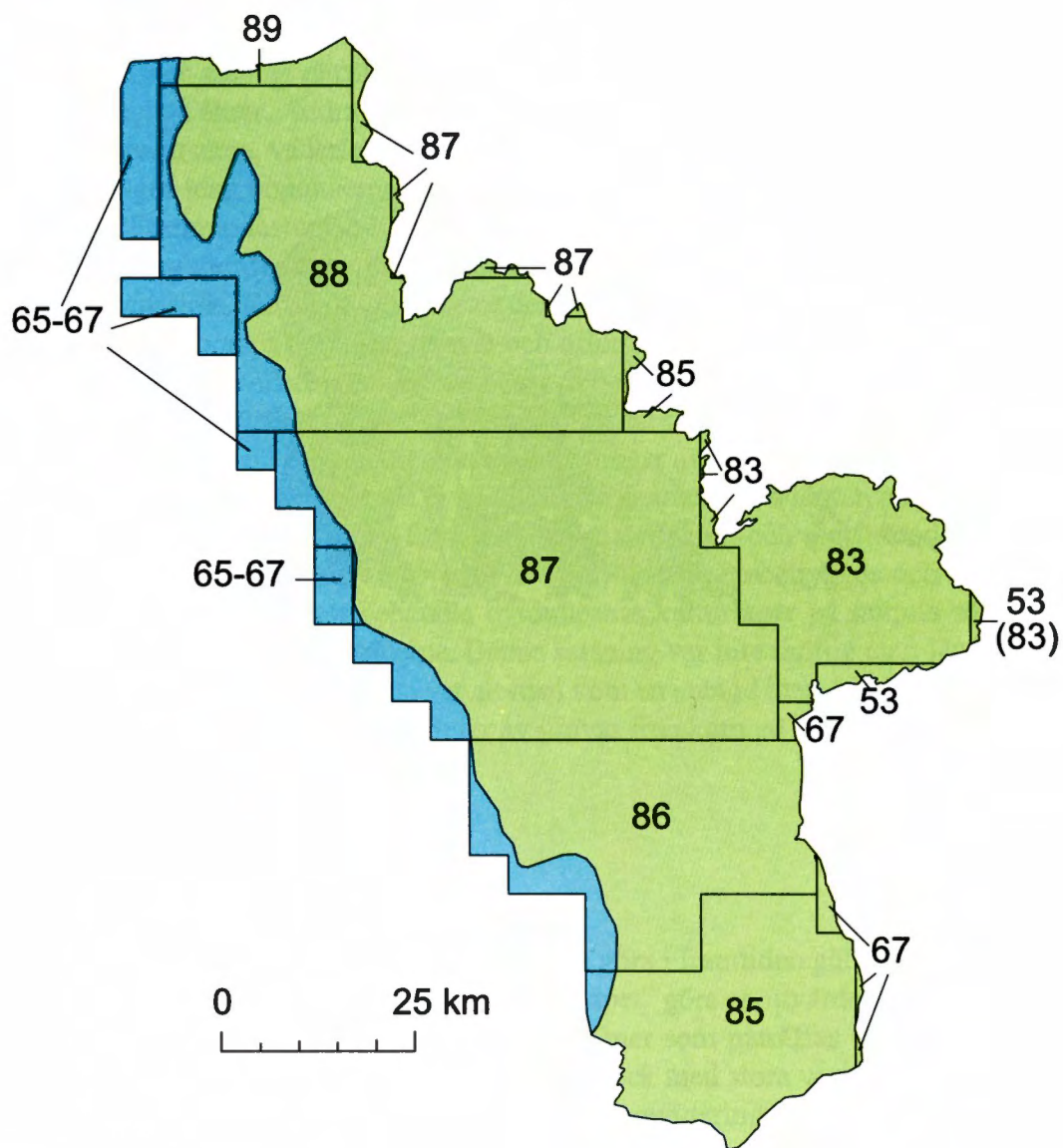
## Kompletteringsbehovet

De kompletteringar som är mest angelägna att göra i framtiden gäller bl.a. *boplatserna*. Inom projektet "Det dolda Kulturlandskapet" görs en utvärdering av boplatzinventeringar, som skall klargöra hur mycket mer som påträffas vid ökad resurstilldelning. Man kan påvisa en allmän ökning, dock med stora variationer beroende på påverkan av olika faktorer. Vid inledningen av revideringen var kunskaperna om fornlämningsbilden i ris- och skogsbygderna bristfälliga beroende på en traditionell fokusering på slättbygden. Vid andragångsinventeringen visade det sig att vare sig resurser eller kunskaper räckte till. Hanteringen av de stora, ovanligt välbevarade, *röjningsröseområdena*, vars antikvariska status under inventeringen fortfarande var under diskussion, var problematisk. Resurser för att registrera dessa mycket tidskrävande lokaler fanns inte, varför merparten endast har markerats ungefärligt på fotokartan och inte beskrivits i registret. De ansluter till liknande områden i Kristianstads län och ingår i samma tolkningsproblematik som motsvarande områden på sydsvenska höglandet. Eftersom stora, intakta fornlämningsmiljöer helt saknas i större delen av länet framstår en komplettering av fornlämningarna i dessa bygder

som mycket angelägen, dels för kulturmiljövården, dels för sin forskningspotential.

Vid specialinventeringar inom projektet "Det dolda kulturlandskapet" framkom ett tidigare okänt område med *järnframställningsplatser efter blästbruk* i Sjöbo kommun. Med ledning av detta kan man anta att kompletteringsbehovet avseende sådana är stort, åtminstone i delar av länet.





**Hallands län (N).** Riksantikvarieämbetets forminnesinventering för den ekonomiska kartan. Senast utförda inventering per ekonomiskt kartblad. Årtal inom parentes innebär en mycket begränsad och ofullständig andragångsinventering.

## Hallands län (N)

<b>Areal:</b> 5 454 km <sup>2</sup>
<b>Antalet fornlämningslokaler:</b> 4 680
<b>Antalet fornlämningslokaler/km<sup>2</sup>:</b> 0,86
<b>Antalet fornlämningar (anläggningar):</b> 9 842
<b>Antalet fornlämningar/km<sup>2</sup>:</b> 1,80
<b>Antalet lokaler totalt:</b> 11 008
<b>Antalet lokaler totalt/km<sup>2</sup>:</b> 2,02
<b>Förstagångsinventering:</b> 1953 och 1965–1967
<b>Andragångsinventering:</b> 1983 och 1985–1989
<b>Partiell revidering:</b> 1983, ett litet parti mot Kronobergs län
<b>Kommentar:</b> Hylte kommun, då inom Kronobergs län, förstagångsinventerades 1953, övriga delar av länet 1965–1967. Smärre områden längs gränsen till Kronobergs län samt ett drygt tiotal av de yttre kustbladen är inte reviderade.

### Landskapet

Hallands län består huvudsakligen av merparten av landskapet med samma namn samt Hylte kommun i Småland och några Västgötasocknar längre norrut. Länet delas vanligen in i tre naturgeografiska regioner: *slättbygden* i södra och mellersta Halland, en svagt kuperad fullåkersbygd som genomkorsas av skogsklädda åsar, *sprickdalslandskapet* i norra Halland med skogsklädda berg och däremellan uppodlade dalgångar, samt *skogsbygden* i östra Halland, ibland kraftigt kuperad och med odlingsbygder kring åar och sjösystem. Kuststräckan i södra Halland saknar skärgård och utgörs av större eller mindre sandbukter, medan sprickdalslandskapet i norra Halland sträcker sig ut till havet och bildar fjordkust och skärgård.

### Fornlämningsbilden

I stort uppvisar Halland en rik och varierad fornlämningsbild, från *stenåldersboplatser* i åkermark till *tomtningar* längs kusträckan i norr. Södra Hallands fullåkersbygd utmärks av den karakteristiska och alltför vanligt förekommande bortodlingen av fornlämningar. Detta till trots präglas fornlämningsbilden i södra och mellersta Halland av *bronsåldershögar* och *gravar och gravfält från järnåldern*. Bronsåldern i den norra landskapsdelen representeras av *rösen*, medan lämningarna från järnåldern, förutom gravar och gravfält, även utmärks av *fornborgar*. Östra Hallands skogsbygder anses vara medeltida kolonisationsområden, dock återkommer järnåldersbygden kring sjösystemen i Hylte kommun, där en del ovanliga fornlämningstyper finns såsom *järnåldersdösar* och stora, närmast monumentala, *treuddar*.

Karaktärsfornlämningar i slättbygden och sprickdalslandskapet i norra Halland är *megalitgravar*, *bronsåldershögar*, *rösen*, *järnåldersgravfält*, ofta med *resta stenar*,

och *boplatser*. Karaktärsfornlämningar i skogsbygden är *järnframställningsplatser efter blästbruk* och *fossil åkermark*. Karaktärsfornlämningar utmed den norra kuststräckan är *tomtningar*.

## Fornminnesinventeringen

Vid *andragångsinventeringen* prioriterades sådana fornlämningskategorier som inte beaktades vid *förstagångsinventeringen*, särskilt *boplatser av stenålderskaraktär, fossil åkermark, övergivna by- och gårdstomter* samt *kustlämningar*. Dessutom registrerades åtskilliga *gravar*, som tidigare inte varit kända.

Inventeringen av *boplatser* har, möjligen med undantag av områdena kring de stora sjösystemen i Hylte kommun, så gott som enbart inneburit besiktningar av öppna åkerytor. Sådan inventering medför av naturliga skäl mycket varierande besiktningförhållanden, beroende på gröda, vallodling m.m. I många fall har inventeraren fått nöja sig med att registrera en sedan tidigare känd fyndplats, men inte kunnat besiktiga åkern p.g.a. växande gröda. En hög inventeringstakt omöjliggjorde för inventeraren att återvända till platsen vid en annan tidpunkt. Boplatzinventeringen är därför långt ifrån heltäckande.

Under åren då Halland reviderades registrerades *by- och gårdstomter* i allt större omfattning. Övergivna tomter, som har utgjort äldre primärenheter, bedömdes som fast fornlämning och markerades med R eller (R) på den ekonomiska kartan. Däremot har inga *by- och gårdstomter* med kvarvarande och hävdad bebyggelse registrerats.

I den smala brytzone mellan slätt och skog, i dalgångar och särskilt kring byggena i Hylte kommun, har ett tämligen stort antal lokaler med *fossil åkermark* registrerats. Det är lokaler med varierande formelement och olika grad av terränganpassning. *Röjnings-/odlingsröseområden* utan andra formelement har i förekommande fall endast registrerats med en markering på fotokonceptkartorna.

Även *kustlämningar*, framför allt s.k. *tomtningar*, prioriterades vid revideringen och kan sägas vara tämligen fullständigt registrerade.

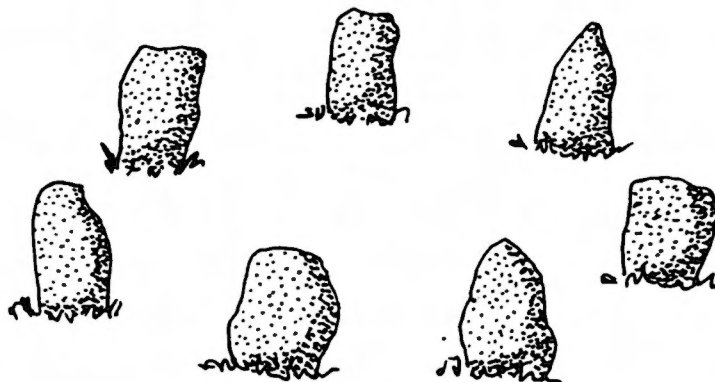
## Kompletteringsbehovet

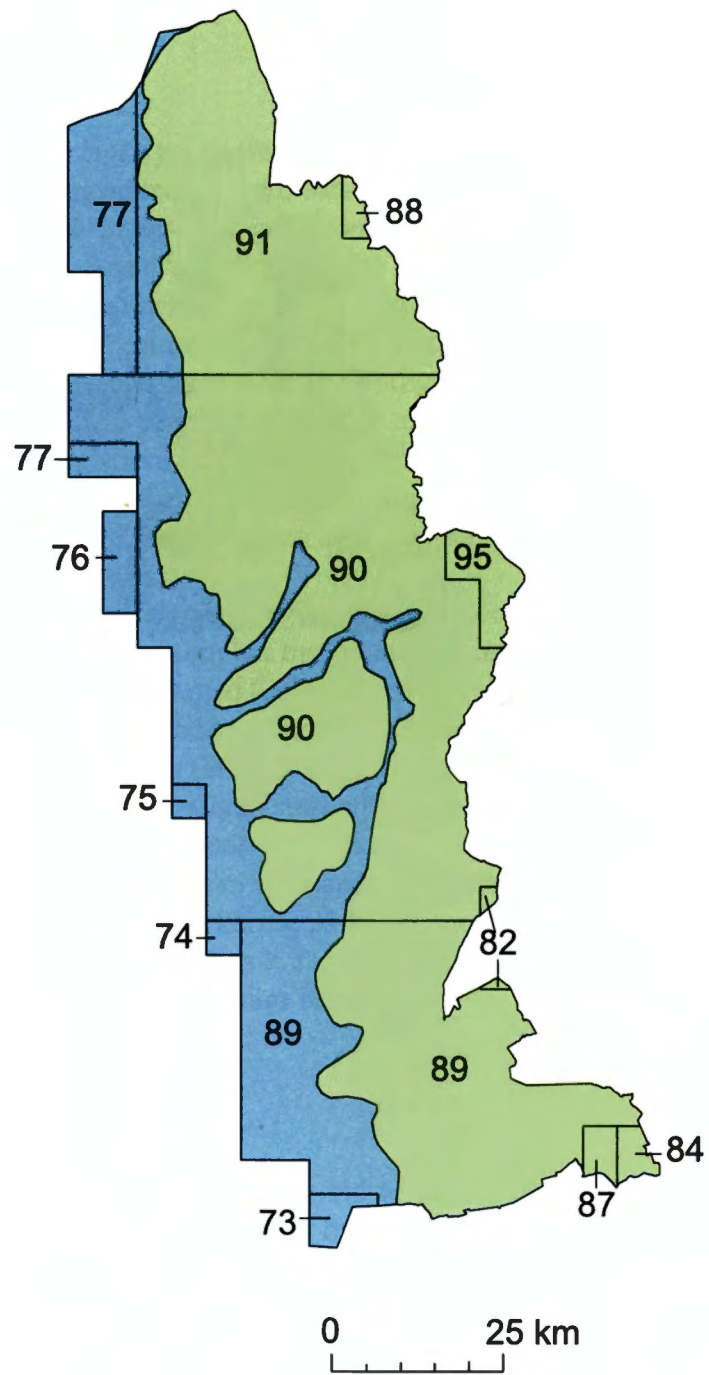
Trots att hög prioritet lades på *boplatser* vid revideringen, så är det inom denna kategori det största kompletteringsbehovet finns. Då forminnesinventeringen utför okulärbesiktningar under större eller mindre tidspress kan boplatzinventeringen aldrig bli heltäckande av skäl som angivits ovan.

Registrering av övergivna *by- och gårdstomter* kräver ingående excerpering av äldre lantmäterikartor. Särskilt i södra Halland kan vissa kompletteringar vara befogade. Det finns även ett behov av att registrera sådana *by- och gårdstomter* som fortfarande är hävdade, där äldre kulturlager kan förekomma.

*Järnframställningsplatser efter blästbruk* har i många fall varit svårinventerade p.g.a. oövertorvning och tät växtlighet. För järnframställningsplatser i åkermark gäller detsamma som för *boplatser*. Kompletterande inventeringar är nödvändiga för en fullständig bild av järnhanteringen i länet.

*Lämningar efter småskalig industriell verksamhet* har ända sedan revideringens början blivit ojämnt redovisade i Fornminnesregistret beroende på tidspress och andra, nödvändiga prioriteringar i fältarbetet. Det gäller främst *kvarn- och såglämningar, kolbottnar, tjärframställningsplatser* m.m., som är ofullständigt registrerade i hela länet.





**Göteborgs och Bohus län (O), fr.o.m. 1998 del av Västra Götalands län. Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering för den ekonomiska kartan. Senast utförda inventering per ekonomiskt kartblad.**

## Göteborgs och Bohus län (O), fr.o.m. 1998 del av Västra Götalands län

Areal: 5 141 km<sup>2</sup>

Antalet fornlämningslokaler: 13 086

Antalet fornlämningslokaler/km<sup>2</sup>: 2,55

Antalet fornlämningar (anläggningar): 24 346

Antalet fornlämningar/km<sup>2</sup>: 4,74

Antalet lokaler totalt: 22 229

Antalet lokaler totalt/km<sup>2</sup>: 4,32

Förstagångsinventering: 1962, 1963, 1965 och 1973–1977

Andragångsinventering: 1982, 1984, 1987–1991 och 1995

Partiell revidering: –

Kommentar: Förstagångsinventeringen byggde till stor del på den s.k. Göteborgsinventeringen, som var en för sin tid – från ca 1880 till början av 1920-talet – omfattande och genomgripande registrering av fornlämningar utmed Västkusten. Registrering och dokumentation av hållristningar påbörjades mycket tidigt, i huvudsak med början under 1800-talet. Merparten av länet andragångsinventerades åren 1989–1991. Några av de yttre kustbladen har fortfarande endast en förstagångsinventering.

### Landskapet

Göteborgs och Bohus län omfattar, förutom merparten av landskapet Bohuslän, även västligaste Västergötland med Göteborg och ett parti öster därom, Lindome församling i norra Halland samt Valbo-Ryrs socken i Dalsland. Länet sammanslås med Älvsborgs län och Skaraborgs län den första januari 1998 med det nya namnet Västra Götalands län. Med ledning av topografi, vegetation och fornlämningsbild kan landskapet delas in i tre zoner: *ytterskärgård*, *kustnära områden* och *inland*. Stora områden karakteriseras av kala, mer eller mindre branta och sönderskurna berg, och där emellan flacka lerdalar. Skärgårdens vegetation är ytterst sparsam, men desto tätare i inlandets blandskogsområden. Dagens kustnära områden, d.v.s. forntidens kust, är till stora delar uppodlade och utgör centralbygder med en rikedom på fornlämningar.

### Fornlämningsbilden

*Skärgården* domineras av lämningar efter fiske och därtill hörande förädlingsindustri. Karaktärsfornlämningar är *tomtningar* och *trankokerier/sillsalterier*.

*De kustnära områdenas* karaktärsfornlämningar är *rösen* i krönlägen, *megalitgravar*, *hållristningar* och *boplatser*. Flera av dessa kategorier återfinns även i *inlandet* fast betydligt mer sparsamt. Fornlämningsbilden är starkt präglad av landhöjningen och motsvarande strandförskjutning.



## Fornminnesinventeringen

*Förstagångsinventeringen* kan betecknas som en uppföljning av den äldre s.k. Göteborgsinventeringen. I stort sett samma lokaler återbesöktes för att ges en enhetlig beskrivning och exakt kartmarkering. Fornlämningar med synlig markering ovan mark prioriterades, vilket medförde att bl.a. Göteborgsinventeringens boplatser och fyndplatser inte medtogs i någon nämnvärd grad.

*Andragångsinventeringens* syfte blev att komplettera och fylla befintliga luckor. Då resurserna hade skurits ner kraftigt utformades en arbetsmetod, "Bohuslänsmodellen", som innebar att gamla lokaler inte återbesöktes om inte misstankar om förändring av platsens nyttjande eller karaktär förelåg, eller om behovet av förbättrade beskrivningar eller annan bedömning var uppenbart. Endast undantagsvis gjordes nya beskrivningar. Istället inriktade man sig på att söka lämningar efter vissa kategorier som man visste var eftersatta: *boplatser, by- och gårdstomter, skärgårdslämningar* och *fossil åkermark*. Därtill gjordes en särskild satsning på *hällristningar* i regi av dåvarande Registerenheten inom Riksantikvarieämbetet.

Resultatet blev ett mycket stort antal nyregistreringar av de ovannämnda kategorierna med undantag av den fossila åkermarken. Även en del nyfynd inom övriga kategorier förekom, trots att de inte eftersöktes aktivt. Framförallt *boplatser* registrerades i stor mängd i de områden som inte drabbats alltför hårt av exploatering. Många av boplatserna påträffades i tidigare ofullständigt uppmärksammade terränglägen, t.ex. på relativt hög höjd eller under klippöverhäng. Lantmäteriakterna kopierades och utifrån lägesuppgifter på dessa registrerades alla *by- och gårdstomter* oavsett om de var övergivna eller bebyggda och hävdade. Skärgården kompletterades med betydligt fler registrerade *tomtningar* än tidigare, och ett flertal *trankokerier* och *sillsalterier* registrerades med hjälp av lantmäterikartornas lägesuppgifter. Satsningen på *fossil åkermark* gav inte så stort utfall, eftersom lämningarna inte visade sig vara så frekventa som förväntat samt att de som finns sannolikt är sentida. I det senare fallet är *vålvda åkrar* vanligt förekommande, flertalet härrörande från det sena 1800-talets s.k. havreexpansion. *Hällristningsinventeringen* gav emellertid ett mycket gott resultat.

## Kompletteringsbehovet

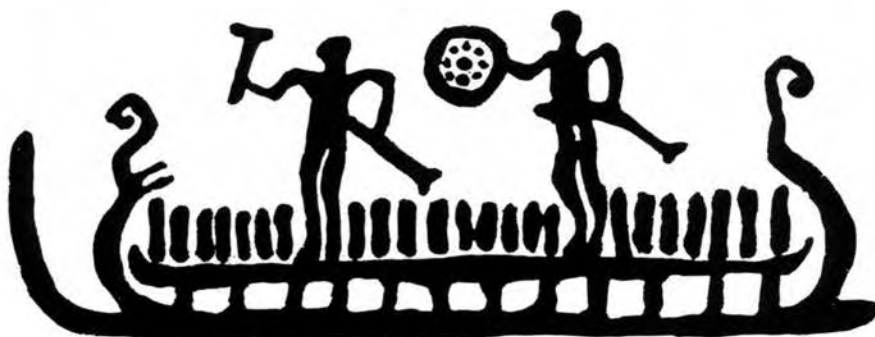
Nackdelen med "Bohuslänsmodellen" var att man avsiktligt valde bort en viss typ av inventering. Det finns säkert mer att upptäcka i andra terränglägen. Ett annat kompletteringsbehov, eller snarare redigeringsbehov, är renskrivning av inventeringsböckerna. Eftersom nya anteckningar infördes i de gamla böckerna är de ställvis mycket svårlästa. Förhoppningsvis kommer detta att avhjälpas vid inskrivningen i det digitala registret. Under revideringsarbetets gång konstaterades att det förelåg ett besiktningsbehov även av gamla lokaler. Många gamla beskrivningar är ofullständiga och bedömningarna är inte alltid korrekta.

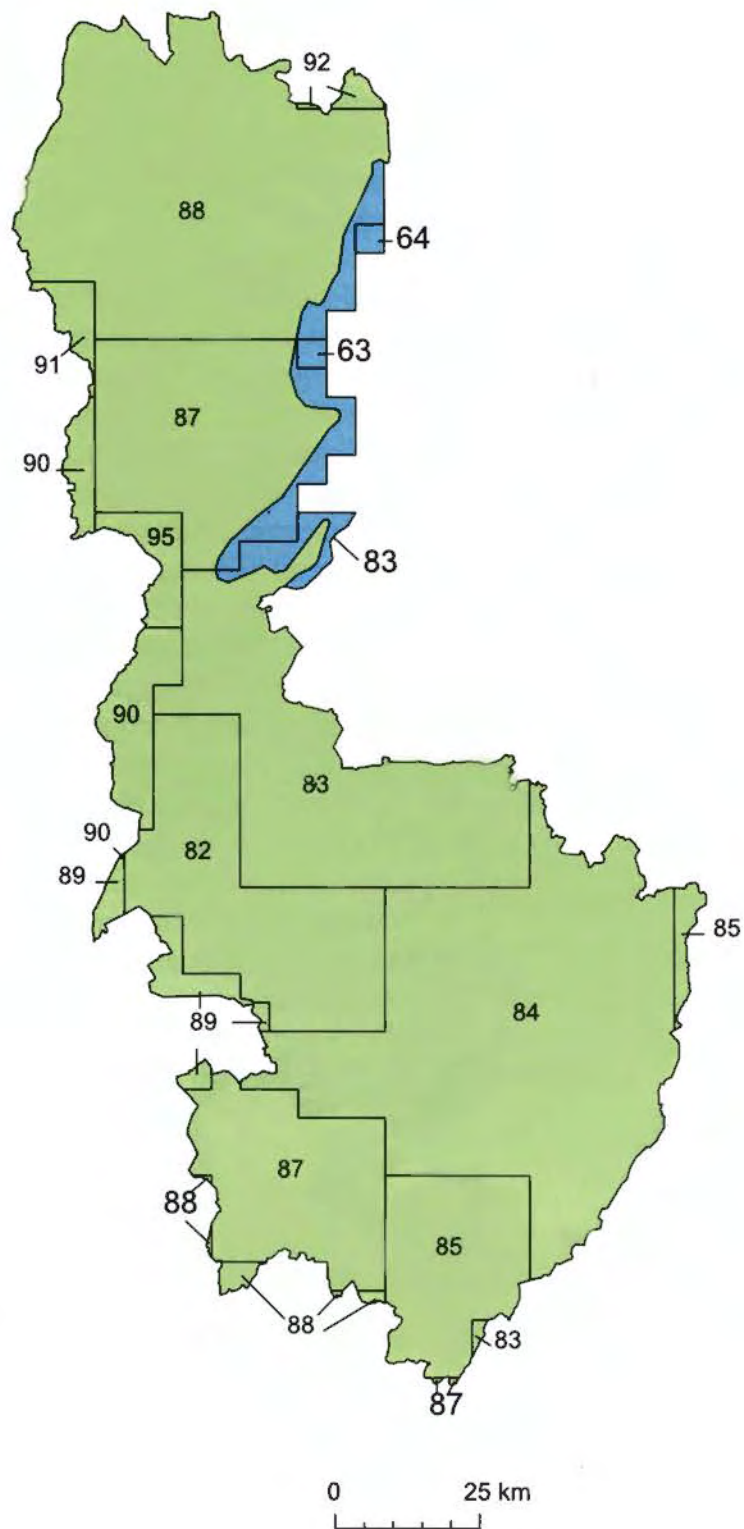
Trots satsningen på *boplatser*, och det goda utfall denna gav, är det ändå här den största nyfyndspotentialen finns, vilket även styrks av de särskilda utredningar som har utförts i länet efter revideringen. Dessa utredningar har dessutom påvisat enstaka

boplatser i "ovanliga" terränglägen, lägen som inventeringen av resursskäl tvingades välja bort. Med då rådande inventeringstakt, och de därmed avhängiga metoderna, fanns ingen möjlighet att göra en mer heltäckande inventering. Stora ytor är inte, och har aldrig varit, uppodlade naturligtvis utan är ständigt vegetationstäckta, vilket kräver en annan och mer tidskrävande inventeringsmetodik. Ett problem är *överlagrade boplatser*, som i stort sett endast kan påträffas vid utgrävningar. Ett annat "problem" är det låga antalet registrerade *skärvtenshögar* inom bronsåldersmiljöerna i förhållande till övrigt talrikt representerade fornlämningstyper inom dessa (hällristningar, rösen m.m.). Utifrån det nuvarande kunskapsläget tycks dock inte sådana vara särskilt frekvent förekommande i Bohuslän.

Specialinventeringar av *hällristningar* och *älvkvarnsförekomster* har företagits i vissa områden med ett mycket gott resultat. Inget motsäger att inte ytterligare områden skulle ge samma utfall. På Tjörn och Orust har dessutom ett mycket stort antal lokaler med älvkvarnsförekomster och hällristningar rapporterats in till länsstyrelsen. Riksantikvarieämbetets specialinventeringar och övriga inrapporterade uppgifter visar på hur mycket som kan påträffas om kunskap och resurser finns tillgängliga. Tyvärr fanns inte tillräckligt med tidsresurser vid revideringen för att registrera alla inrapporterade lokaler. Här föreligger ett uppenbart kompletteringsbehov. Möjligen skulle dessutom särskilda insatser kunna göras för att försöka finna ytterligare *hällmålningar*. Ett antal sådana har upptäckts i Bohuslän under de senaste tjugo åren.

Ett generellt kompletteringsbehov torde även föreligga för olika typer av *småindustriella lämningar*, såsom lämningar efter *kvarnar* och *sågar*, *smideslämningar* och *kolningsgropar*. Ett ännu större kompletteringsbehov torde slutligen finnas att mera fullständigt registrera de bitvis talrika *stenbrotten* och *andra lämningar efter stenindustrin*.





Älvsborgs län (P), fr.o.m. 1998 del av Västra Götalands län. Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering för den ekonomiska kartan. Senast utförda inventering per ekonomiskt kartblad.

## Älvsborgs län (P), fr.o.m. 1998 del av Västra Götalands län

<b>Areal:</b> 11 395 km <sup>2</sup>
<b>Antalet fornlämningslokaler:</b> 9 825
<b>Antalet fornlämningslokaler/km<sup>2</sup>:</b> 0,86
<b>Antalet fornlämningar (anläggningar):</b> 29 141
<b>Antalet fornlämningar/km<sup>2</sup>:</b> 2,56
<b>Antalet lokaler totalt:</b> 23 830
<b>Antalet lokaler totalt/km<sup>2</sup>:</b> 2,09
<b>Förstagångsinventering:</b> 1959–1964 och 1975
<b>Andragångsinventering:</b> 1982–1985, 1987–1992 och 1995
<b>Partiell revidering:</b> –
<b>Kommentar:</b> Hela länet är reviderat förutom två kartblad utanför den dalsländska Vänerkusten.

### Landskapet

Älvsborgs län omfattar merparten av Dalsland, sydvästra Västergötland, med undantag av "korridoren" i anslutning till Göteborg som tillhör Göteborgs och Bohus län, samt delar av Bohuslän väster om Göta älv. Länet sammanslås med Göteborgs och Bohus län samt Skaraborgs län den första januari 1998 med det nya namnet Västra Götalands län. Länet har en mycket omväxlande landskapsbild. Kontrasten är stor mellan det sydsvenska höglandet i söder och bergkullandskapet i norr. De mest omfattande slättområdena finns vid Vänerne. Söder därom avbryts slätten av det karakteristiska platåberget Hunneberg. Dessa områden har varit viktiga framförallt för den agrara bebyggelseutvecklingen, t.ex. sedimentdalar i anslutning till de omfattande vattensystemen. De största i söder är Ätran och Viskan. Även Göta älvs utlopp ur Vänerne har självfallet haft en central betydelse såväl näringsekonomiskt som kommunikativt. I Dalsland, Sveriges sjötätaste landskap, uppvisar de sydvästra och norra delarna ett kraftigt brutet landskap. De ofta djupa dalgångarna hyser därför vanligen endast begränsade odlingsbara arealer, men bl.a. fornlämningarnas lokalisering visar ändå deras stora betydelse för bebyggelseutvecklingen. En stor skillnad, ur geologisk synpunkt, mellan Dalslandsdelen och Västgötadelen är hur ett mer sammanhängande täcke av magra moränmarker med ett betydande myrinslag förekommer i det sistnämnda området. I norr är dock lera och finmo mer utbredda än i söder.

### Fornlämningsskildern

En grundläggande fråga är i vad mån de nu kända fornlämningarna ger en relevant bild av de ursprungliga förhållandena. Tänkbart är att uppodlingen i senare tid har medfört ett större borttagande av fornlämningar i vissa områden, t.ex. på slättmarkerna vid Vänerne, än i andra. Dessutom påverkas bilden av inventeringsläget.

*Hällkistorna* är en karakteristisk fornlämningstyp. De förekommer ofta i utmarker långt ifrån andra kända fornlämningar. I hela länet är även *stenåldersboplatser* kända. De är särskilt koncentrerade till vissa sjösystem, t.ex. Hästefjorden i sydöstra Dalsland och sjön Mjörn nära Alingsås.

*Rösen och stensättningar med kal stenfyllning*, enstaka belägna eller i form av mindre gravfält, förekommer också över hela länet, men uppvisar markanta koncentrationer inom vissa områden, tätast i Kinds härad. Rösen anses i första hand ha anlagts under bronsåldern. Det finns områden i länet där rösen och stensättningar med kal stenfyllning är de enda kända gravformerna. Särskilt i dessa områden är en datering till äldre järnålder näraliggande för vissa gravar. En särskild variant av stensättningar utgörs av närmast *enskiktade gravar* uppbyggda av relativt små stenar. Dessa bildar ibland gravfält och är karakteristiska för många områden i Dalsland. Kronologiskt tillhör de sannolikt främst äldre järnålder. I Dalsland finns även ett inslag av *långhögar*, som allmänt sett är en ovanligt förekommande gravform. Även *domarringar* från äldre järnålder förekommer över hela länet, belägna enstaka, i små grupper, eller gravfältsbildande, ibland tillsammans med andra gravtyper. Även *flatmarksgravar* kan uppträda i anslutning till sådana gravar. I södra delarna av länet förekommer även stora *treuddar*. *Höggravfält*, som generellt dateras till yngre järnålder, är också företrädna i de flesta delarna av länet. De är dock inte så talrika som i Mälardalen. Över större delen av länet är *älvkvarnsförekomster* kända. På vissa platser finns även inslag av *hällristningar* (figurristningar).

Förutom de förhistoriska gravarna är *fossil åkermark* den mest utbredda av de registrerade fornlämningskategorierna, främst i länets västgötadel. Det rör sig främst om terränganpassade åkrar begränsade av odlingsterrasser och kantade av röjningsrösen. Ibland ingår även enstaka gravar av rösetyp. Områdena kan dateras till såväl förhistorisk tid som medeltid. En annan form av förhistorisk fossil åkermark, som är ofullständigt registrerad, är areellt omfattande *röjningsröseområden*, där andra odlingsspår i regel inte kan urskiljas. *Lämningar efter blästbruk* – s.k. lågtekniska järnframställningsplatser – kännetecknar vissa områden i södra delen av länet.

## Fornminnesinventeringen

Ser vi till utfallet av *andragångsinventeringen*, i form av det totala antalet registrerade lokaler, föreligger en ökning med nästan tre gånger jämfört med förstagångsinventeringen, som dock hade drabbats av nedskärningar under 1960-talets början. Betydligt måttligare är ökningen för de förhistoriska, ”traditionella fornlämningslokalerna”, där ca 65 % har tillkommit. Efter revideringen är ca 800 förhistoriska lokaler utan synlig begränsning registrerade, varav majoriteten är *boplatser*. Några av dessa registrerades redan vid förstagångsinventeringen.

En betydande andel av de registrerade lokalerna, över 1 000, utgörs av sådana som främst sammanhänger med olika näringar under såväl förhistorisk som historisk tid. Huvuddelen av nyfynden har tillkommit under revideringen och domineras av *fossil åkermark* och *lämningar efter blästbruk*. En viss omvärdering av en del av lokalerna inom den förra kategorin har dock skett. De som då bedömdes vara medeltida ryggade åkrar har senare bedömts utgöra *välvda* s.k. *havreåkrar* från tämligen sen tid.

Under perioden 1982–1987 har dessutom nästan 200 platser med *lämningar efter blästbruk* registrerats i Kinds härad liksom ett stort antal *kolningsgropar*.

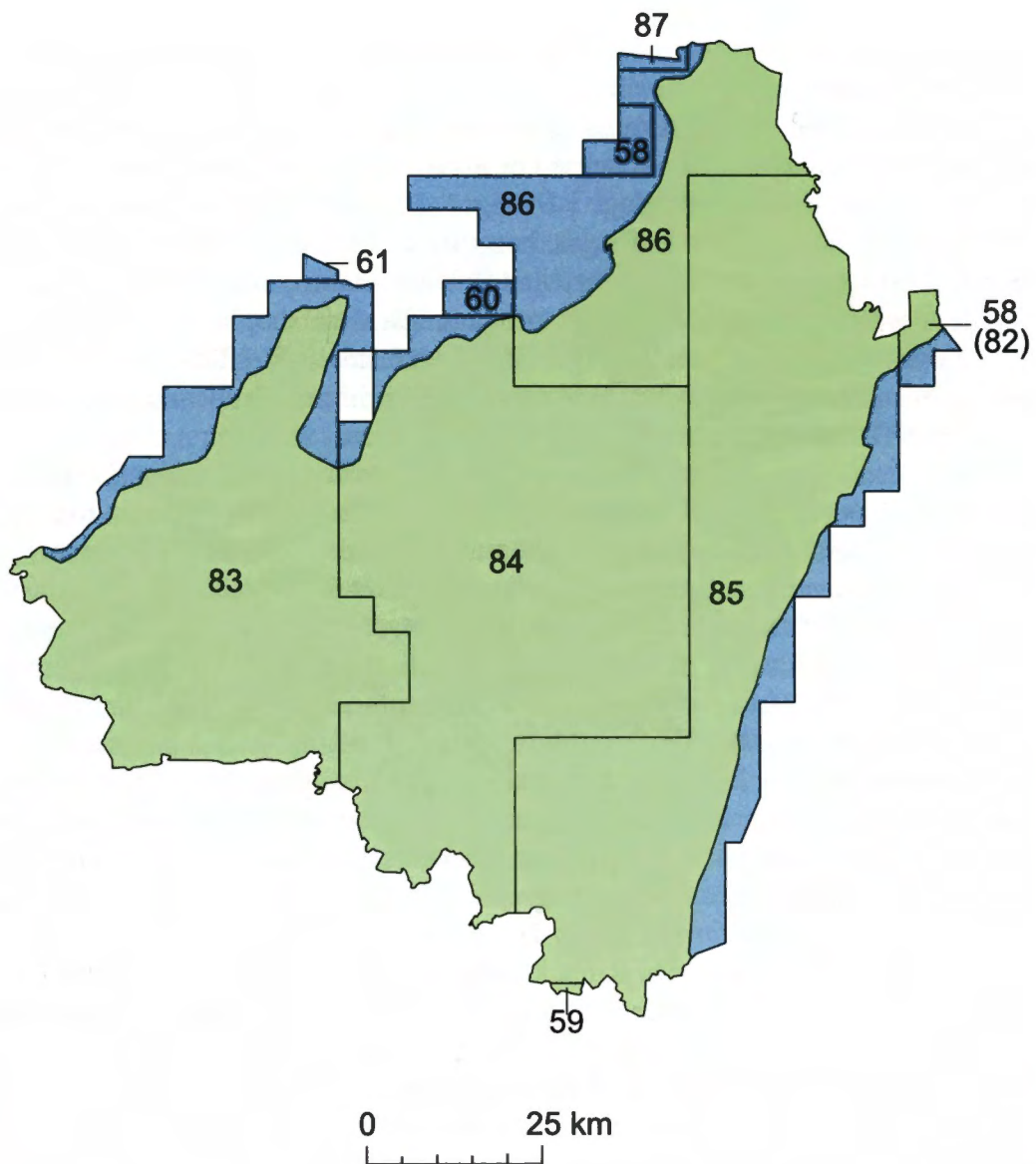
### Kompletteringsbehovet

En jämförelse mellan de olika revideringssäsongerna visar på en ojämn frekvens i registreringen av *boplatser utan synliga anläggningar*. Detta indikerar ett omfattande kompletteringsbehov. Svårigheterna att uppnå en hög täckningsgrad vid inventeringarna för denna kategori betonas också i de årsvisa redovisningarna av revideringsresultaten i bokserien "Arkeologi i Sverige". Blott ett begränsat antal *boplatslämningar* i form av skärvtenshögar, husgrundsterrasser och liknande, har blivit funna i länet. I vissa områden i södra delen av länet finns mycket få boplatser registrerade. I synnerhet gäller detta brons- och yngre järnåldersboplatser. Under senare tid har *skärvtenshögar*, med dateringar till äldre järnålder, påträffats inom röjningsröseområden i södra delen av länet vid specialinventeringar och arkeologiska undersökningar. Här kan säkerligen ytterligare nyfynd göras.

Den största nu kända lakunen, främst i det förhistoriska fornlämningsbeståndet, gäller vissa typer av *fossil åkermark*. Trots den stora satsning som gjordes vid revideringen är bristerna ändå uppenbara. De förmodligen äldsta agrara lämningarna, *röjningsröseområdena*, som arealmässigt kan vara mycket omfattande, är mycket ofullständigt registrerade främst i västgötadelen av länet, där troligen de mest omfattande områdena står att finna. Flera av dessa områden finns emellertid översiktligt redovisade på flygfotokartorna. Beträffande *älvkvarnsförekomster* och *hällristningar* finns säkerligen också goda framtida möjligheter till nyfynd, inte minst inom röjningsröseområdena. För delar av 1984 års område, i sydöstra delen av länet, finns skäl att förmoda luckor i registreringen härvidlag. *Lämningar efter blästbruk* är en mycket eftersatt kategori. Den ojämna förekomsten i länet visar på nyfyndspotentialen. Detta gäller även *kolningsgropar*.

Den *historiska tidens fornlämningar* är överlag en otillräckligt utforskad kategori i länet. Endast 174 lokaler med R-markerade *bebyggelselämningar* – i första hand *övergivna by- och gårdstomter* – från historisk eller ospecificerad tid finns från revideringarna mellan 1982–1988. Av de 3 500 lokaler, som markerades enbart med upplysningsskrift eller namn på ekonomiska kartan, består huvudparten av *torplämningar*. Vid 1988 års inventering i Dalsland bestämdes på förhand att de yngre torplämningarna, som saknade belägg från 1600-talet eller tidigare, av resursskäl inte skulle registreras. Någon systematisk genomgång av de äldre historiska kartorna genomfördes aldrig i samband med revideringen. Såväl för by- och gårdstomter som för torplämningar finns därför registreringslakuner.

Även de *för- eller småindustriella lämningarna* är en delvis förbisedd kategori. En specialinventering i Tranemo socken 1982–1983 har visat på omfattande bestånd av sådana lämningar i skogsmark. En frekvent typ är *tjärdalar*, varav en vid undersökning kunde dateras till 1400-talet. Vissa insatser gjordes dock vid revideringen. Karakteristiskt för Dalsland är även de många *skifferbrotten*. Ett urval sådana registrerades 1988, men ett omfattande kompletteringsbehov kan förmodas.



**Skaraborgs län (R), fr.o.m. 1998 del av Västra Götalands län. Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering för den ekonomiska kartan. Senast utförda inventering per ekonomiskt kartblad.**

## Skaraborgs län (R), fr.o.m. 1998 del av Västra Götalands län

**Areal:** 7 937 km<sup>2</sup>

**Antalet fornlämningslokaler:** 8 582

**Antalet fornlämningslokaler/km<sup>2</sup>:** 1,08

**Antalet fornlämningar (anläggningar):** 24 587

**Antalet fornlämningar/km<sup>2</sup>:** 3,10

**Antalet lokaler totalt:** 18 831

**Antalet lokaler totalt/km<sup>2</sup>:** 2,37

**Förstagångsinventering:** 1958–1962

**Andragångsinventering:** 1983–1987

**Partiell revidering:** En yta motsvarande 2,5–3 kartblad 1982 i anslutning till Vättern.

**Kommentar:** Hela länet har en fullständig andragångsinventering förutom ovan anförda partiellt reviderade område samt en del av ett kartblad utmed gränsen mot Jönköpings län och några Vänerbaserade blad i nordväst.

### Landskapet

Skaraborgs län omfattar landområdet mellan Vänern och Vättern, motsvarande nordöstra Västergötland med undantag av församlingarna Finnerödja och Tived i nordöst, men omfattar även Södra Råda i sydöstligaste Värmland. Länet sammanslås med Göteborgs och Bohus län samt Älvsborgs län den första januari 1998 med det nya namnet Västra Götalands län. Inom länet finns vitt skilda landskapstyper. I väster och i nordöst dominerar *Varaslätten* respektive *Vadsboslätten* med sand- och lerbundna fullåkersbygder. I anslutning till dessa finns brytbygder med uppstickande urberg. Centralt i länet finns *Falbygdens* särpräglade kambrosilurområde. De östra och nordöstra delarna utgörs av glesbefolkade, moränbaserade skogsbygder som *Hökensås* och *Tiveden*. Väster om Varaslättens förkastningsbrant är landskapet småkuperat, för att i nordväst närmast övergå i en skärgårdsmiljö i anslutning till Vänern och Kållandsö.

### Fornlämningsbilden

De olika landskapstyperna uppvisar skilda karaktärsfornlämningar. De sand- och lerbundna *fullåkersbygderna* saknar delvis kända fornlämningar, även om *stenåldersboplatser* och spridda *gravar* förekommer. Den nuvarande fullåkersbygden har dock i hög grad varit utnyttjad redan under förhistorisk tid och i åkermarkerna finns det säkerligen rikligt med oregistrerade fornlämningar att upptäcka.

I *brytbygderna*, särskilt sydöst om Varaslätten och inom och i anslutning till Falbygden, finns betydligt fler registrerade fornlämningar, vanligen *ensamgravar* och *mindre gravfält* från bronsålder och järnålder. *Falbygden* kännetecknas av den unika



koncentrationen av megalitgravar, främst *gånggrifter*, även om andra fornlämningsstyper dessutom är vanliga.

Av *skogsbygderna* i öster är det nästan enbart södra delen av Hökensås som har rikligt med fornlämningsstyper, såsom *domarringar*, *ensamliggande stensättningar* och *rösen*, samt *fossil åkermark*. I anslutning till länets Vänerkust finns stråk av talrika *rösen* och med inslag av *skärvtenshögar* och *hällristningar*.

## Fornminnesinventeringen

*Andragångsinventeringen* utfördes med traditionella återbesök och översyn av beskrivningarna för så gott som samtliga tidigare kända lokaler. Därigenom kom den mesta uppmärksamheten att riktas mot *de förhistoriska gravarna*. Bakgrunden till detta var, att i kvalitativt hänseende framstod åtskilliga fornlämningsbeskrivningar i förstagångsinventeringen som bristfälliga, åtminstone i de mer fornlämningsrika bygderna. Andragångsinventeringen medförde därigenom delvis kraftiga ombedömningar, exempelvis ombedömdes flera lokaler, som vid förstagångsinventeringen hade uppfattats som gravfält och som ansågs tillhöra landskapets största, till *röjningsröseområden*. Likaså resulterade ombedömningar av Falbygdens megalitgravar i att antalet *gånggrifter* nu anses vara ett femtiotal färre än vad som tidigare angavs.

Andragångsinventeringens prioritering av gravlokaler ledde i hög grad till att det blev mindre tid över för tidigare nästan helt obeaktade fornlämningskategorier, som *stenåldersboplatser* och *by- och gårdstomter*, även om dessa naturligtvis i viss utsträckning registrerades. Vissa typer av *fossil åkermark*, särskilt *välvda/ryggade åkrar*, nyregistrerades dock i stor utsträckning.

## Kompletteringsbehovet

Registreringen av *förhistoriska gravar* får anses hålla en god standard. Däremot saknas nästan helt inventering avseende vissa kategorier.

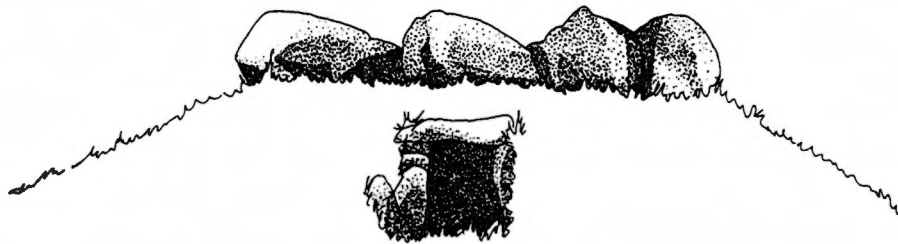
*Stenåldersboplatser* har endast inventerats sporadiskt, t.o.m. i Falbygdens rika megalitområden. Genom specialinventeringar i några mindre provområden på Varaslätten och i Falbygden står det dock klart att det går att få fram avsevärda mängder boplatser, även i områden där sådana tidigare inte varit registrerade. *Fyndplatser* för stenåldersartefakter har beaktats i tämligen hög grad, medan *lösfyndssamlingar* sällan följts upp av tidsskäl.

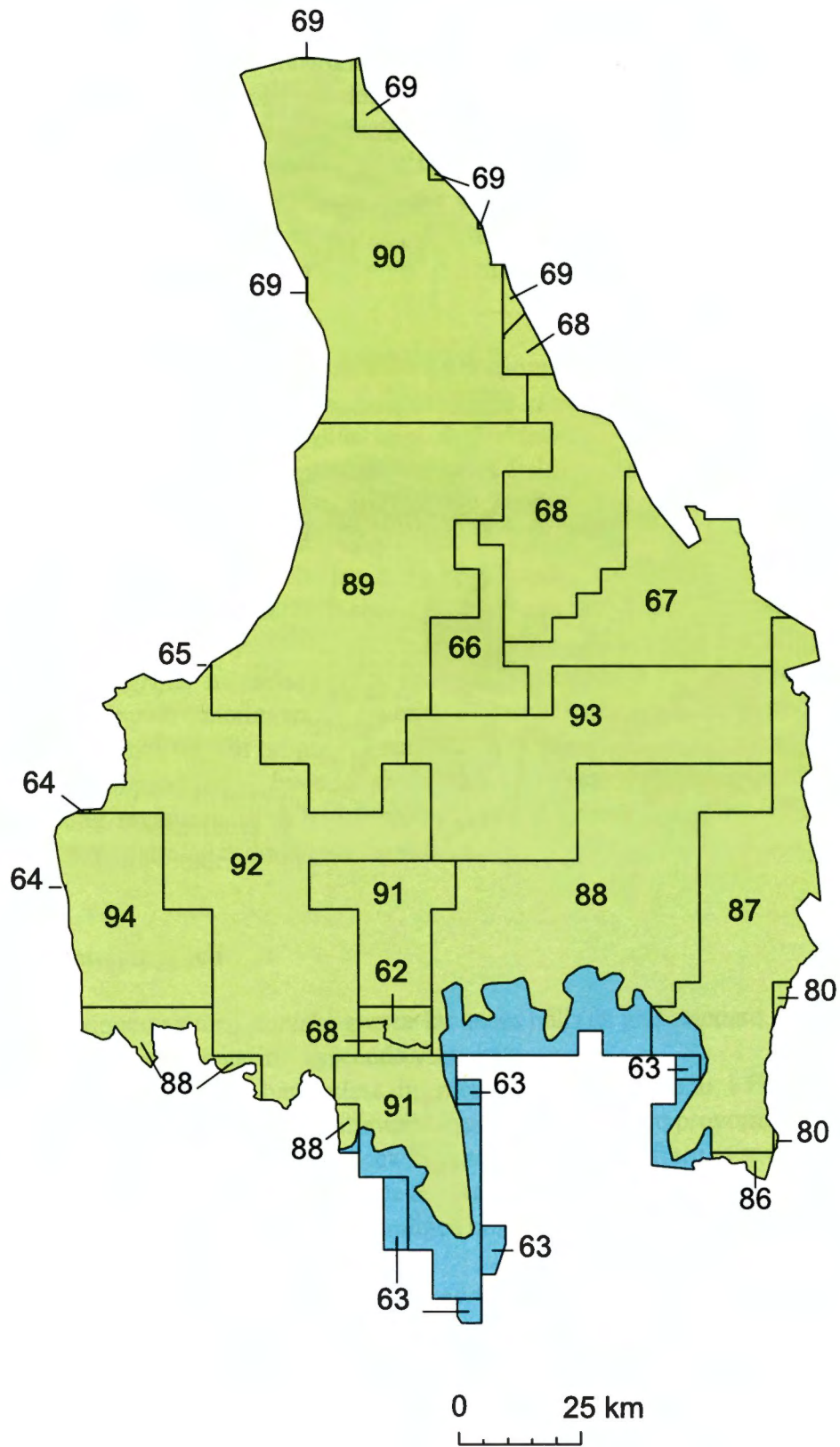
Av *fossil åkermark* har vissa typer av *välvda/ryggade* eller *terrassavgränsade åkrar* troligen en tillfredsställande grad av dokumentation, även om de välvda har visat sig vara sentida, och inte medeltida eller äldre, som man ofta antog vid registreringstillfället. Däremot är framför allt de förhistoriska *röjningsröseområdena* i stort sett oinventerade. Även om man i stor utsträckning iakttog röjningsrösen och deras samband med förhistoriska gravar, speciellt i de södra och sydöstra skogsbygderna, registrerades de rent allmänt inte vid denna tidpunkt.

Övergivna *by- och gårdstomter* registrerades mycket sparsamt, och någon excerptering av äldre lantmäteriakter gjordes i stort sett inte. De registreringar som gjordes

avsåg i regel endast tomter som var helt övergivna. *Lämningar efter sentida torp, backstugor* och liknande registrerades endast sporadiskt, och då vanligen i vissa skogsbygder.

*Lämningar efter blästbruk* registrerades främst i områden där sådana var kända sedan tidigare, exempelvis i Ledsjöbygden. I skogsbygderna gjordes spridda fynd, men stora luckor kvarstår säkert. Spår efter *småskalig industriell verksamhet* uppmärksammades i begränsad utsträckning, och de var i regel inte föremål för att redovisas som fast fornlämning, ens om det fanns ålderdomliga belegg.





**Värmlands län (S).** Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering för den ekonomiska kartan. Senast utförda inventering per ekonomiskt kartblad.

## Värmlands län (S)

Areal: 17 583 km<sup>2</sup>

Antalet fornlämningslokaler: 6 611

Antalet fornlämningslokaler/km<sup>2</sup>: 0,38

Antalet fornlämningar (anläggningar): 9 746

Antalet fornlämningar/km<sup>2</sup>: 0,55

Antalet lokaler totalt: 18 636

Antalet lokaler totalt/km<sup>2</sup>: 1,06

Förstagångsinventering: 1962–1969

Andragångsinventering: 1980 och 1986–1994

Partiell revidering: –

**Kommentar:** Ett större område, i framförallt Hagfors kommun, på gränsen till Kopparbergs län återstår att revidera. Ett mindre område norr om Värmlandsnäs, och ett i Torsby kommun, är också orevi-derade. Med början 1996 driver Skogsvårdsstyrelsen i Värmlands län det stora inventeringsprojektet "Skog och Historia". Projektet syftar till att hitta, bevara och skydda kulturlämningar och minnen från vår historia i nu skogsbunden mark. Ett stort antal fornlämningar och andra kulturlämningar har därmed påträffats. Liknande satsningar har nyligen påbörjats även i flera andra län.

### Landskapet

Värmlands län omfattar nästan hela Värmland, förutom ett område kring Karlskoga och Degerfors som tillhör Örebro län och Södra Råda i sydöst som ingår i Älvsborgs län. Dessutom ingår ett skogsområde i norra Dalsland i Värmlands län. Länet kan översiktligt delas upp i i tre topografiska zoner. På Värmlandsnäs och längs Vänerkusten utbreder sig ett flackt *slättlandskap*, av mellansvensk typ, över vilket endast låga avrundade gnejskullar höjer sig. I den högre terrängen, innanför kustzonen, vidtar ett starkt kuperat *bergkullelandskap* genom vilket nord-sydgående, oftast vattenbundna, sprickdalgångar löper. Ett dominerande inslag utgör Klarälven, vilken från norr till söder genomkorsar hela Värmland. I östra delen av länet finns, i samma topografiska zon, den västligaste utlöparen av den mellansvenska bergslagsbygden. I norra Värmland förbyts det kuperade landskapet av en mot sydost, relativt jämnt, sluttande urbergsplatå med isolerade restberg och några få djupt nedskurna dalgångar. *Platålandskapet* är beläget över högsta kustlinjen och är till övervägande delen skogsbevuxet. Odlingsbygden är koncentrerad till slättbygden och längs med sprickdalgångarna. Huvuddelen av landskapet består emellertid av skogsmark, och är av närmast norrländsk typ med storvulna och karga skogsvidder.

### Fornlämningsbilden

Värmlands län är inte bara rikt på naturgeografiska kontraster, utan också på kulturhistoriska variationer. Huvuddelen av de *förhistoriska gravarna*, *bytomterna* samt alla *hällristningar*, *älvkvarnsförekomster* och *runstenar* finns lokaliserade, i och i

nära anslutning till, slätternas och de större sprickdalgångarnas fullåkersbygder. I den småbrutna skogsbygden, som dominerar stora delar av det värmländska landskapet, finns i anslutning till de mindre sprickdalgångarna och de större sjöarna mindre utlöpare av fullåkersbygdens fornlämningar. Vanligast förekommande är emellertid *boplatser av stenålderskaraktär* och utmarksnäringarnas fornlämningar, som huvudsakligen består av *fångstgropar* och *kolningsgropar*. Länets fyra *hällmålningsslokaler* är f.ö. belägna i den på stenåldersboplatser tätaste miljön. I bergslagsbygden hör naturligtvis den övervägande delen av fornlämningarna ihop med den förindustriella och industriella bergshantering. Det är främst frågan om *gruvor* och *hytt- och hammarlämningar*, men även bebyggelselämningar i form av *övergivna by- och gårdstomter* och *torplämningar*.

Karaktärsfornlämningar i slättbygden och i sprickdalgångarnas fullåkersbygd är *brons- och järnåldersgravar* – både på gravfält och ensamliggande – *hällkistor*, *boplatser* samt bebyggelselämningar, och då främst *övergivna by- och gårdstomter*. Karaktärsfornlämningar i skogsbygden är *fångstgropar*, *kolningsgropar*, *boplatser* och bebyggelselämningar, där stora mängder *torp*, *fäbodas* och *annan utmarksbebyggelse* – som t.ex. *finnbebyggelse* dominerar. Karakteristiska lämningar i bergslagsbygden är *gruvor* och *hytt- och hammarlämningar*.

### **Fornminnesinventeringen**

Mycket har hänt sedan förstagångsinventeringen, och metoder och inriktningar på de fornlämningar som registreras har förändrats i takt med den accelererande kunskapsuppbyggnaden kring fornlämningar i landskapet. Vid andragångsinventeringen har synen på tillämpningen av fornlämningsbegreppet förändrats i viss utsträckning jämfört med situationen vid förstagångsinventeringen och nya kategorier har tillkommit i programmet. Genom att *förstagångsinventeringen* koncentrerade sig nästan helt på *förhistoriska fornlämningar*, främst *gravar*, kom tyngdpunkten av resurserna då att läggas på inventering inom de odlade bygderna. Detta ledde till att skogsmarken, i stora delar av länet, inventerades mer översiktligt. I samband med *andragångsinventeringens* vidgade fornlämningsbegrepp, där även ett stort antal lämningar från medeltid och senare har registrerats, har större delar av de totala resurserna satsats på skogsbygdens lämningar. Några av de talrikaste och mest resurskrävande fornlämningarna som nu registreras, men som vid förstagångsinventeringen nästan inte alls beaktades, är *boplatser*, *röjningsröseområden*, lämningar som hör ihop med *industriell metallframställning* och *lågteknisk järnframställning* (blästbruk) samt bebyggelselämningar, främst *by- och gårdstomter*, *torplämningar* och *fäbodlämningar*.

### **Kompletteringsbehovet**

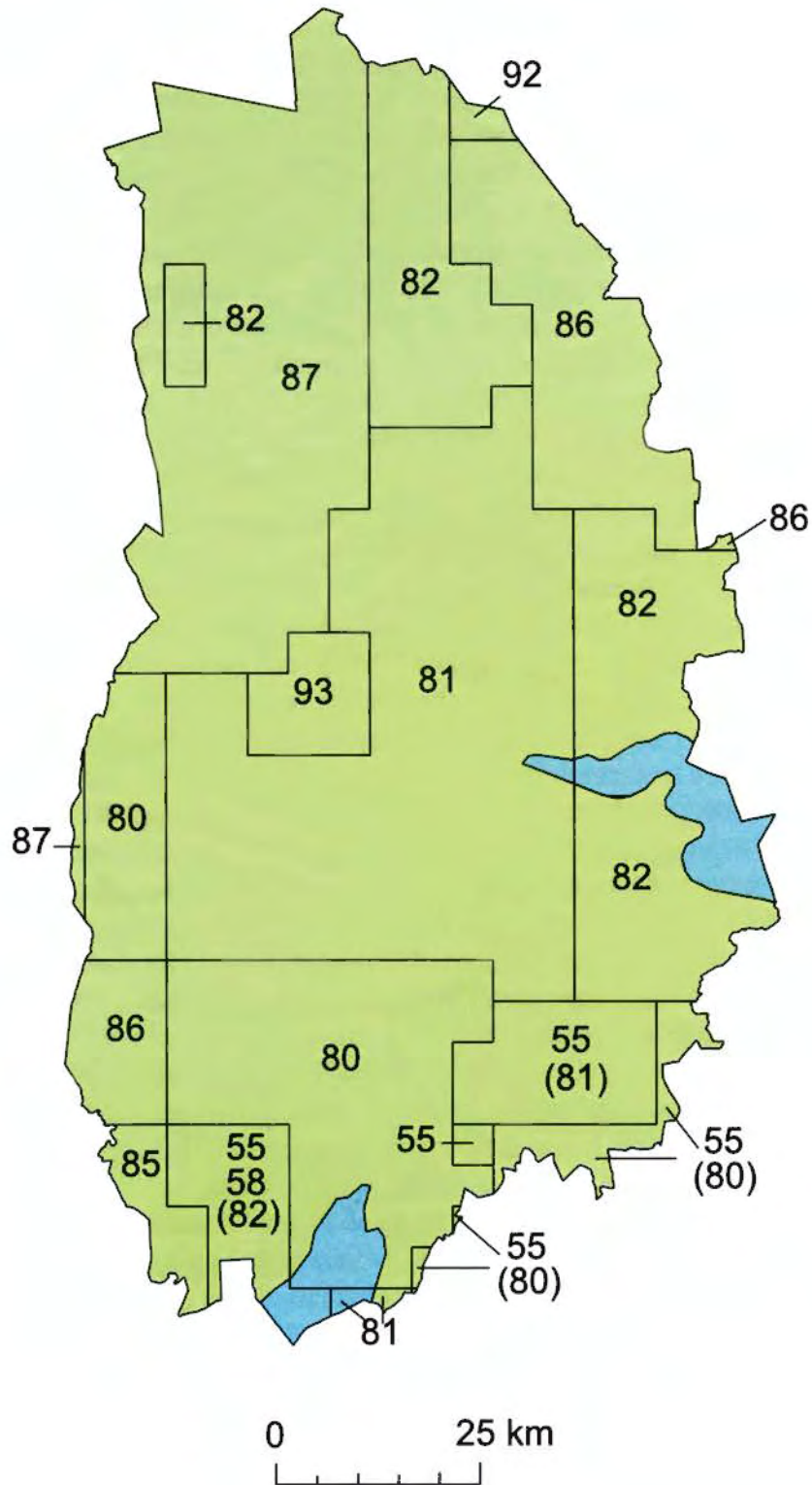
De fornlämningar som inventerades systematiskt både vid första- och andragångsinventeringen (framförallt förhistoriska gravar), måste anses ha en god representativitet och generellt sett ett litet behov av kompletteringar. Fornlämningar, som exempelvis *boplatser*, som började registreras mera systematiskt först i samband med revidering-

en, är i betydligt högre grad i behov av kompletteringar. Men frågan är om inte det största kompletteringsbehovet föreligger för de fornlämningskategorier som bara sporadiskt har inventerats i både förstagångs- och andragångsinventeringen, eller bara vid den senare. Exempel på sådana är *äldre vägsträckningar* och *småindustriella lämningar* såsom *tjärframställningsplatser* och *kolbottnar*. Andragångsinventeringen har också lagt tyngdpunkten på olika typer av fornlämningar under olika säsonger, vilket har medfört att vissa kategorier har "tagit tid" från andra.

En inventering av *boplatser* i åkermark, skogsmark och längs med sjöstränder är beroende av en mängd yttre omständigheter för att ge ett bra resultat. Tillgången till öppna, besiktningsbara åkrar varierar beroende på olika orsaker och utanför slättbygden har jordbruksnedläggelsen kraftigt begränsat antalet besiktningsbara ytor. Problem vid inventeringen av sjöstränderna kan vara högt vattenstånd och igenväxta stränder. I norra Värmland är dessutom många sjöar reglerade. Andra faktorer som påverkat resultatet är resurstilldelningen och väderleksförhållandena. Stora delar av de tänkbara boplatslägena är idag dessutom bevuxna med skog, vilket kraftigt försvårar lokalisering av dem. De hittills kända boplatserna utgör bara en bråkdel av det verkliga antalet, och detta tillsammans med att man i vissa delar av länet inte alls inventerat boplatser gör att kompletteringsbehovet måste anses som angeläget.

Med *bebyggelselämningar* avses i första hand *by- och gårdstomter*, *torplämningar* och *fäbodlämningar*. Helt övergivna bytomter har registrerats sedan revideringsinventeringen startade i länet, men någon mer systematisk kartering byggd på en total genomgång av äldre lantmäteriakter har inte gjorts före 1991. Från och med detta år har alla, såväl bebyggda som övergivna, by- och gårdstomter, torp och fäbodar karterats, som bevisligen är äldre än laga skiftet. Åren före 1991 har visserligen ett stort antal torplämningar och by- och gårdstomter registrerats, men avsaknaden av ett bra underlag i form av äldre lantmäterikartor har lett till en ojämn registrering som är i stort behov av kompletteringar. Även *fossil åkermark*, främst i form av *röjningsröseområden*, och små oansenliga *stensättningar* från yngre bronsålder och äldre järnålder, är ofullständigt registrerade.





**Örebro län (T).** Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering för den ekonomiska kartan. Senast utförda inventering per ekonomiskt kartblad. Årtal inom parentes innebär en mycket begränsad och ofullständig andragångsinventering.

## Örebro län (T)

<b>Areal:</b> 8 517 km <sup>2</sup>
<b>Antalet fornlämningslokaler:</b> 2 004
<b>Antalet fornlämningslokaler/km<sup>2</sup>:</b> 0,24
<b>Antalet fornlämningar (anläggningar):</b> 7 752
<b>Antalet fornlämningar/km<sup>2</sup>:</b> 0,91
<b>Antalet lokaler totalt:</b> 11 351
<b>Antalet lokaler totalt/km<sup>2</sup>:</b> 1,33
<b>Förstagångsinventering:</b> 1955–1958
<b>Andragångsinventering:</b> 1980–1982, 1985–1987, 1992 och 1993
<b>Partiell revidering:</b> 1980–1982, spridda partier i södra delen av länet
<b>Kommentar:</b> Huvudparten av länet inventerades dels åren 1980–1982, då centralbygderna gjordes, dels större partier i nordost och nordväst åren 1986 och 1987.

### Landskapet

Örebro län omfattar nästan hela Närke och västra delarna av Västmanland. Dessutom ett parti av Värmland i anslutning till Karlskoga och Degerfors samt Tivedsförsamlingarna Finnerödja och Tived i Västergötland. Västmanlandsdelen består huvudsakligen av de två bergslagsområdena Nora och Lindesberg. Länets södra och centrala delar utgörs av en större slättbygd, Närkeslätten, som är omgiven av skogklädda urbergsplatåer, Kilsbergen, Käglan, Tiveden och Tylöskog. Inom slättens sydvästra delar finns ett mäktigt stråk av drumliner och i söder är den särpräglade Vätterbygden kring Askersund. Den norra länsdelen är höglänt, kuperad och genomskuren av sjösystem, vilka avvattnas av Letälven, Svartälven, Arbogaån och Hedströmmen. Slättbygden är till stora delar en fullåkersbygd, något som starkt kontrasterar mot länets övriga delar, där uppodlingen är marginell och skogen dominerar.

### Fornlämningsbilden

Den förhistoriska bygdens tyngdpunkt är förlagd till Närkeslätten och i brytzoneen upp mot bergsplatåerna. Den höga uppodlingsgraden har dock medfört att mycket är överodlat, varför antalet idag synliga fornlämningar är begränsat. Lämningarna från yngre stenålder och bronsålder är här sparsamt kända. Det finns dock enstaka *hällkistor*, *rösen* och *skärvestenshögar*. Talrika *lösfynd* av sten- och metallföremål vittnar dock om den omfattande bebyggelse som har funnits. Järnålderns lämningar är däremot relativt väl företrädda med *varierade äldre järnåldersgravfält* och *yngre järnåldersgravfält* med *högar* och *runda stensättningar*.

I slättbygden, och i brytzoneen upp mot bergen, finns också lämningar efter flera äldre odlingslandskap. Det är dels *stensträngssystem* från äldre järnålder, dels områden med *fossil åkermark*, bl.a. *ryggade åkrar* och *områden med röjningsrösen*. De senare är framför allt bevarade i slättbygdens kanter, där skogen idag breder ut sig.



Under medeltiden sker en bebyggelseexpansion mot områdena utanför slättbygden och en kolonisation av bergslagsområdena. Endast enstaka fornlämningar från förhistorisk tid finns här, bl.a. *strandbundna stenåldersboplatser* i länets norra och västra delar samt *gravar* och *lämningar efter blästbruk* (lågteknisk järnhantering) i Lerbäckes bergslag. I bergslagsområdena speglas bergsbruket i de talrika lämningarna efter *hyttor*, *hamrar* och *gruvor*.

*Lämningar efter blästbruk* finns även spridda över slätten och ner mot Vätterbygden, längs sjösystemen i Grythyttan och Hällefors socknar samt i ett omfattande område i Ramsbergs socken upp mot länsgränsen till Västmanland.

### Fornminnesinventeringen

*Andragångsinventeringen* resulterade bl.a. i en viss ökning av antalet registrerade gravar men framför allt skedde de stora ökningarna av antalet registrerade fornlämningar inom kategorier som ej beaktades vid förstagångsinventeringen. Detta gäller t.ex. *skärvestenshögar*, *stensträngar*, *fossil åkermark* och *områden med röjningsrösen* samt *övergivna by- och gårdstomter*. Röjningsröseområdena är endast i begränsad omfattning bedömda som fast fornlämning, de områden som utvaldes är de som inbegriper stensträngar eller stenvallar.

Arbete lades också ner på att excerpera fram uppgifter om *lösfynd* och *fyndplatser*, vilka registrerades i Fornminnesregistret. Många av dessa lokaler kontrollerades i fält samtidigt som också ortsbefolkningen intervjuades. Någon systematisk rekognoscering av åkermarken under tidig vår eller sen höst gjordes dock ej, varför antalet registrerade boplatser är relativt begränsat.

I bergslagsdelen gjordes satsningar på *gruvor*, och *lämningar efter hyttor och hamrar*. Bland de senare är stångjärnshamrarna relativt väl registrerade, medan manufakturhamrarna är uppmärksammade i betydligt mindre utsträckning. Hamrar och gruvor gavs endast selektivt status som fast fornlämning. I 1987 års område registrerades också lämningar efter den omfattande *finnbebyggelsen* i området. Här gjordes även satsningar på inventering av *stenåldersboplatser* och *lämningar efter blästbruk* längs vattensystemen.

### Kompletteringsbehovet

En systematisk inventering av Närkeslättns åkermarker torde vara en av de angelägnaste uppgifterna. Den största gruppen lämningar är här de *förhistoriska boplatserna*, men också ett flertal *lämningar efter blästbruk* och *gravar* bör finnas. Att lämningar finns bevarade i stor omfattning i åkermarken, och att de till stor del går att upptäcka vid en inventering, har bl.a. de stora exploateringsundersökningarna för nya väg E20 genom Viby socken och öster om Örebro visat. Vid dessa framkom även boplatser på höga nivåer i skogsmarkerna i Tiveden. Sådana högt belägna boplatser är endast svagt företrädna i Fornminnesregistret. I andra hand är det angeläget att göra en kompletteringsinventering av lämningar från stenålder och efter blästbruk längs de stora sjösystemen i norra länsdelen och i det höglänta skogsområdet Käglan.

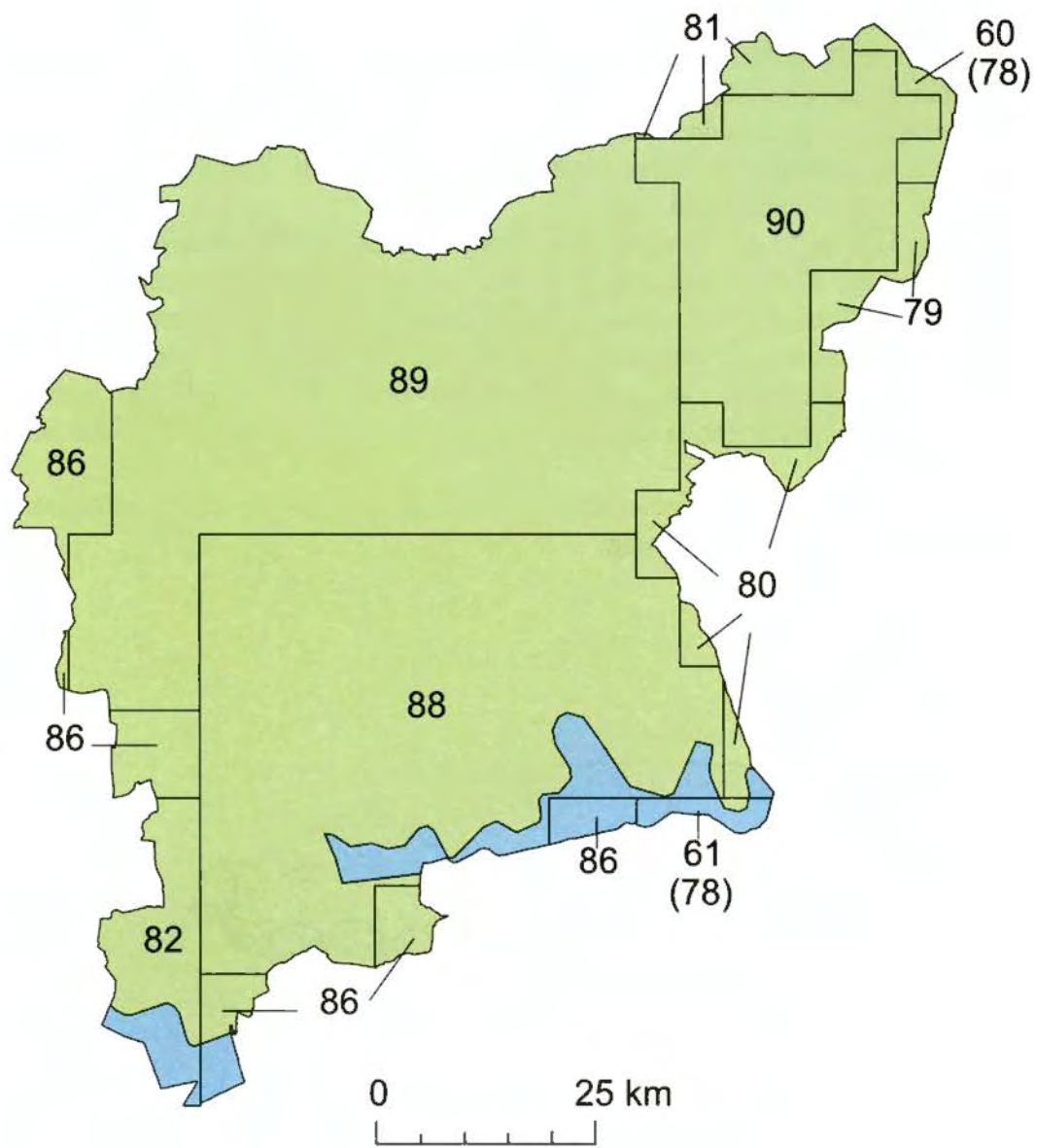
De *bebyggda by- och gårdstomterna* saknas i registret. Likaså är registreringen av by- och gårdstomter i de medeltida kolonisationsområdena ojämn. Övergivna enheter, med äldsta belägg från 1500- och 1600-talet, kan i vissa fall vara med i registret, men har ej aviserats som fast fornlämning. Sentida torplämningar är relativt väl registrerade, även om luckor finns även här. *Äldre torp*, från 1600- och 1700-talet, är dock sämre registrerade. Det beror på att man i mycket liten utsträckning har excerperat de äldre historiska kartorna inför revideringen.

Registreringen av *områden med röjningsrösen* är också ojämn, varför kompletteringsbehov torde föreligga. Deras tidsställning och eventuella status som fast fornlämning är dock ej helt utredd.

*Smidets lämningar* är i det närmaste ej registrerade, och är således en mycket eftersatt kategori. *Platserna efter blästbruket* är sannolikt också kända endast till en begränsad del. Detta har bl.a. visat sig genom de omfattande nyfynd som har gjorts i Ramsbergs socken efter revideringen. Järnframställningen är i detta område ej strandbunden, utan ligger i kanten av stora moss- och myrmarker. De delvis med blästbruket sammanhängande *kolningsgroparna* är också dåligt kända till sin utbredning i länet.

Registreringen av *småindustriella lämningar* som t.ex. *kvarnar, sågar, kalkugnar* och *tegelbruk* är också ofullständig.





**Västmanlands län (U).** Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering för den ekonomiska kartan. Senast utförda inventering per ekonomiskt kartblad. Årtal inom parentes innebär en mycket begränsad och ofullständig andragångsinventering.

## Västmanlands län (U)

<p><b>Areal:</b> 6 302 km<sup>2</sup> <b>Antalet fornlämningslokaler:</b> 6 154 <b>Antalet fornlämningslokaler/km<sup>2</sup>:</b> 0,98 <b>Antalet fornlämningar (anläggningar):</b> 22 875 <b>Antalet fornlämningar/km<sup>2</sup>:</b> 3,63 <b>Antalet lokaler totalt:</b> 12 657 <b>Antalet lokaler totalt/km<sup>2</sup>:</b> 2,01 <b>Förstagångsinventering:</b> 1960–1964 <b>Andragångsinventering:</b> 1979–1982, 1986 och 1988–1990 <b>Partiell revidering:</b> 7 blad i nordöst 1978 och några Mäljarblad samma år <b>Kommentar:</b> Större delen av länet reviderades 1988–1990. Tolv blad mellan Arboga och Kungsör blev dock ofullständigt reviderade 1988, vilket inte framgår av kartan.</p>
--

### Landskapet

Västmanlands län omfattar den östra delen av landskapet Västmanland, nio Upplandssocknar i nordöst, Götlunda församling i Närke, församlingarna Torpa och Kungsör i Södermanland samt ett litet parti av Färnebofjärden i Gästrikland. Länet består huvudsakligen av två landskapstyper, Mäljarområdet i söder och bergslagsdelen i norr. Genom dessa skär Hedströmmens, Kolbäcksåns, Svartåns och Sagåns dalgångar genom landskapet från nordväst mot sydöst. I nordöst tangerar länet även Dalälven och längre ned Örsundaån. Mäljarområdet i söder har stora, öppna dalgångar endast avbrutna av åssträckningar och mindre höjder. Uppodlingsgraden är idag också mycket stor. Bergslagsdelen är mer höglänt, kuperad och skogklädd. En mindre del av marken är där odlingsbar, främst i de större åarnas dalgångar.

### Fornlämningsbilden

Mäljarbygden är präglad av landhöjningen, och har huvudsakligen fornlämningar från bronsåldern och framåt. De områden som är något indragna från Mälaren har således den längsta kontinuiteten i bebyggelsen. Bronsåldersmiljöerna präglas av *rösen*, *stensättningar med kal stenfyllning* och *skärvstenshögar*. Här finns också ett av landets rikaste områden med *älvkvarnar* (skålgropar). Figurristningar är dock ovanligare.

I Mäljarområdet finns även omfattande *stensträngssystem* med *gravar* och *boplatslämningar*, främst *husgrundsterrasser*, från den äldre järnåldern. Den yngre järnålderns *gravfält* med *högar* och *runda, övertorvade stensättningar* visar på en stark kontinuitet med de historiska gårdarna och byarna.

I brytningen mellan Mäljarbygden och bergslagsområdet domineras fornlämningsbilden av *stenåldersboplatser*, främst den yngre stenålderns boplatser i dagens åkermark, samt *gravfält* med *högar* och *runda, övertorvade stensättningar* från yngre järnålder. I detta område finns också ett relativt stort antal *lämningar efter blästbruk*

(lågteknisk järnhantering). Platserna uppträder dels i strandbundna lägen längs Hedströmmens och Kolbäcksåns vattensystem samt längs Dalälven i nordöst, dels i anslutning till våtmarker längs Badelundaåsens kanter i länets norra del, inom Väla härad i nordöst och vid Riddarhyttan, på gränsen mot Örebro län.

Bergslagen har huvudsakligen koloniserats under medeltid, och präglas av de omfattande lämningarna efter bergsbruket, *hyttor*, *hammarsmedjor* och *gruvor*. Många bruk finns dock även i brytzone ner mot Mälaronrådet. Längs vattensystemen uppträder även talrika *stenåldersboplatser* från äldre, och övergången till yngre, stenålder.

## Fornminnesinventeringen

I Mälaronrådet innebar *andragångsinventeringen* att nyregistreringar främst gjordes av boplatslämningar, som tidigare endast i mycket liten utsträckning hade registrerats. En betydande ökning skedde därvid av antalet registrerade *skärvtenshögar*. Dessa hade vid den äldre inventeringen i flera fall bedömts som gravar, röjningsrösen eller naturbildningar. I vissa fall rör det sig dock om järnåldersgravar som är byggda av skärvtens, från en på samma plats liggande äldre boplat. Stora nyregistreringar gjordes också av *älvkvarnsförekomster*, medan endast enstaka figurristningar framkom.

*Stensträngssystem*, *husgrundsterrasser* och *husgrundsplatåer* nyregistrerades också i relativt stor omfattning. Ökade gjorde även antalet registrerade förhistoriska gravar, trots att det var denna kategori som man främst hade inriktat sig på tidigare.

I brytzone mellan Mälabygden och Bergslagen, men även i delar av det sistnämnda området, gjordes en stor satsning på åkermarksinventering efter *stenåldersboplatser*. Denna utfördes främst under vårmånaderna, och resulterade på sina håll i ett stort antal boplatser och fyndplatser.

*Järnframställningsplatserna med blästbruk* är en kategori som var föga känd vid förstagångsinventeringen, och där revideringen har givit en helt ny bild av hanteringen. I anslutning till platserna längs Badelundaåsen framkom också några omfattande områden med *kolningsgropar*.

I bergslagsdelen var, vid förstagångsinventeringen, merparten av *hyttor* och *hammare* registrerade, men ofullständigt beskrivna. Vid revideringen gjordes en mycket stor satsning på utökade och mer detaljerade beskrivningar av dessa, men även kombinerad med nyregistreringar. Ett stort antal *gruvor* registrerades dessutom vid andragångsinventeringen.

En strävan vid revideringen var även att, i så stor utsträckning som möjligt, registrera övergivna *by- och gårdstomter* samt *fossil åkermark*. *Torplämningar* har registrerats i relativt liten utsträckning, p.g.a. en prioritering av det stora antalet fasta fornlämningar.

## Kompletteringsbehovet

Trots att en satsning gjordes under revideringen på inventering av *stenåldersboplatser* inom flera ådalgångar återstår ett betydande antal att finna. Dels låg en del av

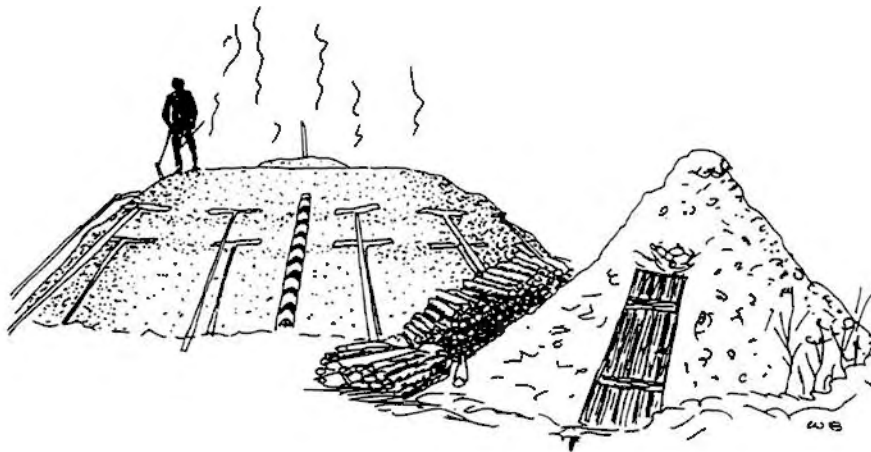
åkermarken i träda, dels är stora partier av åkermarken igenväxande, framför allt utmed Hedströmmens och Kolbäcksåns vattensystem. Stenåldersboplatser i ej åkermarksbundna lägen är också eftersökta i mindre omfattning.

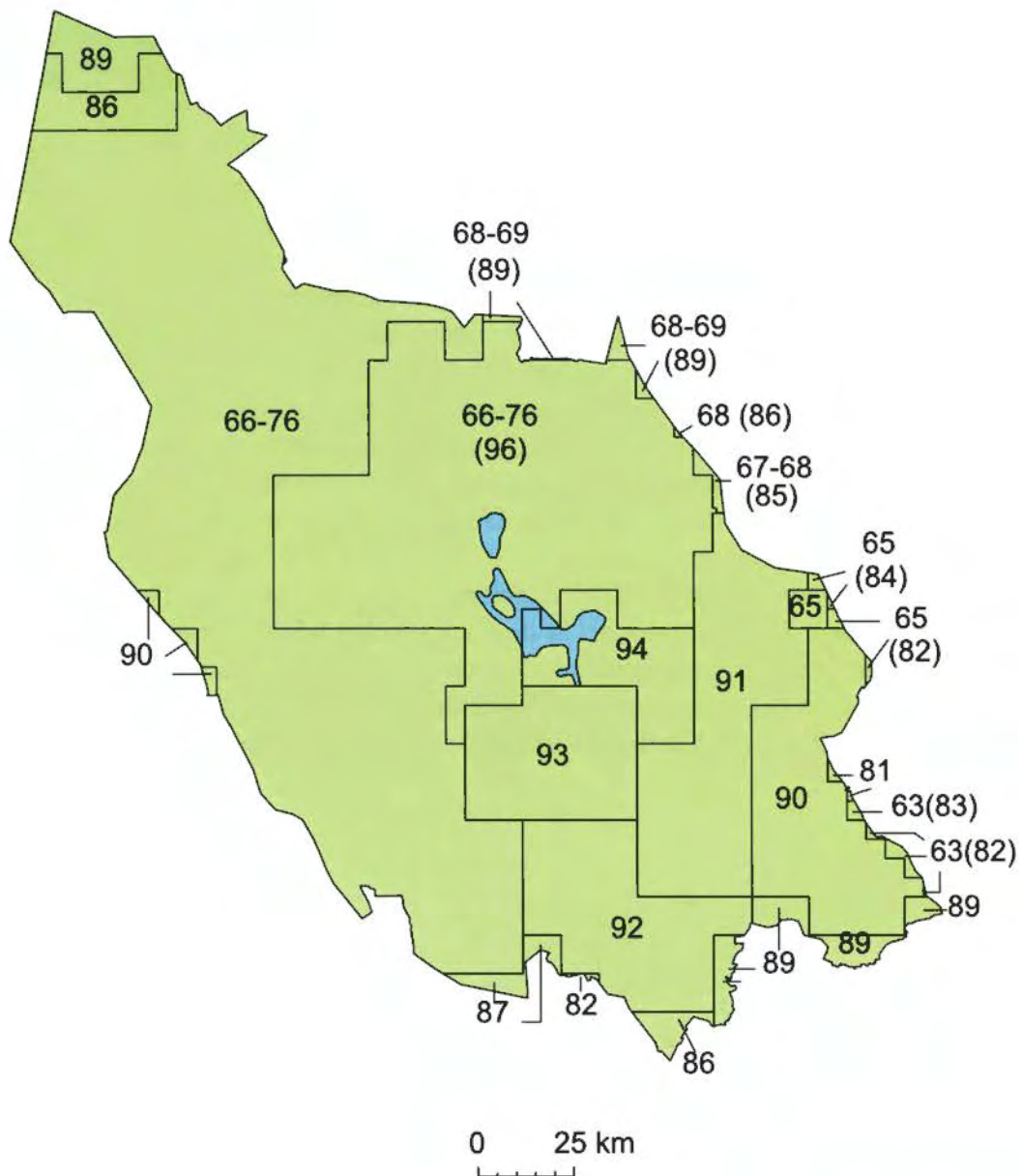
Eftersom alltför liten tid kunde läggas på åkermarksinventering i Mälardalen, är *den sena stenålderns, bronsålderns och järnålderns boplatser* här mycket eftersatta kategorier. De sista årens exploateringsundersökningar har också visat att mycket stora boplatsområden av detta slag framkommer ute på de stora, uppodlade lerslätterna.

De *övergivna by- och gårdtomterna* med medeltida belägg är relativt väl registrerade. Däremot finns de *bebyggda* inte alls medtagna, eftersom detta inte var allmän praxis då. Stora luckor finns i registreringen av *eftermedeltida, övergiven bebyggelse*. T.ex. förekom en relativt stor nyetablering av torp under 1500- och 1600-talet i bergslagsområdena. Dessa har oftast senare skattlaggts och bildat nya, egna registerenheter, d.v.s. regelrätta gårdar. För denna kategori är även registreringen av de nu övergivna gårdarna mycket ojämn och bristfällig. I Mälardalen har endast i undantagsfall sentida torp och backstugor på ofri grund registrerats.

De berghistoriska lämningarna är relativt väl dokumenterade, dock är *lämningarna efter smidet* mycket underrepresenterade. I stort sett inga smideslämningar finns på egna RAÄ-nummer, utan de är i bästa fall noterade direkt på fältfotokartan och därefter överförda till registerkartan.

*Kolningsgropar* är relativt väl dokumenterade i bergslagsdelen och i brytzonezonen ner mot Mälardalen. I länets södra del är de dock mycket bristfälligt dokumenterade. Genom insatser av privatpersoner vet vi dock att de förekommer t.ex. längs Badelundaåsens södra del, i anslutning till Västerås. Sannolikt kan de återfinnas även i andra delar av länet, där blästbruk eller äldre smide har förekommit.





**Dalarnas län (W), före 1997 benämnt Kopparbergs län.** Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering för den ekonomiska kartan. Senast utförda inventering per ekonomiskt kartblad. Årtal inom parentes innebär en mycket begränsad och ofullständig andragångsinventering.

## Dalarnas län (W), f.d. Kopparbergs län

**Areal:** 28 194 km<sup>2</sup>

**Antalet fornlämningslokaler:** 4 645

**Antalet fornlämningslokaler/km<sup>2</sup>:** 0,16

**Antalet fornlämningar (anläggningar):** 5 333

**Antalet fornlämningar/km<sup>2</sup>:** 0,19

**Antalet lokaler totalt:** 18 149

**Antalet lokaler totalt/km<sup>2</sup>:** 0,64

**Förstagångsinventering:** 1963–1976, 1986 och 1989.

**Andragångsinventering:** 1986, 1989–1994

**Partiell revidering:** Ett stort område i anslutning till och norr om Siljan 1996 (främst byråmässig revidering) samt delar av kartblad längs gränsen till Gävleborgs län, 1982–1986 och 1989

**Kommentar:** Endast ca en tredjedel av länet, de sydöstra delarna upp till Siljan, har en fullständig andragångsinventering fram till år 1994. Den sena förstagångsinventeringen 1986 och 1989 i nordvästra Dalarnas fjällvärld avser inventering för den ekonomiska kartan. Dessförinnan fanns en översiktlig inventering för den topografiska kartan.

### Landskapet

Dalarnas län omfattar merparten av landskapet Dalarna samt mindre partier av Härjedalen. Länet präglas i stor utsträckning av Dalälvens vattenområde med sidoflöden. Dessutom berörs områden i sydväst, som utgörs av Kolbäcksåns dalgång. Traditionellt brukar länet delas upp i sju zoner, som avgränsas från varandra såväl naturgeografiskt som kulturellt. Från söder räknat: *Öster-* respektive *Västerbergslagen*, *Kopparbergslagen*, *Västerdalarna*, *Nedan-* respektive *Ovansiljan* samt *norra Dalarna*. I de sydöstra länsdelarna består landskapet till stora delar av ett öppet odlingslandskap i stora dalgångar omgivna av skogsområden. I Siljansbygden med omnejd utgör älvdalarnas sedimentjordar odlingsbygd, medan endast mindre områden är uppodlade i moränmarkerna i de stora kuperade skogsområdena som skiljer bygderna åt. Dessa skogsbygder är huvudsakligen belägna över högsta kustlinjen. I nordväst övergår mäktiga skogs- och myrmarker i bergkullandskap och slutligen fjäll i de nordvästra delarna. I övrigt präglas landskapet av en stor andel skog (72 %) samt talrika myrar och åsar.

### Fornlämningsbilden

Karaktärsfornlämningar i bergslagsområdena i länets södra del, dvs. i *Öster-*, *Väster-* respektive *Kopparbergslagen*, är lämningar knutna till bergsbruket, såsom *hytt-* och *hammarområden* samt *gruvområden*. Likaså finns det förhistoriska blästbruket företrätt med ställvis talrika *järnframställningsplatser* samt ett antal lokaler med *kolningsgropar*. Många *stenåldersboplatser* uppträder längs älv- och sjöstränder. I odlingsbygden, framförallt i sydöst, finns spridda förhistoriska *gravfält* och



*järnåldersboplatser*. I skogsområdena finns *fäbod-* och *torplämningar* samt s.k. *utmarksristningar*. I sydväst finns *lämningar efter finnbebyggelse*.

Karaktersfornlämningar i Nedan- och Ovensiljan är: *fäbodlämningar* i skogsområdena, *stenåldersboplatser* längs älv- och sjöstränder med *fångstgropar* uppe på skogarna och utmed älvarna, *järnframställningsplatser efter blästbruk* från såväl förhistorisk som historisk tid, *kolningsgropar* och *järnåldersboplatser* i dalgångarnas odlingsbygder samt spridda *gravfält* och *enstaka gravar*, dels sådana som är belägna i bygden, dels sådana som är av insjögravstyp.

I Västerdalarna framträder *stenåldersboplatser*, *fångstgropar*, *järnframställningsplatser* samt *enstaka gravar* och *gravfält*.

I norra Dalarna är fornlämningarna mer spridda, huvudsakligen bestående av *fångstgropar* och *stenåldersboplatser*. I den södra delen av detta område finns talrika *järnframställningsplatser efter blästbruk* både från förhistorisk och historisk tid.

### Fornminnesinventeringen

De prioriteringar som gjordes vid andragångsinventeringen bestämdes dels av ett mellan första- och andragångsinventeringarna utvecklat och förändrat fornlämningsbegrepp, dels av vilka kategorier som ansågs ha varit eftersatta vid förstagångsinventeringen.

*Förstagångsinventeringen* håller en för vissa kategorier förhållandevis hög kvalitet, vilket delvis beror på att den utfördes relativt sent. Flertalet idag kända *gravar*, *gravfält* och *järnframställningsplatser* registrerades redan då, och är även bedömda som fasta fornlämningar. *Hyttområden* och *järnframställningsplatser i åkermark* registrerades till stora delar, men erhöll inte status som fast fornlämning. *Fäbodlämningar*, *bytomter*, *kolningsgropar*, *hammarområden* och *gruvområden* registrerades nästan inte alls vid förstagångsinventeringen. *Boplatser*, både *stenåldersboplatser* och *järnåldersboplatser*, registrerades i viss utsträckning. De betraktades visserligen som fornlämningar, men redovisades inte på den tryckta ekonomiska kartan p.g.a. då rådande karttekniska principer.

Vid *andragångssinventeringen* gjordes en satsning framförallt på *de bergshistoriska lämningarna*, *åkermarksinventering* och *bebyggelselämningar från historisk tid*. Ett problem vid åkermarksinventeringen, till skillnad från förutsättningarna vid förstagångsinventeringen, är att jordbruket i länet har varit föremål för, och även idag står inför, en omfattande nedläggning. Detta har fått till effekt att en stor del av den uppodlade sedimentmarken beskogats alltmer. Dessa områden, där en stor del av de förhistoriska verksamheterna ägde rum, innehåller ofta merparten av bygdens fornlämningar, såsom överplöjda *boplatser*, *bytomter*, *gravar* och *järnframställningsplatser*. Dessa överodlade, och senare skogbevuxna, lämningar blir ofta omöjliga att upptäcka vid en okulärbesiktning. Ytterligare en svårighet vid åkermarksinventering är den ökade vallodlingen och trädesläggningen samt att åkrarna inte plöjs varje år. I områden med nedlagda jordbruk, eller jordbruk under omställning, har registrering-  
en av olika lämningar blivit eftersatt vid inventeringen.

Inom, och i anslutning till, de vid förstagångsinventeringen registrerade *hytt- och hammarområdena* har regelmässigt fler anläggningar kunnat konstateras vid rev-

ideringen. Detta ger en klarare bild av lämningarnas komplexitet än den som erhöles på grundval av förstagångsinventeringens resultat. Den äldre inventeringen höll dock, relativt sett, en god standard vad gäller registreringen av de bergshistoriska anläggningarna jämfört med förstagångsinventeringen i andra län avseende denna kategori.

Inom 1990–1992 års områden gjordes en stor satsning på registrering av såväl bebyggda som övergivna *by- och gårdstomter* samt även *fäbodas*. Innan fältsäsongen excerperades samtliga äldre historiska kartor för detta syfte.

### Kompletteringsbehovet

Behovet av en revideringsinventering av de delar av länet, där sådan ännu inte har ägt rum, är naturligtvis i dagsläget det mest angelägna. *Lämningar i åkermark*, som senare har beskogsats, som ligger under omställning, eller p.g.a. vallodling eller dylikt, är i stort sett omöjliga att iaktta vid fornminnesinventering även om hjälpmedel såsom sond och spade används.

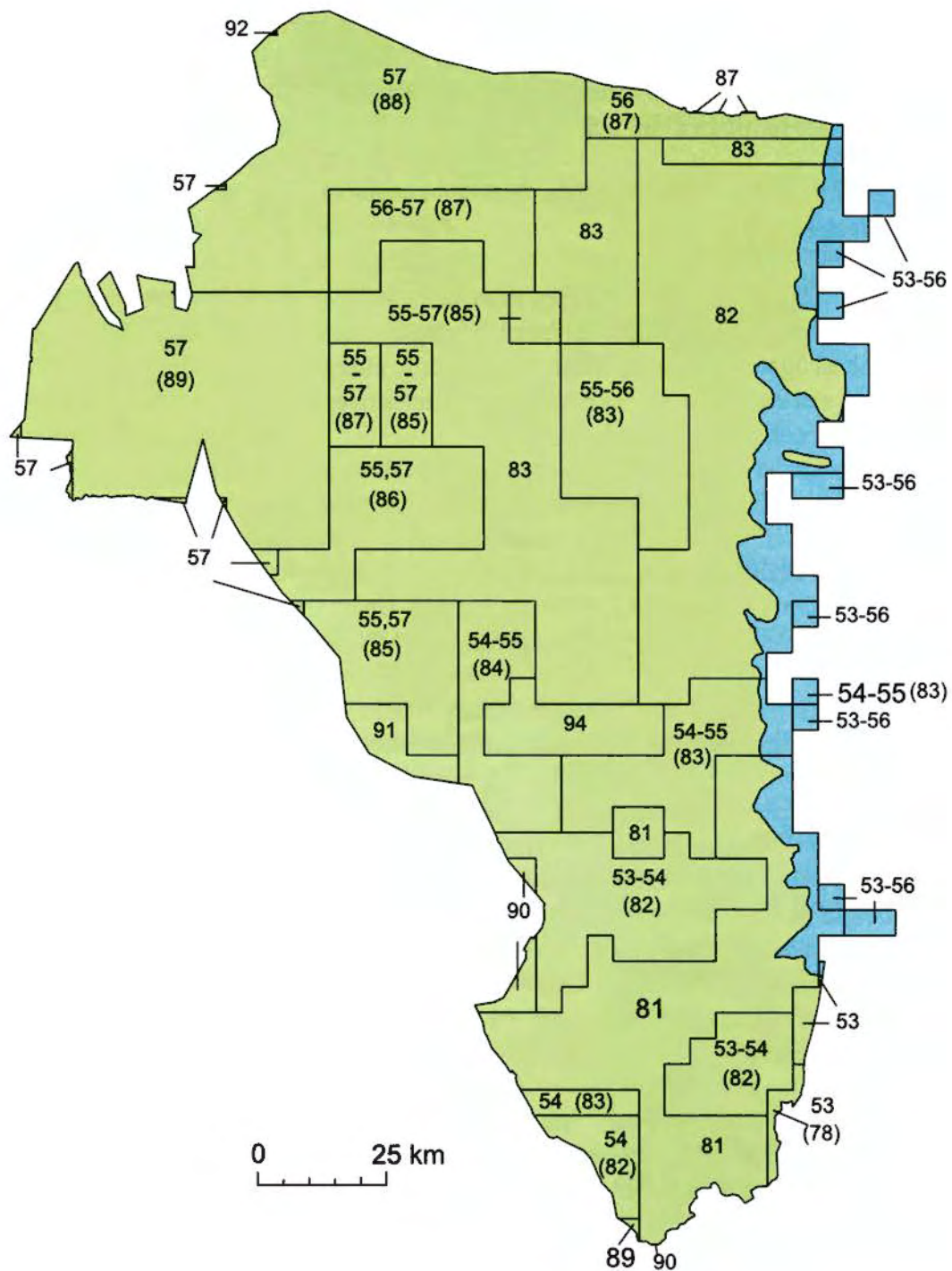
Vattenståndet i sjöar och älvar har i många fall varit mycket högt under inventeringssäsongerna, varför framförallt *boplatser som finns utmed stränderna* ofta har undgått registrering. I flera fall försvåras registreringen också av sjöregleringar. Boplatser ovan strandhaken har i många fall varit betydligt svårare att iaktta och därför har de registrerats i betydligt mindre omfattning. Uppmärksamheten bör riktas även mot olika fasta anläggningar på boplatserna, vilket det senaste decenniets erfarenheter visar.

Resurserna har varit knappa och arbetstakten hög i kombination med rekognoscering av stora, sammanhängande skogsområden. Inventeringen i skogsområdena har utförts selektivt och stora arealer har inte terrängrekognoscerats, varför framförallt uppgifter i litteratur och muntliga uppgifter från Ortsbor har följts upp. Till följd av detta har registreringen av lämningar med anknytning till skogsmark, såsom *fångstgropar*, *gruvor*, skogsbundna *järnframställningsplatser* och *kolningsgropar*, samt *fäbodstigar* och s.k. *utmarksristningar*, blivit bristfällig.

*Bebyggda bytomter* har endast registrerats under 1990–1991 års inventeringar, och p.g.a. tidsbrist utelämnats under 1992–1994. En komplettering av dessa, vilket skulle kunna utföras byråmässigt, skulle göra att den reviderade inventeringen för hela länet blev mer enhetlig.

*Lämningar efter småskalig industriell verksamhet*, såsom lämningar efter *kvarnar*, *sågar*, *vadmalsstampar* m.m., har på sina håll registrerats i relativt stor utsträckning. Dessa lämningar har aktivt eftersökts, men detta har oftast skett på ett mer extensivt och resurssnålt vis än vad som är fallet vid registrering av lagskyddade fornlämningar.

*Smideslämningar*, såsom rester av gårdssmedjor, men även smideslämningar efter primärsmede som inte är hammarlämningar, har inte eftersökts i någon större omfattning. I vissa fall kan dessa lämningar ha registrerats endast som markeringar på fotokonceptkartan.



**Gävleborgs län (X).** Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering för den ekonomiska kartan. Senast utförda inventering per ekonomiskt kartblad. Årtal inom parentes innebär en mycket begränsad och ofullständig andragångsinventering.

## Gävleborgs län (X)

<p><b>Areal:</b> 18 191 km<sup>2</sup> <b>Antalet fornlämningslokaler:</b> 2 347 <b>Antalet fornlämningslokaler/km<sup>2</sup>:</b> 0,13 <b>Antalet fornlämningar (anläggningar):</b> 8 300 <b>Antalet fornlämningar/km<sup>2</sup>:</b> 0,46 <b>Antalet lokaler totalt:</b> 10 066 <b>Antalet lokaler totalt/km<sup>2</sup>:</b> 0,55 <b>Förstagångsinventering:</b> 1953–1957 <b>Andragångsinventering:</b> 1981–1983, 1987, 1989–1992 och 1994 <b>Partiell revidering:</b> 1978 och 1982–1989 (se även under Kommentarer) <b>Kommentar:</b> De s.k. sockeninventeringarna genomfördes under 1920- och 1930-talet och berörde främst Gästrikland. Partiell revidering har berört ca 12 000 km<sup>2</sup>, ca 60 % av länet. Den fullständiga andragångsinventeringen har främst berört huvudbygderna, kustzonen och de stora älvdalarna.</p>
---

### Landskapet

Gävleborgs län består av landskapet Gästrikland, merparten av Hälsingland, förutom nordvästra delen, som ingår i Jämtlands län (Ytter- och Överhogdal samt Ängersjö) samt ett parti av Orsa finnmark (bl.a. Fågelsjö och Hamra) i norra Dalarna. Länet är ett utpräglat skogslän. Av ytan utgörs 78 % av skogsmark, 10 % myrar och 10 % utgör åker- och betesmark. I länets södra del möter det mellansvenska, låglänta moränlandskapet det kuperade, norrländska skogslandet, den s.k. Norrlandsterrängen, vars skogrika inland mot norr och väster successivt övergår i ett sjörikt bergkullandskap med nivåer upp till 700 m.ö.h. Genom länet löper flera rullstensåsar och utmed kustzonen har dalgångarnas slätter med sedimentjordar alltid utgjort attraktiva områden för bosättningar. Skogsbygden, med Voxnans och Ljusnans dalgångar, har tidigt fungerat som produktionsområden för kustens järnåldersbygds behov av råvaror. De bägge älvdalarna blir, liksom Dellenbygden, under tidig medeltid föremål för en expansiv kolonisation. Detta framgår inte minst av ortnamnen.

### Fornlämningsbilden

Under 1980-talets revideringar registrerades inom länet drygt 10 000 lokaler, varav över 2 000 utgör R-markerade fornlämningslokaler. Antalet *gravanläggningar* uppgår till över 5 000. Drygt 3 000 av dessa fördelas på närmare 270 *gravfält* av järnålderskaraktär.

Lämningar efter den äldsta fångstkulturen, i form av *boplatser av stenålderstyp*, återfinns i Jädraåns dalgång i Torsåkersbygden, kring Trösken i södra Årsunda, vidare utmed en del av inlandets sjöar och vattendrag, bl.a. kring Ljusdal och i Losbygden. I det senare området, och i länets västra delar, finns även boplatser efter den s.k. norrländska fångstkulturen. Andra boplatiskoncentrationer, fast på lägre nivåer och

antydande en yngre tidshorisont, återfinns bl.a. i Valbo och i Harmångers och Hälsingtunas forna kustbygder. Inom en bred zon innaför kusten har, genom regionala ALU-projekt, närmare 200 gropkeramiska boplatser registrerats inom främst endast partiellt reviderade områden. Framför allt inom länets västra och centrala delar uppträder *fångstgropar* i måttlig omfattning. Ett av landets sydöstligaste fångstgropssystem finns i Österfärnebo socken i Gästrikland.

Utmed länets hela kuststräcka återfinns närmare 500 *rösen*, som ingår i det s.k. norrländska kuströsestråket, och som främst kan kopplas till bronsåldern, men i viss utsträckning även till äldre järnålder. Skogsavgränsade järnåldersbygder med förhistoriska *gravar* som karaktärsfornlämningar lokaliseras främst till Österfärnebo- och Hedesundabygderna utmed Dalälven, Storsjöbygden, Gävle- och Hillebygden, Ockelbobygden samt utmed Hälsinglands kustzon, där tre bygder, motsvarande de forna folklanden Alir, Sunded och Nordanstig, särskilt framträder med bl.a. inslag av storbögar. Ett för landet anmärkningsvärt stort antal *husgrundsterrasser* från äldre järnålder, ofta tillhoppa med *högar*, är främst registrerade i nordöstra Hälsinglands kustsocknar, vilka motsvarar de gamla folklanden Sunded och Nordanstig.

Med avseende på *lämningar efter blästbruk* kan i stort två järnframställningszoner urskiljas inom länet. Den ena inom järnåldersbygden i södra Gästrikland, den andra utmed sjöarna Marmen och Bergviken samt vidare upp efter Ljusnans och Voxnans dalgångsbygder. De med blästbruket funktionellt sammanhängande *kolningsgroparna* kan huvudsakligen lokaliseras till tre områden: ett mellan Österfärnebo och Årsunda, ett annat vid Hille, och det tredje från sjön Bergviken och upp efter Ljusnan med en omfattande utbredning bl.a. i Ljusdalsområdet.

Lämningar efter den medeltida och senare bergshantering, med *gruv- och hyttområden*, är lokaliserade främst till Torsåkers- och Storsjöbygden i Gästrikland, där de utgör en nordöstlig utlöpare till den omfattande bergslagsbygden i Dalarna.

## Fornminnesinventeringen

En av förstagångsinventeringens största brister var att *förhistoriska boplatser* utan synlig begränsning, p.g.a. kartografiska redovisningsprinciper och otillräckliga resurser, ej blev föremål för systematisk rekognosering. Under 1980-talets revideringar har ca 90 boplatzlokaler registrerats. Utöver dessa finns även ett antal boplatzindikationer registrerade, vars status ej helt säkert kan fastställas utan närmare undersökningar.

Länets – näst efter gravarna – talrikaste fornlämningskategori är *fångstgroparna*. De utgör belägg för en specialiserad näringsform, som har bedrivits i utmarker. Någon konsekvent inventering utfördes ej under förstagångsinventeringen, och de redovisades enbart med lokalangivelse och upplysningstext. Först år 1965, dvs. hundra år efter det att gropfångst förbjöds i lag, ansåg man sig ha stöd för att bedöma lämningar efter denna fångstnäring som fasta fornlämningar. Inom länet, främst i Hälsingland, har över 1 300 fångstgropar registrerats på drygt 390 lokaler. Närmare 90 av lokalerna utgörs av fångstgropssystem.

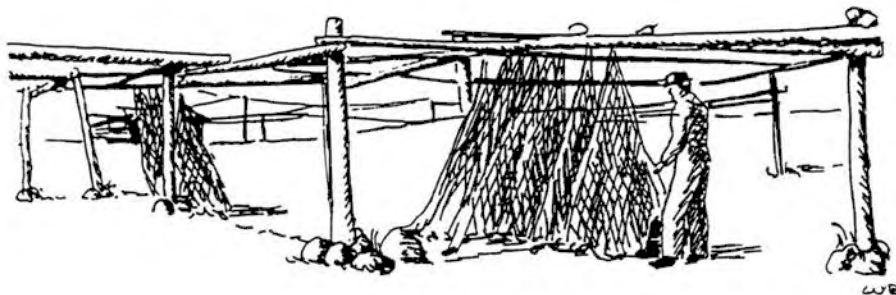
En annan utmarksnäring är *blästbruket* (den lågtekniska järnframställningen). Från år 1954 började man selektivt R-markera *slaggvarp* i Gästrikland. Deras ålderdomli-

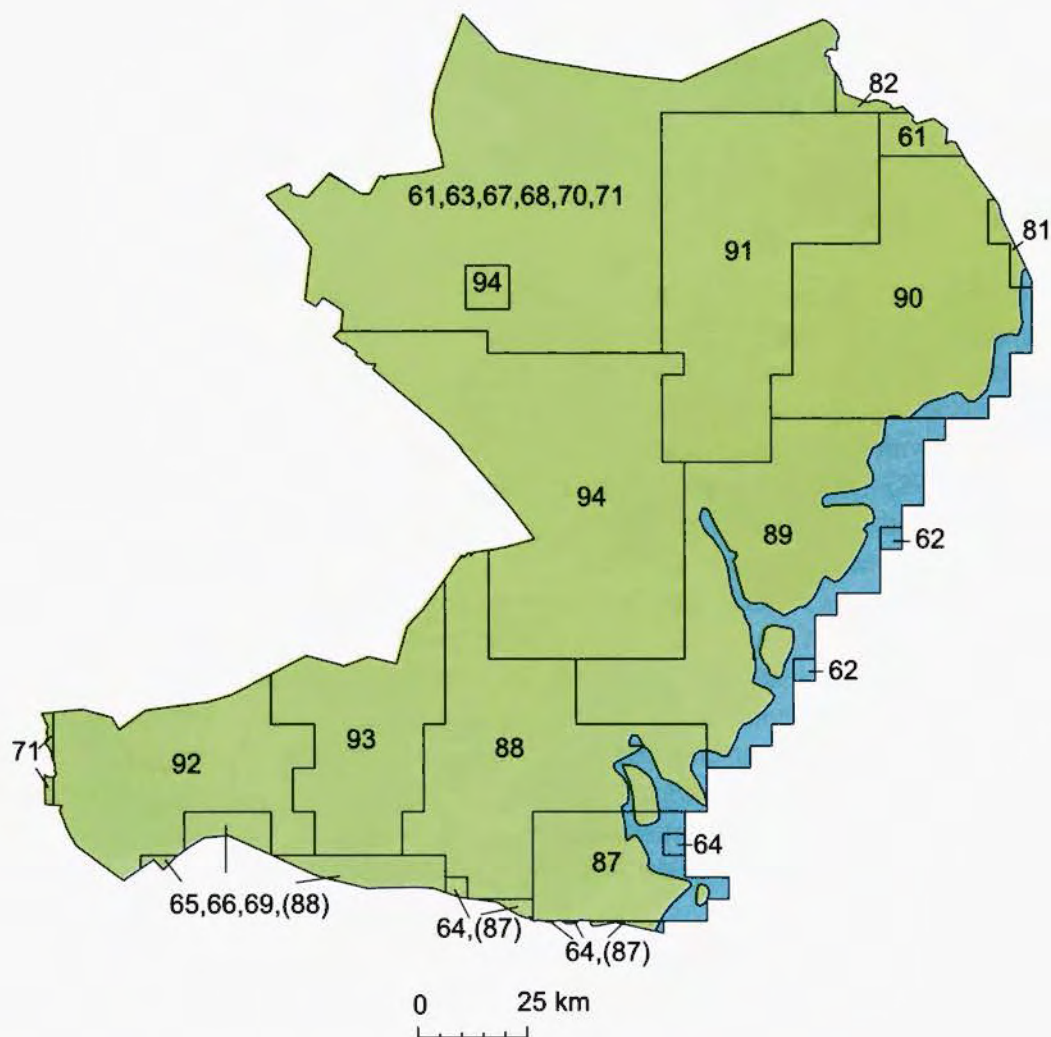
ga karaktär framhävs, genom att närliggande eller anslutande gravhögar från yngre järnåldern ofta delvis är uppförda av slagg. Över 460 järnframställningsplatser har registrerats. *Kolningsgroparna* har ett funktionellt samband med järnframställningsplatserna. Vid revideringens inledning 1981 i Gästrikland var kunskapen om kolningsgropar ofullständig, vilket medförde att en systematisk rekognoscering av dessa endast kunde genomföras i en begränsad utsträckning. En mer systematisk registrering började däremot att tillämpas från 1982 i samband med att revideringen påbörjades i Hälsingland. Vid revideringen utvecklades redovisningen av järnhanteringen i länet till att, förutom *hyttor*, även omfatta t.ex. *rostugnslämningar*, *slagggvarp*, *hammarruiner* och *gruvhål*.

### Kompletteringsbehovet

Det torde vara uppenbart att differanserna inom och mellan vissa kategorier i många avseenden är beroende på vilka satsningar som har gjorts vid olika tider och i olika områden av länet. Inom det vid andragångsinventeringen fullständigt reviderade området är registreringen tämligen god. De inom 1982 och 1985 års norra del endast partiellt reviderade områdena är utförda helt byråmässigt utan fältbesiktningar. Inom de åren 1983–1988 i övrigt partiellt reviderade områdena är fältrekognoseringen ytterst selektiv. Möjligheterna till ytterligare kunskapsinhämtning inom dessa områden måste bedömas som stora.

Det måste anses som klarlagt att såväl *fångstgropar* som *järnframställningsplatser efter blästbruk*, i det senare fallet med de funktionellt sammanhängande *kolningsgroparna*, förekommer i större omfattning än vad som har registrerats. Även registreringen av *boplatser av stenålderskaraktär* är till stora delar eftersatt. Uppenbara luckor finns även beträffande *agrara lämningar*, *äldre by- och gårdstomter*, vattenkraftsanslutna *småindustrianläggningar* samt kulturyttringar som representerar *fäboddriften*, *finnkulturen* och den *samiska kulturen*. Det är angeläget att dessa kategorier kompletteras, främst inom de partiellt reviderade områdena.





**Västernorrlands län (Y).** Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering för den ekonomiska kartan. Senast utförda inventering per ekonomiskt kartblad. Årtal inom parentes innebär en mycket begränsad och ofullständig andragångsinventering

## Västernorrlands län (Y)

<b>Areal:</b> 21 678 km <sup>2</sup>
<b>Antalet fornlämningslokaler:</b> 5 807
<b>Antalet fornlämningslokaler/km<sup>2</sup>:</b> 0,27
<b>Antalet fornlämningar (anläggningar):</b> 13 583
<b>Antalet fornlämningar/km<sup>2</sup>:</b> 0,63
<b>Antalet lokaler totalt:</b> 11 595
<b>Antalet lokaler totalt/km<sup>2</sup>:</b> 0,53
<b>Förstagångsinventering:</b> 1961–1970 (se även under Kommentar)
<b>Andragångsinventering:</b> 1981, 1982 och 1987–1994
<b>Partiell revidering:</b> 1987 och 1988, smärre områden utmed gränsen mot Gävleborgs län.
<b>Kommentar:</b> Ett stort parti nordväst om den nuvarande länsgränsen (Bodum, Fjällsjö, Tåsjö) förstagångsinventerades 1971, vilket senare har överförs till Jämtlands län. Ett stort område i de nordvästra delarna – sydöst om det till Jämtlands län överförda området – återstår att revidera.

### Landskapet

Länet utgörs av landskapet Medelpad och större delen av Ångermanland, förutom den nordvästligaste delen (Bodum, Fjällsjö och Tåsjö), som ingår i Jämtlands län, samt den nordöstra delen (Bjurholm, Nordmaling och Norrfors), som tillhör Västerbottens län. Länet kan både ur geologisk och arkeologisk synpunkt indelas i tre områden: 1) Det starkt sönderskurna, höglänta och bergiga *kustlandet* med skärgård och djupa, fjordliknande vikar med små morän- och sedimentområden. 2) De kraftigt nedskurna *älvdalarna* med vida sedimentslätter vid mynningarna. 3) *Inlandets* högt liggande, småkuperade och till största delen moräntäckta urbergslandskap.

### Fornlämningsbilden

Kustlandet domineras av *rösestråk*, där såväl rösen som stensättningar med kal stenfyllning ingår. Ca 1 300 är nu registrerade i länet. Strandförskjutningen, och gravarnas ursprungliga lägen nära havstranden, visar att de är från både brons- och järnålder. I Ångermanland är en övervägande majoritet från bronsålder, medan järnåldersinslaget är större i Medelpad. Endast få förhistoriska *boplatser* är kända i dessa miljöer. Specialinventeringar, t.ex. i Nätra socken, har visat att boplatser förekommer i anslutning till gravarna. I den yttre kustmiljön finns flera olika fornlämningstyper med anknytning till sjöfart och fiske, såsom *tomtningar*, *boplatsgropar i klapper* och *labyrinter*.

I den inre fjärdmiljön, och utmed sedimentdalarna, präglas fornlämningsbilden av *järnålderns höggravfält*. Mer än 3 000 högar och runda, övertorvade stensättningar är f.n. kända och bevarade i länet. Bortodlingsgraden är dock hög för denna fornlämningstyp. Nästan dubbelt så många har sannolikt en gång funnits. Andelen bort-



tagna rösegravar är betydligt lägre. En för södra Norrlands kustland speciell forn-lämningsstyp är *husgrundsterrasserna* från äldre järnålder. Omkring 100 sådana är funna i länet. På kalberg i kustlandet, och längs älvdalarnas nedre delar, finns på sina håll talrika *lämningar efter fågelfångstanläggningar*.

Inom hela länet, men framför allt i inlandet, förekommer *fåbodlämningar*. Dessa är övergivna framförallt under 1900-talet, men många har belägg från 1600-talet och vissa härstammar från åtminstone medeltid. Inlandsmiljön kännetecknas i övrigt främst av de omfattande *fångstgropssystemen*, från stenålder till historisk tid, och de rika *boplatsbestånden* från såväl sten- som brons- och järnålder, i vissa fall med anläggningar som *hårdar*, *kokgropar* och *boplatsvallar*.

Vid Nämforsen i Ångermanland finns en av landets bäst bevarade, och största, *hällristningslokaler*. En handfull platser med *hällmålningar* är i övrigt kända i länet, varav några har påträffats under de senaste åren.

### Fornminnesinventeringen

En jämförelse mellan första- och andragångsinventeringen visar att antalet registrerade lokaler ökat med mer än tre gånger, och antalet fornlämningslokaler har nästan fyrfaldigats. Ser man till kategorin *förhistoriska gravar*, är ökningen ca 20 %, med variationer i socknarna från enstaka nyfynd till fördubblingar. Den största ökningen svarar *fångstgroparna* för, som ur registrerings synpunkt också utgör den största fornlämningskategorin. Andra numera vanligt förekommande kategorier i Fornminnesregistret, som endast i ringa grad eller inte alls registrerades vid förstagångsinventeringen, är främst *boplatser och bebyggelselämningar från historisk tid*, men även *samiska lämningar, skärgårdslämningar* och *tjärdalar* har i vissa områden blivit föremål för en tämligen omfattande registrering.

Åren 1987–1990 inventerades kusten och kustnära områden. Arbetet utfördes på ett traditionellt sätt med samma resursförutsättningar över hela arbetsområdet, och hade huvudsakligen en inriktning på lämningar från förhistorisk tid. Från och med 1991, med stadigt minskande resurser, prövades nya arbetssätt med prioriteringar av *stenåldersboplatser, bebyggelselämningar från historisk tid* och *fångstgropar*. Dessutom prioriterades *samiska lämningar* i den nordvästra länsdelen och *lämningar efter blästbruk* i västra Medelpad. Områden som vid förstagångsinventeringen gjordes noggrant, älvdalarna och de större sidodalgångarna, inventerades endast översiktligt och selektivt vid revideringen.

### Kompletteringsbehovet

Det mest angelägna området för framtida inventeringar är den ännu inte reviderade nordvästra delen av länet. Här kan exempelvis mycket tidiga, havsbunda *boplatser* förväntas inom de delar som ligger nedanför den högsta kustlinjen (omkring 260 m.ö.h.), men även kring högre belägna vattendrag. Särskilt vid de reglerade sjö- och älvsystemen finns stora möjligheter för nyfynd. Då krävs emellertid att insatserna görs vid tider då vattennivåerna medger besiktning av ursprungliga strandplaner. För

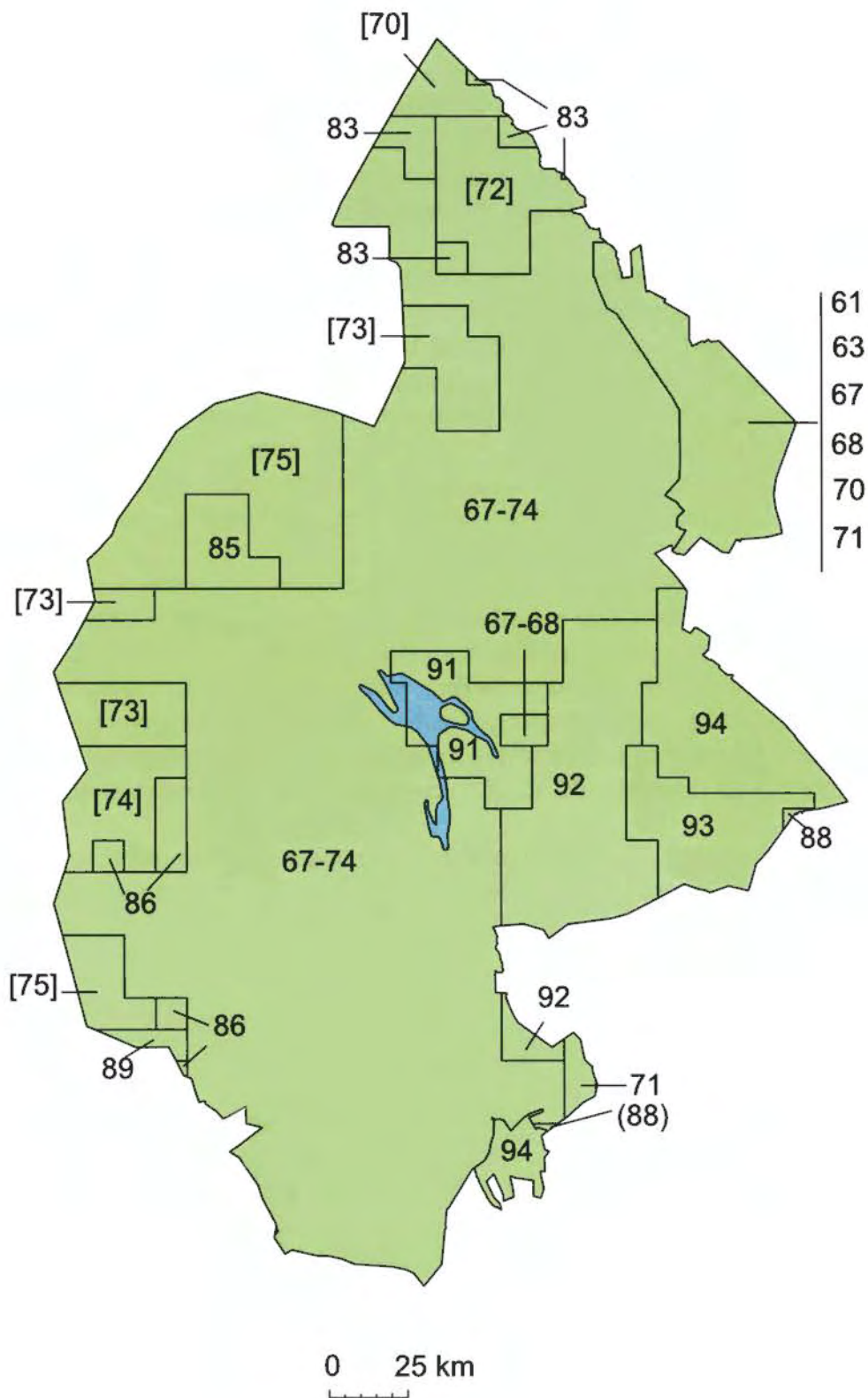
*fångstgroparnas* del kan man räkna med ett par tusen ännu oregistrerade i detta område. De omfattande skador på fornlämningar som kunnat konstateras vid revideringen i de inre fångstgropsrika delarna av länet understryker det angelägna i att slutföra revideringen av länet. En angelägen uppgift är även att komplettera inventeringen av *boplatser i kustområdena*. Flera boplatser har framkommit i samband med specialinventeringar och liknande satsningar. För att nå framgång här bör möjligen, för fornminnesinventeringen, mindre traditionella metoder prövas, kanske som särskilda projekt.

Den *äldre järnålderns boplatser* i centralbygderna är relativt välkända p.g.a. förekomsten av husgrundsterrasser eller andra typer av husgrunder. Sådana är dock svårupptäckta, varför en nyfyndspotential även finns här. Förekomsten av boplatser från äldre järnålder utan synliga anläggningar bestyrks av t.ex. Geneboplatsen. Sådana boplatser bör ha varit helt förhärskande under yngre järnålder, vilket kan förklara den stora bristen på uppgifter om sådana i Fornminnesregistret. I stor utsträckning återfinns även dessa sannolikt i samma lägen som den historiska tidens gårdar och byar. Inom vissa områden behöver även registreringen av *bebyggelselämningar från historisk tid* kompletteras.

Kompletteringsbehov föreligger även i registreringen av *småindustriella lämningar* och *industrilämningar* vid kusten. För dessa kategorier, och för ovannämnda bebyggelselämningar, är analyser av lantmäterikartorna av stor betydelse. Särskilda satsningar på inventering av *hällmålningar*, *hällristningar* och *älvkvarnsförekomster* skulle sannolikt kunna bli framgångsrika. Nyfynd har nämligen gjorts under senare år. Agrara lämningar av sydsvensk typ förekommer endast i begränsad utsträckning. Däremot kan det finnas skäl till att bättre uppmärksamma *ängsbrukets lämningar* och spår.

*Järnframställningsplatser efter blästbruk* har under senare år påträffats på skogarna norr och söder om Ljungan i mellersta Medelpad. Fortsatta inventeringsinsatser skulle här sannolikt kunna ge ytterligare tillskott.





**Jämtlands län (Z).** Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering för den ekonomiska kartan och i fjälltrakterna en delvis tämligen översiktlig inventering för den topografiska (gröna) kartan [ ]. Senast utförda inventering per ekonomiskt kartblad och i sydöstra delen delvis utifrån sockenindelningen. Årtal inom parentes ( ) innebär en mycket begränsad och ofullständig andragångsinventering.

## Jämtlands län (Z)

**Areal:** 49 443 km<sup>2</sup>

**Antalet fornlämningslokaler:** 5 362

**Antalet fornlämningslokaler/km<sup>2</sup>:** 0,11

**Antalet fornlämningar (anläggningar):** 19 366

**Antalet fornlämningar/km<sup>2</sup>:** 0,39

**Antal lokaler totalt:** 16 729

**Antal lokaler totalt/km<sup>2</sup>:** 0,34

**Förstagångsinventering:** 1965–1975, 1983, 1985, 1986 och 1989.

**Andragångsinventering:** 1991–1994 och 1997.

**Partiell revidering:** 1988 och 1989, ca 22 km<sup>2</sup>

**Kommentar:** De sena förstagångsinventeringarna under 1980-talet avser fjällområden. Endast de östra delarna av länet är reviderade, dock innefattande de centrala och östra delarna av Storsjöbygden. Dessutom är stora delar av fjällregionen endast översiktligt inventerade för den topografiska kartan 1970 och 1972–1975. Ett av dessa senare områden – ett stort fjällparti söder om Ånnsjön, som fick en högst översiktlig inventering 1973 (se kartan) – inventerades 1997.

### Landskapet

Jämtlands län består av så gott som hela landskapet Jämtland, nästan hela landskapet Härjedalen, delar av nordvästra Hälsingland (Ängersjö samt Ytter- och Överhogdal) respektive nordvästra Ångermanland (Bodum, Fjällsjö och Tåsjö), ett obetydligt parti av norra Dalarna samt likaledes ett smärre parti av sydligaste Lappland. Länet kan delas upp i tre topografiska och geologiska zoner. För det första en östlig urbergsregion, det s.k. bergkullelandskapet, ett *skogslandskap* genomdraget av talrika vattendrag. För det andra en kring Storsjön belägen kamrosilurslätt med omväxlande bergkullar och slätter, som till stora delar utgörs av ett *odlingslandskap*. För det tredje ett *fjälllandskap* som kan delas upp i ett förfjälls- och ett högfjällsområde.

Den dominerande jordarten är morän, som är lerig och bördig i kamrosilurområdet, vilket har gjort att huvudparten av jordbruksbygden ligger inom detta område. Utanför kamrosilurområdet finns mer omfattande odlingsmark längs Indalsälven och kring Revsundssjön ner mot Bräcke. I Storsjöområdet och längs de större älvdalarna ligger jordbruksbygden på långa och mäktiga terrassbildningar.

### Fornlämningsbilden

I den öppna odlingsbygden kring Storsjön fanns redan under järnåldern en fast etablerad bondekultur. Här dominerar förhistoriska gravar, främst *högar*, vilket det finns drygt 500 av samt talrika *lämningar efter blästbruk* (lågtekniska järnframställningsplatser). I den omgivande glesbygden med skogar och sjöar finns talrika spår av förhistorisk fångstkultur. Omkring 2 000 *boplatser av stenålderskaraktär* och Sveriges rikaste bestånd av *hällristnings- och hällmålningsslokaler* knutna till jakt-

och fångstkulturen är lokaliserade här. I området finns också omkring 10 000 *fångstgropar*, som utgör ca en tredjedel av alla som har registrerats i landet. Dessa härrör från såväl förhistorisk som historisk tid. Jämtland har också ett, för norra Europa, unikt källmaterial i form av ca 150 medeltida ödegårdar, s.k. *ödesbölen*, varav ett 70-tal är så välbevarade att ursprunglig areal på åkermarken har kunnat fastställas. Slutligen finns också omkring 200 spridda s.k. *insjögravar*. Fjällregionen är ännu till stora delar oinventerad i praktiken, men provinventeringar har visat på en rik förekomst av boplatser, fångstgropar, fäbodlämningar och naturligtvis talrika förekomster av fornlämningar förknippade med samisk verksamhet.

Karaktärsfornlämningar i skogsbygden är *fångstgropar*, *boplatser av stenålders-typ*, *ödesbölen*, *lämningar efter blästbruk*, *insjögravar* och bebyggelselämningar i form av framförallt *fäbodlämningar*. Karaktärsfornlämningar i kambrosilurslättens odlingslandskap är *gravhögar* från järnåldern, *lämningar efter blästbruk* och *ödesbölen*. Karaktärsfornlämningar i fjällregionen är *lämningar efter den samiska kulturen*, främst visten med kåtatomter, förvaringsanläggningar m.m., *boplatser av stenålderstyp*, *fångstgropar* och *fäbodlämningar*.

### Fornminnesinventeringen

I samband med andragångsinventeringen har det alltmer vidgade fornlämningsbegreppet lett till att nya fornlämningskategorier har tillkommit. Skillnaderna mellan de olika inventeringsomgångarnas utgångspunkter har lett till att prioriteringarna av vad som kartläggs, och i vilken omfattning detta sker, skiljer sig åt. *Förstagångsinventeringen* satsade största delen av sina resurser på de förhistoriska fornlämningarna, framförallt *gravar* och *boplatser av stenålderstyp*, men även *fångstgropar* från såväl förhistorisk som historisk tid samt *ödesbölen*. *Andragångsinventeringen* har, fram t.o.m. 1994, lagt stora delar av resurserna på lämningar från historisk tid, och då främst *bebyggelselämningar* i form av *by- och gårdstomter* och *fäbodlämningar*, men även *röjningsröseområden* i den historiska bygdens inägomarker samt *småindustriella lämningar* som t.ex. *kalkugnsruiner*.

### Kompletteringsbehovet

Jämtlands län är relativt sent förstagångsinventerat och detta, tillsammans med att andragångsinventeringen påbörjades i övriga delar av landet när fortfarande förstagångsinventeringen pågick i länet, gör att många av de fornlämningskategorier som först beaktades vid en revidering i andra delar av landet redan i större eller mindre omfattning hade registrerats vid förstagångsinventeringen i Jämtlands län. *Boplatser av stenålderstyp* är ett exempel på en sådan fornlämningskategori. Men även om nya typer av fornlämningar beaktades måste det framhållas att de begränsade resurserna inte medgav en fullständig registrering av alla aktuella fornlämningskategorier. Detta har lett till att i områden där nya fornlämningskategorier har prioriterats har sedan tidigare etablerade kategorier fått stå tillbaka. Slutsatsen blir alltså att revideringsbehovet generellt är lika stort i Jämtlands län som i vilket annat län som helst i Sverige.

*Gravar och fångstgropar* måste anses vara de mest välinventerade kategorierna. Luckor finns naturligtvis, och främst beträffande fångstgroparna. Ett exempel är socknarna Bodum och Fjällsjö, där satsningen på boplatzinventering ledde till att bara begränsade resurser satsades på fångstgropsinventering. Fornlämningar som beaktades vid förstagångsinventeringen, men som är i större behov av kompletteringar, är lämningar efter blästbruk och boplatser. Visserligen har ett stort antal *lämningar efter blästbruk* registrerats, men eftersom huvuddelen av lokalerna ej redovisades som fast fornlämning vid förstagångsinventeringen, är beskrivningarna bristfälliga och dessutom har många kringanläggningar överhuvudtaget inte beaktats. Detta, tillsammans med att 1991 års revideringsinventering ledde till en fördubbling av antalet lokaler, visar på ett omfattande behov av kompletteringar.

Först från och med 1972 års säsong har *boplatser* registrerats i större omfattning. Trots att de bedömdes som fast fornlämning vid förstagångsinventeringen blev de inte redovisade som sådana på den ekonomiska kartan p.g.a. då rådande karttekniska principer. Överlag är registreringen av boplatser mer ojämn och mindre heltäckande vid förstagångsinventeringen än vid revideringen, och som exempel kan nämnas att mindre sjösystem i stort sett inte alls inventerades vid förstagångsinventeringen.

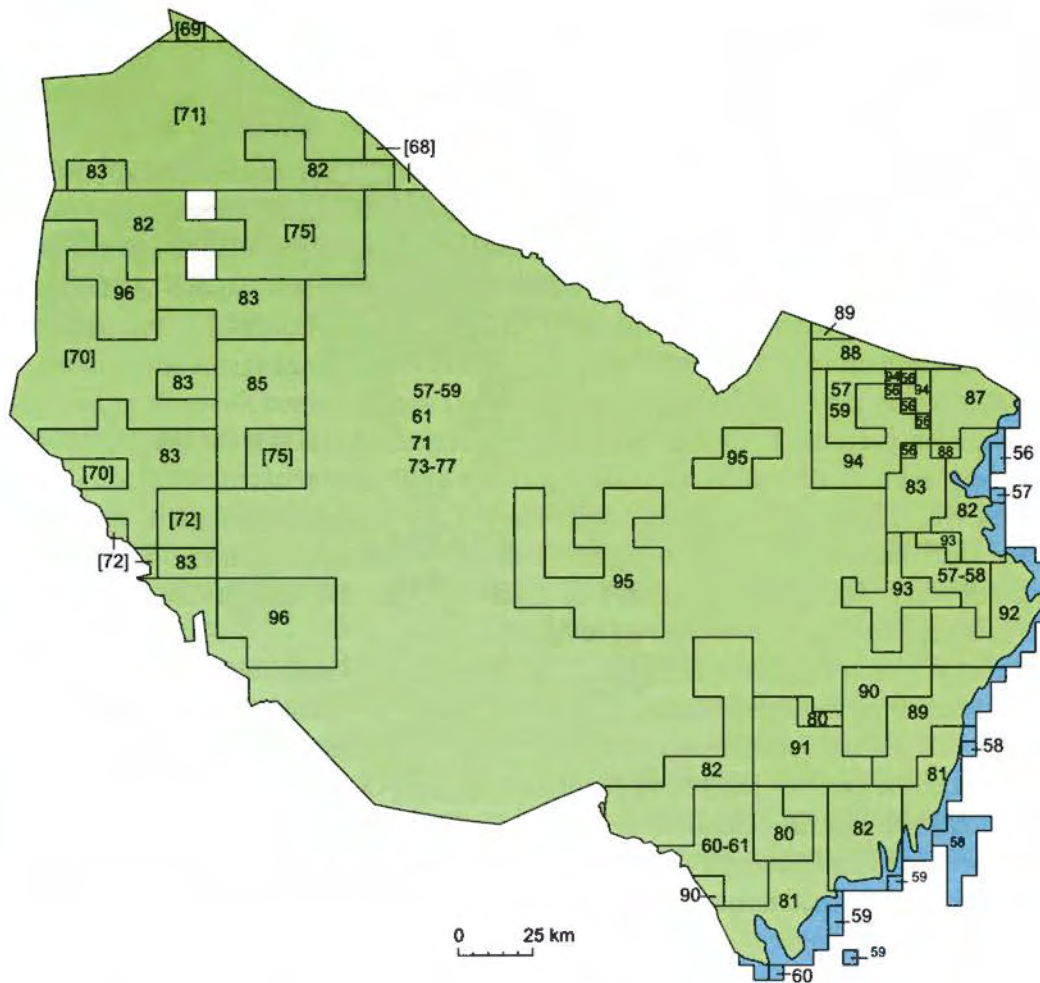
Registreringen av *ödesbölen* påbörjades redan i samband med förstagångsinventeringen, men bara väl bevarade ödesbölen redovisades som fast fornlämning. Vid fältarbetet saknades dessutom ett underlag i form av äldre lantmäterikartor och jordböcker, vilket har medfört att flera ödesbölen inte alls beaktats, och flera av de registrerade har klara brister i beskrivningarna och inläggningen på kartorna. Kompletteringsbehovet är med andra ord stort i de områden där ödesbölen förväntas uppträda och som ännu inte har berörts av en revidering.

I de reviderade områdena finns ett stort behov av att komplettera registreringarna av *kulturlager på tomter med ännu hävdad bebyggelse*, främst i form av *äldre torp, fäbodan* och *by- och gårdstomter*. Under 1993–1994 års fältsäsonger har man p.g.a. begränsade resurser inte registrerat sådan bebyggelse. Under revideringssäsongerna 1991 och 1992 utfördes emellertid en sådan kartläggning.

*Småindustriella lämningar*, såsom t.ex. *kolbottnar* och *tjärdalar*, och andra lämningar förknippade med utmarksnäringar är bara sporadiskt registrerade och i stort behov av kompletteringar.

Från regionalt, kulturmiljövårdande håll har det under senare år kraftigt understrukits att det finns ett stort behov av att snarast inventera de områden i fjällen som ännu inte har berörts av någon inventering. Ett kunskapsunderlag för en sådan satsning har nyligen framtagits av Riksantikvarieämbetet, vilket i viss mån kompletterar Läns museets forskningsprogram. I linje härmed inventerades därför ett utpräglat fjällområde söder om Ånnsjön i västra Jämtland 1997 (se även under Kommentar i faktarutan ovan). Man har också påpekat att det borde göras utökade insatser inom "det dolda kulturlandskapet", och då framförallt satsa på inventeringar av *överodlade gravar och boplatser* i Storsjöbygden.





**Västerbottens län (AC).** Riksantikvarieämbetets formminnesinventering för den ekonomiska kartan och, i eller i anslutning till fjälltrakterna, delvis för den topografiska (gröna) kartan [ ]. Den senare inventeringen var mycket ofullständig och innebar i stort sett endast en registrering av tidigare kända lokaler. Inom skafferade områden har inventering ej utförts.

## Västerbottens län (AC)

**Areal:** 55 432 km<sup>2</sup>.

**Antalet fornlämningslokaler:** 4 204

**Antalet fornlämningslokaler/km<sup>2</sup>:** 0,08

**Antalet fornlämningar (anläggningar):** 12 094

**Antalet fornlämningar/km<sup>2</sup>:** 0,22

**Antalet lokaler totalt:** 11 835

**Antalet lokaler totalt/km<sup>2</sup>:** 0,21

**Förstagångsinventering:** 1956–1961, 1971, 1973–1977, 1982, 1983, 1985, 1996 och 1997

**Andragångsinventering:** 1980–1983, 1985, 1987–1997

**Partiell revidering:** År 1980 utfördes en partiell revidering, som dock var tämligen ambitiös för att vara en sådan. I norra delen av detta område utfördes endast ett begränsat inventeringsarbete 1991 p.g.a. besparingskrav

**Kommentar:** De första årens förstagångsinventeringar berörde kustområdet och områdena innanför detta. Under 1970-talet inventerades de inre skogsområdena och förfjällzonen. Under 1980- och 1990-talet har fjäll- och förfjällområdena förstagångsinventerats. Under 1980-talet har kustzonen och de östra delarna av länet reviderats och under 1990-talet även mindre delar av de inre skogsområdena samt förfjälls- eller lågfjällsområden. Stora delar av fjällområdena har inte någon fullständig inventering alls, utan blev under främst första hälften av 1970-talet föremål för en översiktlig inventering för den topografiska kartan, en inventering som dock var mycket ofullständig och endast innebar en registrering av redan tidigare kända lokaler. Under 1997 inventerades tre fjällpartier inom Dorotea, Storumans och Vilhelmina kommuner, där merparten tidigare endast haft den ovan nämnda ofullständiga inventeringen för den topografiska kartan (framgår ej av kartan på föregående sida). Fornminnesinventeringen i länet kommer att fortsätta även efter 1997.

### Landskapet

I Västerbottens län ingår landskapet med samma namn, södra Lappland, den nordöstra delen av Ångermanland (Bjurholm, Nordmaling och Norrfors) samt ett par smärre partier av norra Jämtland. Längst i öster ligger dagens kustland. Innanför detta finns en två till fyra mil bred zon, som tidigare har täckts av hav. Det vidsträckta inlandsområdet ovanför högsta kustlinjen är kuperat och moräntäckt. Det genomskärs av djupt nerskurna älvdalar – Umeälven, Vindelälven och Ångermanälven – som i sina övre delar rymmer större sjöar och vidsträckta myrmarker. Kring dessa, och vidare mot vattendelaren i väster, reser sig fjällen allt högre och brantare. Inlandsområdet, nedanför högsta kustlinjen, genomkorsas av åsar längs älv- och ådalar, vars nedre delar har inslag av mo- och mjålamarker med bitvis imponerande nipbildningar samt närmast kusten uppodlade lermarker. Skogsmarken upptar över två tredjedelar av länets yta.

### Fornlämningsbilden

Kustbandets karaktärsfornlämningar: Lämningar efter sälfångst och fiske som *tomtningar*, *fiskelägen* och *labyrinter*. Strandförskjutningszonens karaktärsfornläm-



ningar: På låga nivåer finns *rösen* och *stensättningar*, högre upp tidigare havsstrandbundna *boplatser* men även ett stort antal *tjärdalar*. Inlandsområdets karaktärsfornlämningar: *Fångstgropar* och *boplatser* med bl.a. *skärvstensvallar* och *hårdar*. Fjällområdets karaktärsfornlämningar: *Fångstgropar*, *boplatser*, *stalotomter*, *hårdar* och *samiska lämningar* i övrigt.

### Fornminnesinventeringen

Länge sågs norra Norrland som ett periferiområde till landets södra delar. De fornfynd man sökte var därför mest gravar och lösfynd i kusttrakterna. Övriga områden framstod som "historielös vildmark". Samerna sågs som relativt sena invandrare. Först i samband med vattenkraftsutbyggnaden började man registrera fler boplatser utmed älvdalarna.

Även vid förstagångsinventeringen registrerades *boplatser* – fr.o.m. 1970, i vissa fall med synliga anläggningar, t.ex. s.k. *skärvstensvallar* – och ett stort antal *fångstgropar* samt lämningar från historisk tid, t.ex. *tjärdalar*. Vid kusten påträffades *tomtningar*, *labyrinter* och *gravar*, och i fjällen med enbart inventering för den topografiska kartan, främst större *fångstgropssystem*, *stalotomter* och *samiska lämningar*.

De första revideringssäsongerna gjordes till stor del utifrån samma kunskapsnivå som förstagångsinventeringen. Förekomsten av lämningar som *boplatssvallar*, *boplatsgropar*, *kokgropar* och *anläggningar i klapper* i dessa områden var då ännu inte allmänt kända, och samiska hårdar betraktades inte generellt som fornlämningar. Detta innebar att ett stort antal fornlämningar förbisågs. Senare har helt nya skikt i fornlämningsbildens börjat att registreras, dels genom ny kunskap, dels genom att tidigare kända företeelser nu betraktas som fornlämningar. Förutom R-markerade objekt har man registrerat ett stort antal *bebyggelselämningar* och *lämningar efter småindustriell verksamhet*.

### Kompletteringsbehovet

T.o.m. säsongen 1994 hade 10 930 km<sup>2</sup> reviderats i länet. Således återstår 44 470 km<sup>2</sup> (80%) av länet som oreviderat eller oinventerat. Till ytan motsvarar detta ungefär de sju sydligaste länen.

Delar av kusten har idag en god standard vad gäller registreringsläget. De luckor som finns beror huvudsakligen på förekomsten av endast partiellt reviderade blad och tidigt reviderade områden med karaktären av översiktlig inventering.

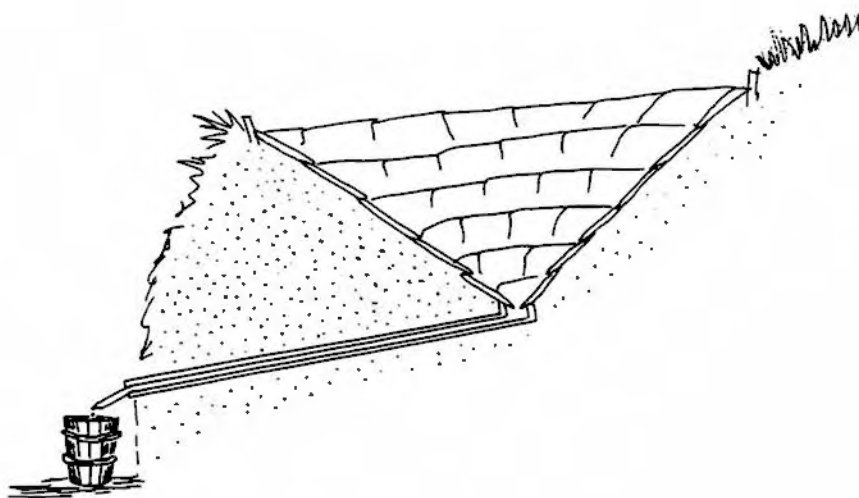
I inlandet har t.ex. vissa älvsträckor inventerats med en hög ambitionsnivå i samband med vattenkraftsutbyggnaden och de därmed utförda skadeinventeringarna, medan landskapet i övrigt förefaller misstänkt tomt på fornlämningar. Riksantikvarieämbetets reguljära forminnesinventeringar i länet har, jämfört med specialinventeringar av ovannämnda karaktär, genomgående haft en mera översiktlig karaktär och har i regel även omfattat större ytor. Av boplatserna befinner sig t.ex. hälften inom två av ett dussin storrutor (utifrån kartbladsindelningen), trots att flera av de övriga kartbladsrutorna har jämförbara geografiska betingelser. Detta är ett resultat av de

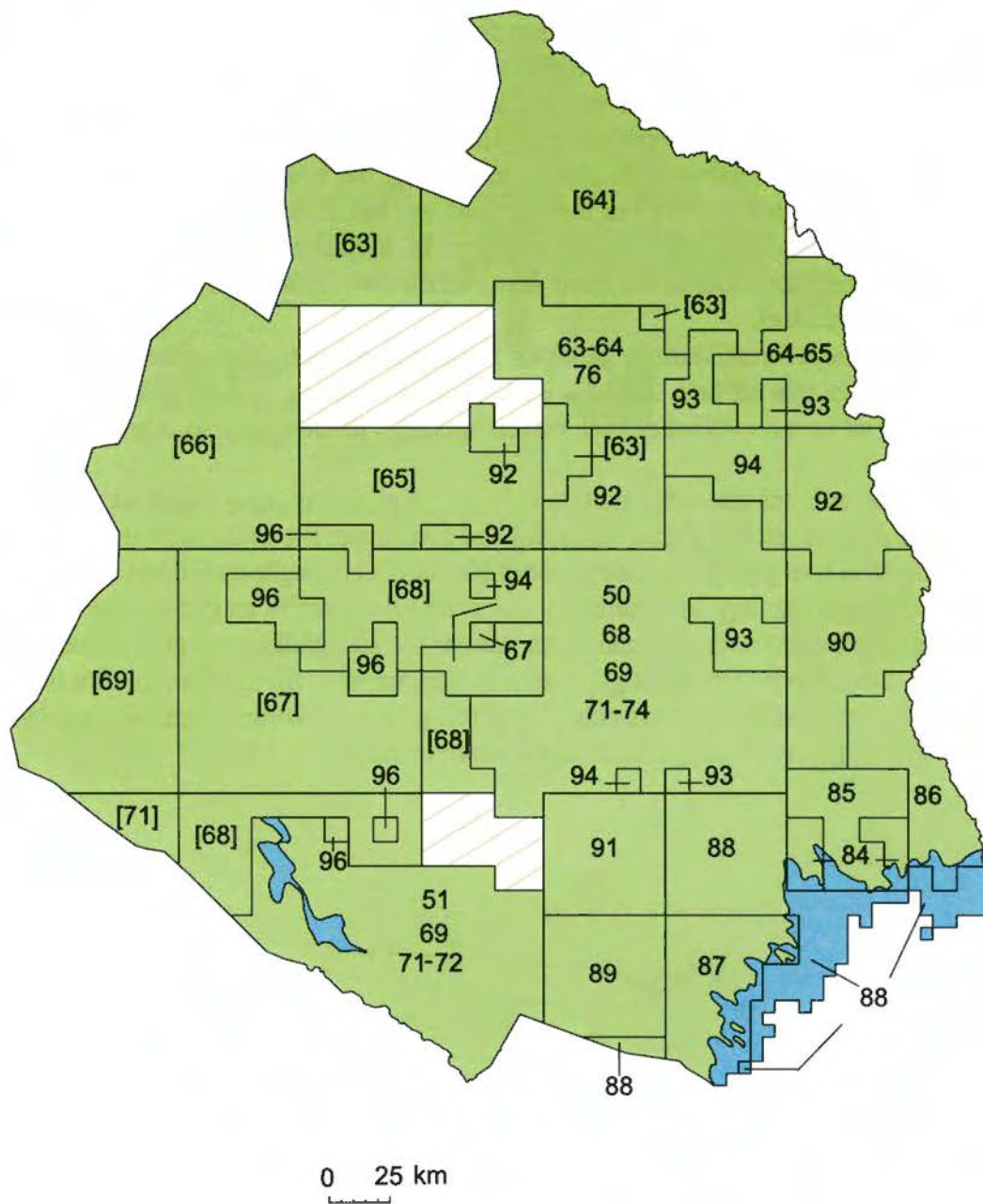
ovannämnda selektiva insatserna. Lämningar som *boplatsvallar*, *förvaringsanläggningar* och *kokgropar* är inte alls registrerade i önskvärd omfattning.

Troligen är mörkertalet mycket stort för *samiska lämningar*. De utgör för närvarande endast en mindre andel av de totalt registrerade lokalerna i länet. I länets sydvästra delar finns endast enstaka samiska lämningar upptagna och på några storutor (enligt kartbladsindelningen) saknas de helt. Under 1980-talets början inventerades ca 5 000 km<sup>2</sup> i fjällen, utan tillgång till de resurser som hade varit önskvärda. Utvärderingar har nämligen visat att fjällområden kan vara mycket fornlämningstäta. Genom att generellt ge inventeringen av fjällregionerna alltför små resurser i relation till behovet kan man hamna i ett cirkelresonemang, där begränsade insatser ger få nyfynd vilket i sin tur får motivera fortsatt små resurser. Under den senaste tiden har emellertid särskilda inventeringssatsningar gjorts inom fjällområdena, satsningar som kommer att fortsätta under de närmaste åren, varför ovan skisserade bild snabbt kan komma att förändras.

De planer som för närvarande gäller för forminnesinventeringens återstående år i länet medger inte att hela länet får en fullgod inventering. Därför krävs en klar strategi för att uppnå möjliga delmål, och en öppenhet för de brister som kommer att kvarstå.

Det är naturligtvis inte möjligt att ta reda på var alla lämningar finns. Ett möjligt delmål är däremot att i hög grad känna till vad som finns. Ett andra delmål bör vara att de kartblad som görs skall hålla en sådan standard att de utgör ett fullgott underlag för ärendehandläggning. Inventeringen bör syfta till att skaffa en god bild av fornlämningsstrukturen inom sammanhållna miljöer för att åstadkomma generaliserbar kunskap. Det kan visa sig lämpligt att resurser koncentreras till utvalda, mindre områden i vilka en noggrann analys och fältkontroll görs, som komplement till de relativt översiktliga inventeringar som för närvarande utförs.





**Norrbottens län (BD).** Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering för den ekonomiska kartan och, i eller i anslutning till fjälltrakterna, delvis för den topografiska (gröna) kartan [ ]. Den senare inventeringen var mycket ofullständig och innebar i stort sett endast en registrering av tidigare kända lokaler. Inom skrafferade områden har inventering ej utförts.

## Norrbottens län (BD)

Areal: 98 911 km<sup>2</sup>

Antalet fornlämningslokaler: 5 865

Antalet fornlämningslokaler/km<sup>2</sup>: 0,06

Antalet fornlämningar (anläggningar): 12 229

Antalet fornlämningar/km<sup>2</sup>: 0,12

Antalet lokaler totalt: 12 432

Antalet lokaler totalt/km<sup>2</sup>: 0,13

Förstagångsinventering: 1945–1951, 1963–74, 1976, 1992, 1994, 1996 och 1997

Andragångsinventering: 1984–1994 och 1996

Partiell revidering: –

**Kommentar:** Förstagångsinventeringen fram t.o.m. 1951 omfattade kustzonen och de närmast innanför denna belägna områdena. Under 1960- och 1970-talet inventerades stora delar av de inre, vidsträckta skogsområdena och partierna utmed gränsen mot Finland upp till i höjd med det finska Muonio. 1990-talets förstagångsinventering har främst inneburit en fortsatt komplettering av de inre skogsområdena, förfjällsområden och även vissa fjällområden. Under 1997 förstagångsinventerades dels ett antal kartblad inom Kiruna kommun i anslutning till Treriksröset och vidare mot sydost, dels några fjällblad i Arjeplogs kommun (framgår ej av kartan på föregående sida). Andragångsinventering har främst utförts i de tidigast inventerade områdena (1940- och 1950-talet), men även i områden som inventerades under 1960- och 1970-talet. Stora delar av fjällområdena har inte någon fullständig inventering alls, utan blev under främst 1960-talet föremål för en översiktlig inventering för den topografiska kartan, en inventering som dock var mycket ofullständig och i stort sett endast innebar en registrering av redan tidigare kända lokaler. 1997 års inventering var ett bidrag till att ersätta sådana insatser. Tre områden har aldrig inventerats av Riksantikvarieämbetet (se kartan på föregående sida). Fornminnesinventeringen i länet kommer att fortsätta även efter 1997.

### Landskapet

I Norrbottens län ingår landskapet med samma namn, samt norra och mellersta Lappland. Berggrunden i hela länet, förutom i fjällen, består av urberg. Det är lätt att särskilja den östra länsdelen från de övriga delarna av länet p.g.a. landskapets, relativt sett, flacka karaktär. Kustlandet kring norra Bottenviken karakteriseras av slätter och vågig terräng med låga kullar. Kusten är flikig och har delvis *skärgård*. Överallt förekommer av havet sorterade jordarter, men särskilt i *älvdalarna* uppträder de finaste kornstorlekarna i större omfattning. Den medeltida bondebygden är till största delen belägen på dessa finsedimentmarker. Upp mot *högsta kustlinjen* vidtar västerut alltmer vågig, morändominerad bergkullterräng och bergkullslätt. *Barrskogar*, på podsolerad grund, täcker marken där inte myrar eller grunda sjöar utgör öppningar i landskapet. De finkorniga, glaciala sedimenten i de övre dalgångarna är endast i mindre utsträckning uppodlade. Den nordöstra delen av länet omfattas av vidsträckta *inlandsslätter med barrskogar*, ofta tallhedar, och myrmarker. Liknande slätter, som sträcker sig ända till fjällen, finns också i de inre delarna av länet. Den västra länsdelen innehåller *förfjäll* med glesnande, ofta talldominerade *barrskogar* med ökande björkinblandning, samt större *bergmassiv*. Norrut förekommer *fjällvidder*, *lågffjällsområden* med mellanliggande *fjällslätter* och *dalar*, samt kraftiga *fjällmassiv*

med ibland alpina fjäll med branta sidor och vassa toppar. Fjälldalarna är skogbeväxta. Stora sjöar och sjösystem, som fortsätter i skogslandet, skär in i fjällmassiven.

### Fornlämningsbilden

I kustlandet uppträder lämningar efter yngre stenålderns och bronsålderns fångstekonomier i anslutning till fornlämningar från järnåldern. Detta förhållande kan illustreras med *boplatsvallar* – försänkta husgrunder– och *boplatsgropar* å ena sidan samt *hårdar* och *fångstgropar* å den andra. I landskapet förekommer inte dessa tidsåtskilda fornlämningspar på samma ställen utan i topografiskt skilda lägen. En tydlig skillnad mellan kust och inland är att det är svårare att särskilja tidshorisonter i inlandet och fjällen i motsats till kustlandet, där landhöjningen kan användas som kronologiskt hjälpmedel. Medeltidens och senare tiders landskap har fler dimensioner än tidigare perioders, främst till följd av den agrara expansionen, som innebar en ny typ av nyttjande av älvdalarnas och kustlandets ekologiska zoner.

Karaktärsfornlämningar i skärgården är *labyrinter*, *tomtningar* och *fiskelägestomter*. Inom det kustnära fastlandet förekommer *rösen* och *stensättningar*, ensamliggande och inom gravfält, samt *kokgropar*. *Boplatslämningar*, *boplatsgropar* och *boplatsvallar*, med vidare spridning i kustlandet, kan tillhöra både (äldre) bronsålder och yngre stenålder. Det inre av länet karakteriseras av *boplatsvallar* och andra *boplatslämningar* i östra delen och i övrigt av *boplatslämningar*, *kokgropar*, *fångstgropar* och *den samiska kulturens lämningar*. De sistnämnda utgörs vanligen av *hårdar*, men också *kåtatomter*, *renvallar*, *förvaringsanläggningar*, *offerplatser* och *gravplatser*.

Inom betydande delar av länet får dock fornlämningsbilden betraktas som tämligen oklar, eftersom regelrätta inventeringar fortfarande saknas inom omfattande områden.

### Fornminnesinventeringen

Begränsade resurser och det bristande kunskapsläget vid *förstagångsinventeringen* omöjliggjorde i allmänhet en systematisk dokumentation av fornlämningarna. *Labyrinter* och *tomtningar* i skärgården, länets sydöstra *kuströsemiljö*, *offerplatser* i fjällen och i skogslandet, *samevisten* och enstaka platser eller stråk med *fångstgropar* registrerades dock. Utöver offerplatserna utgjorde även andra *lämningar* och *naturföremål med anknytning till samiska jakt- och fiskeriter* en viktig del av förstagångsdokumentationen i det inre av länet.

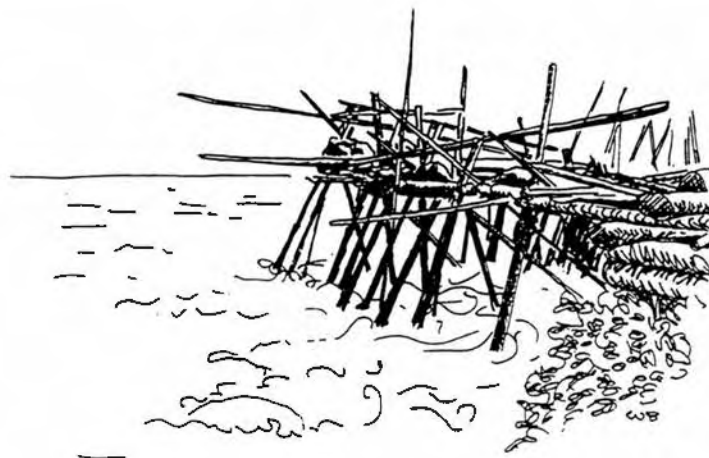
*Andragångsinventeringen* i kustlandet har givit en kunskap om kustlandets fornlämningar med, generellt sett, en acceptabel och tämligen likformig standard, även om faktorer som kunskapsstillväxt och personaltillgång har gjort att dokumentationen är av något skiftande kvalitet. Olika typer av specialinventeringar har också visat att avsevärda förbättringar och kompletteringar i registreringen är möjliga att göra i kustlandets fastlandsdel.

## Kompletteringsbehovet

*Större delen av inlands- och fjällområdena har endast blivit föremål för översiktliga inventeringar. Några områden har aldrig inventerats. Drygt 76 000 km<sup>2</sup> av Norrbottens län saknar en andragångsinventering. Skogslandet, vari ingår obetydligt med åkermark och betesmark, omfattar ca 70 % av denna areal. Av skogarna är ca 44 % fjällbarrskog. Den resterande oinventerade arealen, ca 30 %, utgörs av fjäll. I denna sistnämnda naturtyp behövs inventeringsinsatser, men också av känsliga miljöer i det återstående, enorma skogslandet. Av olika typer av *kultplatser* har omkring hälften påträffats i skogslandet öster om barrskogsgränsen, därmed indikerande närvaro även av andra *samiska kulturlämningar*. Av de tolv *sijdda*-områdena (lappbyarna) i Torne, Lule och Pite lappmarker under 1500-talet låg hälften i skogslandet nedanför fjällbarrskogen.*

Medel från inventeringsanslaget har redan använts för fullständig excerpering och annan förberedelse inför inventering i norra delen av Pajala kommun. I de t.o.m. 1996 gjorda områdena Lainio, Gällivare och Jokkmokk i inre skogslandet – i Jokkmokk dessutom delvis fjäll – har ställvis mycket höga frekvenser av fornlämningar påträffats motsvarande dem i södra delarna av landet. Stora kompletteringsbehov vad gäller alla kända och för området karakteristiska fornlämningskategorier finns inom hela detta väldiga område, som saknar en andragångsinventering. Utan fornminnesinventering kommer viktig kulturhistorisk information att saknas bl. a. på framtida kartprodukter. Inom området finns Sveriges nordligaste tätorter, industricentra, delar av existerande och planerade nationalparker, världsarvet Laponia, samt intensivt utnyttjade turiststråk. Länsdelen omfattar de två nationalälvarnas, Kalix och Torne, övre lopp. De är de enda återstående älvsystemen i Västeuropa som är helt orörda i både huvudfåran och biflödena.

Fornlämningsskildern låter oss ana att det i många områden finns stora mängder fornlämningar. Ett självklart mål måste vara att så stora delar som överhuvudtaget är möjligt blir föremål för moderna inventeringsinsatser till fromma för länets kulturmiljövård och som ett väsentligt bidrag till kunskapsuppbyggnaden om länets äldre historia.





# Lagtillämpning, inventering och registerhållning

## Kulturminneslagen och fornlämningsbegreppets tillämpning

Inom den arkeologiska dokumentationsverksamheten, vare sig det gäller reguljär fornminnesinventering, särskilda (arkeologiska) utredningar eller arkeologiska undersökningar, gäller de bestämmelser som finns i Lagen (1988:950) om kulturminnen m.m., vanligen kallad *Kulturminneslagen* (KML). Denna trädde i kraft den 1 januari 1989. KML innehåller bestämmelser om fornminnen, byggnadsminnen, kyrkliga kulturminnen samt skydd mot utförelse av vissa äldre kulturföremål. Flera tidigare lagar och förordningar har därmed ersatts av en gemensam lag. Den första etappen vad gäller uppteckning av fornlämningar inföll under andra hälften av 1600-talet. Uppteckningarna, kallade "Rannsakingar efter antikviteter", byggde på 1666 års fornminnesplakat. Nuvarande lagstiftning har således en lång kontinuitet beträffande dokumentationen och skyddet av fornlämningar.

I detta sammanhang koncentreras framställningen till 2 kap. 1 § i KML, som behandlar fasta fornlämningar (merparten är hämtat ur Ronnie Jensens artikel från 1993, "Särskilda arkeologiska utredningar och fornlämningsbegreppets tillämpning"). I andra stycket definieras begreppet fast fornlämning: "Fasta fornlämningar är följande lämningar efter människors verksamhet *under forna tider*, som har tillkommit genom *äldre tiders bruk* och som är *varaktigt övergivna*" (vår kursiv). Definitionen är en avgränsning av de ramar som gäller för tillämpningen. Den tolkning av fornlämningsbegreppets tillämpning, som görs utifrån de tre huvudkriterier som nämns i definitionen (se kursiverade partier samt de tre punkterna nedan), får sitt uttryck i den praxis som är utbildad inom kulturmiljövården (KMV). Tillämpningen är ständigt under diskussion inom KMV-sektorn. Den påverkas bl.a. av den allmänna samhällsutvecklingen och den arkeologiska forskningen samt antikvariskt utvecklingsarbete. Nedan kommenteras de tre avgränsningskriterierna i KML närmare:

– uttrycket *forna tider* utgör ett *kronologiskt kriterium*. Avsikten är att kunna tolka tidsdimensionen flexibelt och någon 100-årsgräns förutom för skeppsvrak gäller inte nödvändigtvis

– uttrycket *äldre tiders bruk* skall ses som ett *funktionskriterium* och avser dels lämningar till vilka metoder, tekniker och brukningssätt som inte längre är aktuella kan knytas, dels naturbildningar till vilka ålderdomliga bruk, sägner eller märkliga historiska minnen är knutna liksom lämningar efter äldre folklig kult



– uttrycket *varaktigt övergivna* är förstås ett *övergivenhetskriterium*. Kriteriet gäller i princip alla typer av lämningar. Uttrycket avser normalt en lämningens ursprungliga funktion. I vissa fall kan emellertid idag sekundära eller snarlika funktioner uppträda, varför bedömningssvårigheter kan förekomma.

Allt eftersom fler och fler kategorier av kulturlämningar dras in i diskussionen om vad som bör utgöra fast fornlämning, har det visat sig nödvändigt att förutom de tre grundläggande kriterierna även beakta ett antal s.k. *värderingskriterier*, som inte finns omnämnda explicit i KML. Detta gäller framför allt kategorier som behandlas inom ramen för ett *selektivt* fornlämningsbegrepp, vilket innebär att endast vissa lämningar inom en kategori bedöms utgöra fast fornlämning.

Exempel på kategorier, som enligt nuvarande praxis, hanteras inom ramen för en selektiv fornlämningstillämpning är vissa typer av fossil åkermark och röjningsröseområden; ristningar av olika slag; en del kustlämningar såsom hamn- och varvslämningar, sjömärken m.m.; vissa fästningar och stridsvärn; bebyggelselämningar såsom övergivna torp- och fåbodställen; kommunikativa lämningar såsom vägar, broar och väghållningsstenar. Betoningen av de olika värderingskriterierna kan variera beroende på vilken kategori som är berörd.

De två mest *grundläggande* värderingskriterierna är, enligt praxis, dels lämningens preparatsvärde eller vetenskapliga värde, dels dess upplevelsevärde eller pedagogiska/sociala värde. Av dessa två torde det vetenskapliga värdet vara den primära värderingsgrunden om man ser till den praxis som hittills har varit rådande. Förutom dessa två värderingskriterier kan det oftast även vara relevant att ta ställning till andra *kompletterande* värderingskriterier av både kvantitativ och kvalitativ art, såsom frekvens (sällsynt eller vanlig), förekomsten av andra kompletterande källor, miljösammanhang etc. En samlad bedömning av de olika aspekterna ger lämningens bevarandevärde. (För en utförligare presentation av och diskussion kring utvärderingskriterierna, se Jensens artikel, omnämnd ovan s. 113. För en kritisk granskning av rådande praxis och förhållningssätt, se t.ex. Mats Burströms artikel från 1994 i tidskriften Kulturmiljövård, "Forna jättar ger landskapet mening", Torun Zachrissons artikel i samma nummer, "Folkminnen om fornminnen – ett annat landskap", samt deras bidrag i boken "Fornlämningar och folkminnen", utgiven av Riksantikvarieämbetet.)

Av ovanstående har bl.a. framkommit att man inom kulturmiljövården arbetar med dels ett generellt, dels ett selektivt fornlämningsbegrepp. Lämningar som lyder under ett *generellt* fornlämningsbegrepp är t.ex. förhistoriska gravar och boplatser, fornborgar och andra borgruiner från historisk tid, runstenar och hållristningar. För en *selektiv* tillämpning, se exemplen omnämnda ovan.

## Andra lagar och förordningar

Under senare år har det, utöver kulturminneslagstiftningen, tillkommit olika skydd för kulturlämningar i skogs- och jordbruksmark. Förutom av kulturmiljövårdens intressen motiveras skydden ofta av naturvårdsintressen och av att den biologiska mångfalden och variationen i landskapet skall bevaras.

Lag (1987:12) om hushållning med naturresurser m.m., vanligen kallad *Naturresurslagen* (NRL), är i praktiken en "paraplylag" för flera andra lagar och förordningar. NRL har som huvudsyfte att främja en långsiktigt god hushållning med landets resurser, marken, vattnet och den fysiska miljön, varför kultur- och naturmiljövårdsintressena utgör en av flera viktiga punkter bland de s.k. hushållningsreglerna. Det är genom NRL som bl.a. riksintressanta kulturmiljöer i Sverige, de s.k. riksintresseområdena, regleras.

I *Naturvårdslagen* (1964:822) finns sedan 1994 ett särskilt s.k. biotopskydd för livsmiljöer för utrotningshotade djur- eller växtarter. Dessa miljöer anges närmare i *Naturvårdsförordningen* (1976:484). Där inbegrips även, enligt 19 a §, bl.a. odlingsrösen i jordbruksmark, pilevallar, översilningsmarker, mörkelgravar, öppna diken, dammar, stenmurar i jordbruksmark och mindre åkerholmar. Enligt 19 b § finns skydd för bl.a. äldre naturskogsartade lövbestånd, äldre skogsbeten och gamla hassellundar. I 19 c § finns skydd för bl.a. naturliga ängar och naturbetesmarker.

I *Skogsvårdslagen* (1979:429) infördes 1994 bestämmelser som jämställer miljö- mål med produktionsmål. I de allmänna råden till lagens 30 § anges bl.a. exempel på vad som kan vara värdefulla kulturmiljöer, t.ex. tidigare åkerholmar som numera ingår i skogsmark, övergivna torpställen med inägomark, förvildade trädgårdar och fåbodvallar, igenvuxna hagmarker och lövängar, äldre hassellundar, äldre skogsbeten, odlingsrösen, stenmurar, slåttermysar och översilningsängar, inklusive dämmen och kanaler, samt renvallar och samevisten.

I *Lagen* (1979:425) om skötsel av jordbruksmark anges bl.a. att hänsyn skall tas till kulturmiljövårdens intressen och att närmare föreskrifter om detta får meddelas av regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer (6 a §). Sådana föreskrifter har meddelats av Jordbruksverket (SJVFS 1991:97). Där finns i 2–8 §§ förbud mot att ta bort eller skada brukningshinder, såsom åkerholmar, odlingsrösen och stenmurar. Vidare anges att sprängsten samt andra massor och avfall från stenröjning eller jordbruksproduktion inte får placeras på stenmurar eller odlingsrösen. Därtill finns en rad andra bestämmelser om åtgärder rörande jordbruksmark, inbegripet natur- och kulturmiljövården.

## Fornminnesinventeringen

Riksantikvarieämbetets forminnesinventering för den ekonomiska kartan påbörjades 1938 efter ett riksdagsbeslut året innan. Beslutet innebar att Riksantikvarieämbetet skulle ansvara för forminnesinventeringen i samarbete med Rikets allmänna kartverk – nuvarande Lantmäteriverket – och att alla kända fasta fornlämningar med synligt märke ovan jord skulle redovisas på den ekonomiska kartan. (För en fylligare redovisning av forminnesinventeringens utveckling, se Klas-Görans Selinges artikel från 1988, "Det närvarande förflutna. 50 år med forminnesinventeringen".)

De första decenniernas inventering var främst inriktad på gravar av förhistorisk karaktär, vilket var helt i linje med dåvarande tradition. Även fornlämningar såsom fornborgar och runstenar ägnades stor uppmärksamhet, som ett led i en antikvarisk tradition som åtminstone kan föras tillbaka till 1600-talet. De sistnämnda kategorierna kan dock inte kvantitativt mäta sig med det mycket omfattande gravbeståndet.

År 1974 påbörjade Lantmäteriverket revideringsarbetet med den ekonomiska kartan, vilket även innebar en förnyad fornminnesinventering. Riksantikvarieämbetet fick därigenom möjlighet till fortsatt uppbyggnad av kunskap om kulturminnen och kulturmiljöer med utgångspunkt i de krav som kulturmiljövården ställer. Strävan går därför idag mot att registrera ett så brett spektrum som möjligt av kulturlämningar, dvs. både fasta fornlämningar och andra kulturlämningar. Detta är resultatet av den successiva kunskapsuppbyggnad som blivit följd av det arbetssätt som präglat verksamheten sedan 1930-talet. Detta har inneburit att antalet fornlämningskategorier har utökats, men även att inventeringen har utsträckts till att registrera fler lämningar från historisk tid och till och med från vårt eget århundrade.

Fornminnesinventeringen av ett område föregås av en insamling av uppgifter i litteratur och arkiv. Inventeringen innefattar terrängrekognoscering, men även kontakter med hembygdsföreningar och allmänhet. Rekognosceringen baseras på en visuell bedömning av lämningarna, där provstick med sond och spade kan förekomma, men aldrig mer omfattande undersökningar.

Den ekonomiska (Gula) kartans roll som informationsbärare om bl.a. kulturminnen och kulturmiljöer har tonats ned till förmån för Lantmäteriverkets satsning på lagring av digitaliserad kartinformation i kartdatabaser. Den nyproducerade kartinformation som tidigare har funnits tillgänglig för allmänheten i tryckt form finns numera i Lantmäteriverkets databaser, ur vilka man vid behov kan hämta information.

Riksantikvarieämbetet lämnar också uppgifter om fornlämningar till fastighetsregistret. I detta skall den som äger en fastighet kunna se om det finns fornlämningar inom den egna fastigheten.

## Fornminnesregistret

I Riksantikvarieämbetets fornminnesregister (FMR) finns beskrivningar och lägesbestämningar av samtliga de forn- och kulturlämningar som fornminnesinventeringen har registrerat. Idag finns ca 8 000 fältanteckningsböcker med en nummerserie för varje socken, samt ca 13 500 registerkartor (ekonomiska kartor) i skala 1:10 000, och för delar av norra Sverige i skala 1:20 000. Denna text- och kartinformation finns även hos länsstyrelserna och läns museerna, men då endast den information som avser lämningar inom länet i fråga.

Antalet registerposter - dvs. nummer i det sockenvis förda registret - uppgår till drygt 380 000. Antalet enskilda objekt är naturligtvis betydligt flera, eftersom varje fornlämningsnummer, RAÄ-nr, ofta innehåller beskrivningar av flera objekt.

Vid registrering av fornlämningar och andra kulturlämningar i Fornminnesregistret görs beskrivningar i fält i handskrivna böcker. Samtidigt registreras viss basinformation om lämningarna på fotokartor: läge, RAÄ-nr och eventuellt förekommande namn eller upplysningsskrift (se vidare s. 117). Under senare år har detta skett parallellt med utarbetandet av teknik för en övergång till ett digitalt fornminnesregister. Fälthandböckernas texter dataregistreras och lagras i en databas. Fotokartorna digitaliseras, identitetssätts och informationen lagras i Lantmäteriverkets geodatabank (GDB-alfa). Det pågår även utvecklingsarbete för uppbyggnaden av ett fältdata-

system med dataregistrering och inmätning i fält med stöd av DGPS (*Differential Global Positioning System*).

För att möjliggöra sökningar i det digitaliserade registret har en art- och sakordslista upprättats. *Arten* är en övergripande kategorisering under vilken ett antal sakord inordnas. Exempelvis är gravfält en art under vilken de enskilda gravtyperna, som högar och stensättningar etc. åsätts sakord. *Sakordet* (sökordet) är oftast identiskt med benämningen på fornlämningstypen. T.ex. har fornlämningstypen stensträng även sakordet stensträng. Sakorden är införda i registret i efterhand för att underlätta digitalisering av och sökning i detta.

De beskrivna objekten har olika status beroende på den gällande tolkningen av Kulturminneslagen. Objekt som betraktas som fasta fornlämningar redovisas såväl i Fornminnesregistrets fältanteckningsböcker som på den tryckta ekonomiska kartan, eller i den digitala databasen, med beteckningen *R* eller (*R*). *R* används när fornlämningen har synligt märke ovan jord och avgränsningen görs efter den synliga delen, medan (*R*) utsätts när lämningen inte har synligt märke ovan jord eller har svårbestämbar utsträckning. Är fornlämningen gränsbestämd, dvs. ett av länsstyrelsen fastställt fornlämningsområde baserad på bestämmelser i KML, redovisas det gränsbestämda områdets utsträckning på kartan.

Om forn- och kulturlämningar skall redovisas med upplysningsskrift görs detta med beteckningen *Us*. I många fall kombineras *R* med *Us*. Minnesinskrifter redovisas normalt med beteckningen *Ms*. Har lämningen ett namn som skall finnas med på kartan redovisas den med beteckningen *Namn*. Namn i kombination med *R*-redovisning förekommer också i vissa fall. Även byggnadsminnen redovisas på den ekonomiska kartan med beteckningen *Mb*. Samtliga byggnadsminnen och statliga byggnadsminnen har till och med 1995 registrerats i Fornminnesregistret. Från och med 1996 registreras inte dessa i detta register p.g.a. att de ändå ingår i Lantmäteriverkets fastighetsdatasystem. Byggnader har registrerats mycket selektivt och endast byggnadsminnen enligt ovan, hembygdsgårdar samt kulturhistoriskt intressant bebyggelse, som redovisas med *K* på den Gröna (topografiska) kartan, har tagits med.

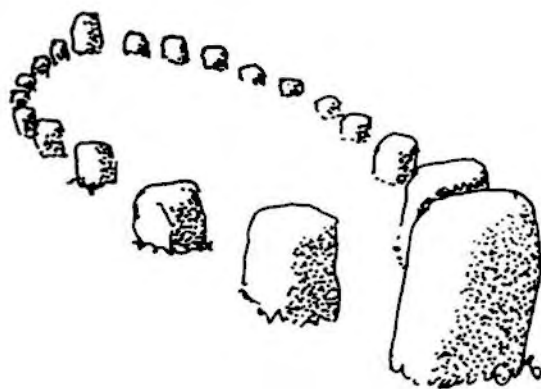
Lämningar som inte utgör fast fornlämning, och som inte på något sätt skall sättas ut på den tryckta kartan, redovisas med *Inpr. ej* (inprickas ej) i inventeringsböckerna. Det finns även vissa fasta fornlämningar som av principiella och/eller karttekniska skäl inte utsätts på den tryckta kartan. De är likväl fasta fornlämningar skyddade enligt Kulturminneslagen utifrån samma kriterier som andra fasta fornlämningar. Principen omfattar t.ex. de äldre kulturlagren i städerna och fornlämningar under vatten, t.ex. äldre skeppsvrak, överdämda boplatser etc.

I vissa fall går det inte att säkert fastställa om lämningen är av sådan karaktär att den skall betraktas som fast fornlämning. Det kan t.ex. i enstaka fall vara svårt att vid en enbart okulär besiktning avgöra om man står inför en fornlämning eller en naturbildning. I dessa fall redovisas objektet med *Inpr.ej, bevakas*. Detta är en signal till handläggare inom kulturmiljövården, och innebär ett behov av utredning i samband med exploatering. I praktiken är detta ett krav på ett slutgiltigt ställningstagande, när så erfordras, avseende objektets eventuella fornlämningsstatus.

I digitala applikationer används förkortningar för vissa av de ovan redovisade status- och kartmarkeringarna, t.ex. NAM för Namn, I eller \* för Inpr. ej och B för Bevakas.

Tillämpningen av fornlämningsbegreppet, utifrån en tolkning av Kulturminneslagen, har varit stadd i ständig utveckling sedan inventeringen inleddes. Detta innebär att vissa lämningar som registrerats under t.ex. 1960-talet idag kan bedömas annorlunda. En lämning som då inte bedömdes vara fornlämning kan numera betraktas som fast fornlämning. Detta gäller t.ex. övergivna bytomter, hammarsmedjor m.fl.

Fornminnesregistret är det grundläggande informationssystemet om fasta fornlämningar - skeppsvrak undantagna - för kulturminnesvården och har en stor forskningspotential. Det är även användbart för den som är intresserad av vilka kulturlämningar som finns i hemtrakterna. Det är emellertid viktigt att känna till registrets begränsningar och under vilka förutsättningar detta har vuxit fram. Fornminnesinventeringen är alltid selektiv, eftersom det är omöjligt att vid varje tillfälle registrera allt, beroende på olika faktorer som rådande tillämpning av fornlämningsbegreppet, ekonomiska resurser etc. Det finns således alltid utrymme för kompletteringar.



# Litteratur

Det huvudsakliga syftet med följande litteraturförteckning är dels att visa på den omfattande skriftliga produktion, och inriktningen på denna, som är kopplad till arbetet med fornminnesinventeringen och hanteringen av Fornminnesregistret, dels att sammanställningen skall fungera som en ingång till vidare läsning och fördjupning. Denna utgångspunkt har inneburit att böcker och artiklar författade av personer, som har arbetat eller arbetar inom ramen för inventeringen redovisas i första hand. Litteratur från 1970-talet och framåt, som utgör andragångsinventeringens decennier, har därvid prioriterats. Den skriftliga produktion som beskriver förstagångsinventeringens resultat och kunskapsläge har därför endast medtagits i begränsad utsträckning, framför allt litteratur som behandlar områden där endast en förstagångsinventering har genomförts. Den faktiska eller totala produktionen är därför av betydligt större omfattning och kan räknas från, åtminstone, slutet av 1930-talet och framåt.

Förutom litteratur utifrån denna grundläggande princip har även viss annan litteratur medtagits – främst arkeologisk och kulturgeografisk – som på olika sätt är eller har varit av stor betydelse för inventeringsarbetet och framflyttandet av kunskapspositionerna. I första hand har avhandlingar eller andra större verk från 1970-talet och framåt medtagits, men även annan litteratur kan förekomma. Publikationer som vi hade önskat ha med i förteckningen är s.k. C- och D-uppsatser i arkeologi och andra närliggande ämnen, som behandlar inventerat material. Sådana har av praktiska skäl inte kunnat medtagas, vilket är beklagligt med tanke på att de ofta kan vara relevanta med avseende på ovan angivna syfte. Till dessa får vi därför försöka återkomma vid ett senare tillfälle.

Sammanställningen är uppställd länsvis för att läsaren lättare skall kunna hitta litteraturen om "sitt" län. Förteckningen inleds dock med litteratur av allmän och principiell karaktär, eller sådan som berör ett större antal län. Litteratur som behandlar två eller flera län kan emellertid vara uppsatt på respektive län och kan därför förekomma mer än en gång.

## Allmänt

- Baudou, E. 1995. *Norrlands forntid – ett historiskt perspektiv*. CEWE-Förlaget. (Bokförlaget Wiken 1992.)
- Bertilsson, U. 1981. Dokumentation av arkeologiska data. *Dokumentation – forskning. En fältarkeologisk programdiskussion* (red. Å. Hyenstrand). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- 1989b. Hällristningar och bygden. *Hällristningar och hällmålningar i Sverige* (red. S. Janson, E. B. Lundberg & U. Bertilsson). Stockholm.
  - 1993. Mångtusenårigt landskap raserat på 25 år. *Skogseko*, specialbilaga. Skogsstyrelsen. Jönköping.
  - 1994. Hällkonst. *Kulturminnen och kulturmiljövård* (temared. K-G. Selinge). (Sveriges nationalatlas.) Stockholm.
- Blomkvist, N. m.fl. (red.) 1993. *Läsa landskap. En fälthandbok om svenska kulturmiljöer*. Utbildningsradion i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet. Stockholm.
- Bondesson, W. 1993b. Lexikonartikeln "Förhistoriska gravar". *Läsa landskap. En fälthandbok om svenska kulturmiljöer* (N. Blomkvist m.fl.). Utbildningsradion i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet. Stockholm.
- Burström, M. 1994. Fornlämningars mening. *Landskapets andliga dimension*. (Kulturmiljövård, 1994:5.) Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- 1995. Fornlämningars meningspluralism. Ett arkeologiskt perspektiv på fornminnesuppteckningar. *Rannsakningar efter antikviteter – ett symposium om 1600-talets Sverige* (red. E. Baudou & J. Moen). (KVHAA, Konferenser 30.) Stockholm.
- Burström, M, Winberg, B. & Zachrisson, T. 1996. *Fornlämningar och folkminnen*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Cederlund, C-O. 1980. En tredjedel av Sveriges yta återstår att inventera. *Inventori in honorem. En vänbok till Folke Hallberg* (red. Å. Hyenstrand). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

- Damell, D. m.fl. (red.) 1989. *Mänsklighet genom millenier. En vänbok till Åke Hyenstrand*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Enström, E. 1995. Skärgårdens fornlämningar och hur man finner dem. *Kung Valdemars segelled* (huvudred. G. Flink). Streiffert Förlag och Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Flink, G. 1993. Redan 1666 blev fornlämningar skyddade i lag. *Skogseko*, specialbilaga. Skogsstyrelsen. Jönköping.
- Gren, L. 1980. Fossil åkermark. En morfologisk översikt. *Arkeologi i Sverige 1982–1983*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1985:5.) Stockholm.
- 1991. *Fossil åkermark*. (Fornlämningar i Sverige, 1.) Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
  - 1994. Impulser till att söka historiekällor i landskapet. *Odlingslandskap och fångstmark. En vänbok till Klas-Göran Selinge* (red. R. Jensen). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
  - 1997. *Fossil åkermark*. (Fornlämningar i Sverige, 1.) Riksantikvarieämbetet. Stockholm. (Andra omarbetade och utökade upplagan.)
- Gren, L. & Norman, P. 1994. Färdvägar och farleder. *Kulturminnen och kulturmiljövård* (temared. K-G. Selinge). (Sveriges nationalatlas.) Stockholm.
- Haasum, S. 1980. Marinarkeologiska lämningar. *Inventori in honorem. En vänbok till Folke Hallberg* (red. Å. Hyenstrand). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Hallberg, F. 1974. Ett vidgat inventeringsprogram. (Meddelanden från Riksantikvarieämbetet, 1974:9.) Stockholm.
- Hermodsson, Ö. 1986. Upptäckternas tid är inte förbi. *DIK-forum*, 1986:8. Stockholm. (Även publicerad i *Arkeologi idag*, DIK-förbundet, 1987.)
- 1995. Slipade hällar och folkliga traditioner. *Populär Arkeologi*, 1995:4. Hässelby.
- Hermodsson, Ö., Skyllberg, E. & Zachrisson, T. (red.) 1995. *I pannlampans sken. En vänbok till Lars Löthman*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Hyenstrand, Å. 1976. Om arkeologisk registrering i teori och praktik. *Museiteknik*. Lund.
- 1977. Om boplatzinventering i allmänhet och i Mälardalen i synnerhet. *Boplatzundersökning, målsättning, metod, finansiering och information*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1977:3.) Stockholm.
  - 1978a. Fornminnesinventering, kulturminnesvård och arkeologisk samhällsforskning. *Fornvännen*, 1978:2. Stockholm.
  - 1978b. Fornminnesinventeringen 1978–1982. Program, problem, prognos. (Riksantikvarieämbetet, sektionen för fornminnesinventering, PM 1978:1.) Stockholm.
  - 1978c. Ancient Monuments and Field Archaeology. *Swedish Archaeological Bibliography 1971–1975*. Stockholm.
  - 1979a. *Arkeologisk regionindelning av Sverige*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
  - 1979b. *Ancient Monuments and Prehistoric Society*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
  - (red.) 1980a. *Inventori in honorem. En vänbok till Folke Hallberg*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
  - 1980b. Gravar – monument över levande. *Inventori in honorem. En vänbok till Folke Hallberg* (red. Å. Hyenstrand). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
  - (red.) 1981a. *Dokumentation – forskning. En fältarkeologisk programdiskussion*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
  - 1981b. Fornminnesinventering – ett rullande forskningsprogram. *Dokumentation – forskning. En fältarkeologisk programdiskussion* (red. Å. Hyenstrand). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
  - 1981c. Centrala och regionala program. *Dokumentation – forskning. En fältarkeologisk programdiskussion* (red. Å. Hyenstrand). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
  - 1982. *Fornitida samhällsformer och arkeologiska forskningsprogram*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
  - 1983. *Kulturlandskap och bebyggelsehistoria. Kring ett forskningsfält med exempel från forntid och medeltid*. (Arkeologiska rapporter och meddelanden från Institutionen för arkeologi vid Stockholms universitet, nr 13.) Stockholm.
  - 1984. *Fasta fornlämningar och arkeologiska regioner*. (Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer, Rapport 1984:7.) Stockholm.
  - 1988. Fornminnesinventeringen för den ekonomiska kartan. *Länkar till vår forntid – en introduktion i Sveriges arkeologi* (red. G. Burenhult m.fl.). Stockholm.
  - 1989. Southern Sweden: An Archaeological Field of Research. *Approaches to Swedish Prehistory. A spectrum of problems and perspectives in contemporary research* (Eds. Th. B. Larsson & H. Lundmark). (BAR International Series 500.) Oxford.
  - 1994. Landets bebyggelsehistoria. *Kulturminnen och kulturmiljövård* (temared. K-G. Selinge). (Sveriges nationalatlas.) Stockholm.

- Hyenstrand, Å. & Magnusson, G. 1978. Fornminnesinventeringen i Sverige. *Kontaktstencil*, 14. Lund.
- Jakobsson, M. 1995. Mångtydiga fornlämningar och begreppet fornlämning. *Kulturmiljövård*, 1995:3. Stockholm.
- Janson, S., Lundberg, E. B. & Bertilsson, U. (red.) 1989. *Hällristningar och hällmålningar i Sverige*. Stockholm.
- Jensen, R. 1989. Models in Scandinavian Bronze Age Studies – A Review. *Approaches to Swedish Prehistory. A spectrum of problems and perspectives in contemporary research* (Eds. Th. B. Larsson & H. Lundmark). (BAR International Series 500.) Oxford.
- 1991. Projektet Fornlämningar i Sverige. *Kulturmiljövård*, 1991:2. Stockholm.
  - 1993a. Särskilda arkeologiska utredningar och fornlämningsbegreppets tillämpning. *Särskilda arkeologiska utredningar. Metodkonferensen i Örebro 1992* (red. B. Varenius). (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1993:4.) Stockholm.
  - 1993b. Lexikonartiklarna "Broar", "Bytyper", "Odlingsssystem" och "Skiftesreformer". *Läsa landskap. En fälthandbok om svenska kulturmiljöer* (red. N. Blomkvist m.fl.). Utbildningsradion i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet. Stockholm.
  - (red.) 1994. *Odlingslandskap och fångstmark. En vänbok till Klas-Göran Selinge*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
  - 1995. Bronsålderns monument ändrar betydelse genom seklerna. *Populär Arkeologi*, 1995:4. Lärbro.
- Jensen, R. & Larsson, Th. B. 1994. Bronsålderns bosättning. *Kulturminnen och kulturmiljövård* (temared. K-G. Selinge). (Sveriges nationalatlas.) Stockholm.
- Johansen, B. 1993. Projektet "Preliminär avgränsning av fornlämningsområden" och samhällsplaneringen. *Särskilda arkeologiska utredningar. Metodkonferensen i Örebro 1992* (red. B. Varenius). (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1993:4.) Stockholm.
- Johansen, B. & Pettersson, I-M. 1993. *Från borg till bunker. Befästa lämningar från förhistorisk och historisk tid*. (Fornlämningar i Sverige, 2.) Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Jönsson, B. & Wallander, A. 1993a. Bättre kunskap ska rädda skogens minnen. *Skogseko*, specialbilaga. Skogsstyrelsen. Jönköping.
- 1993b. Här hittar man skogens vanligaste fornlämningar. *Skogseko*, Skogsstyrelsen. Jönköping.
- Kjellström, R. & Selinge, K-G. 1994. Fångst och fångsel. *Kulturminnen och kulturmiljövård* (temared. K-G. Selinge). (Sveriges nationalatlas.) Stockholm.
- Klang, L. 1981a. Fornminnesinventering och agrarhistoria. *Medeltidens agrara bebyggelseutveckling*. (Bebyggelsehistorisk tidskrift, nr 2.) Stockholm.
- 1981b. Om agrarhistorisk forskning och dokumentation. *Dokumentation – forskning. En fältarkeologisk programdiskussion* (red. Å. Hyenstrand). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
  - 1996. Kulturgeografi, kulturmiljövård och fornminnesinventering. *I Staffan Helmfrids fotspår* (red. L. Wählin). Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.
- Klang, L. & Selinge, K-G. 1978. *Dokumentation av odlingsrösen*. (Riksantikvarieämbetet, sektionen för fornminnesinventering, PM 1978:10.) Stockholm.
- Kulturmiljövård i skogen. Att känna och bevara våra kulturminnen*. Skogsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet. Jönköping 1992.
- Kyhlberg, O. 1982. *Uppodling, överodling och bortodling. En metodstudie*. (Arkeologiska rapporter och meddelanden från Institutionen för arkeologi vid Stockholms universitet, nr 11.) Stockholm.
- Kulturminneslagen*. Riksantikvarieämbetet 1989. (Här ingår bl.a. Lag om kulturminnen m.m., SFS 1988:950.) Stockholm.
- Lamm, J. P. & Tegnér, G. (red.) 1978. *Fornvännen*, 1978:2. Stockholm.
- Lantmäteriverket, *Gula kartan* (skala 1:20 000) med artiklar på kartbladens baksidor om fornlämningsbilden m.m., fr.o.m. 1985. Sådana finns för begränsade delar av D län (6 blad), E län (ett blad), F län (ett blad), N län (4 blad), X län (3 blad) och Y län (ett blad). För specificerade uppgifter se respektive län nedan. För AC och BD län finns en heltäckande textproduktion för alla inventeringsområden som fått ekonomisk karta efter 1984. Se förteckning i Skälberg 1991.
- Larsson, Th. B. 1986. *The Bronze Age Metalwork in Southern Sweden. Aspects of Social and Spatial Organization 1800–500 B.C.* (Archaeology and Environment, 6.) Diss. Umeå.
- 1993. Storhögar i södra Sverige. Kring några utbredningskartor. *Bronsålderns gravhögar* (red. L. Larsson). (Report Series No. 48, Institute of Archaeology, University of Lund.) Lund.
- Ljungberg, A. 1983. En dag med fornminnesinventeringen. *Populär Arkeologi*, 1983:3. Lund.
- Lundmark, H. 1989. The Growth of Hierarchies in Low-Centralized Societies: Some Archaeological Problems. *Approaches to Swedish Prehistory. A spectrum of problems and perspectives in contemporary research* (Eds Th. B. Larsson & H. Lundmark). (BAR International Series 500.) Oxford.



- Löthman, L. & Schön, E. 1994. Offerplatser och folketro. *Kulturminnen och kulturmiljövård* (temared. K-G. Selinge). (Sveriges nationalatlas.) Stockholm.
- Magnusson, G. 1982. Järnet. *Historiska Nyheter*, nr 20. Stockholm.
- 1987. Industriarkeologi – en annan sorts arkeologi. *Arkeologi idag*. DIK-förbundet. Stockholm.
  - 1994. Järnets kulturlandskap. *Kulturminnen och kulturmiljövård* (temared. K-G. Selinge). (Sveriges nationalatlas.) Stockholm.
  - 1996. Bergslagen: skog, teknik och människor i äldre medeltidens Skandinavien. *Bergslagsbygd* (red. M. Wigren-Svensson). (Nordisk bygd, 1996:9, Nordiska Förbundet för Kulturlandskap och Ekomuseum Bergslagen.)
- Meschke, C. (red.) 1973. *Kulturlandskap i älvdalar*. (Riksantikvarieämbetet, rapport D3.) Stockholm.
- 1984. Perspektiv på fornminneslagen. *Fornminneslagen – om arkeologin och hembygdsrörelsen*. (Bygd och natur, årsbok 1984. Riksförbundet för hembygdsvård.) Stockholm.
- Nationalencyklopedin*, band 3 (1990) – band 20 (1996). Artiklar om landskapens förhistoria av E. Baudou (Lapland, Ångermanland), U. E. Hagberg (Öland), Å. Hyenstrand (Dalarna, Uppland), L. Klang (Norrbotten), B. Stjernquist (Skåne) samt K-G. Selinge (övriga landskap). Bra Böcker, Höganäs.
- band 1 (1989) – band 20 (1996). Notiser om landets socknar, innefattande fornlämningsbilderna m.m., samtliga författade av K-G. Selinge. Bra Böcker, Höganäs.
- Norman, P. 1995a. *Sjöfart och fiske. De kustbundna näringarnas lämningar*. (Fornlämningar i Sverige, 3.) Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- 1995b. Varför är labyrinter fasta fornlämningar? *Historiska Nyheter*, nr 58. Stockholm.
  - 1996. Längs kusterna finns mängder av fornlämningar. *Populär Arkeologi*, 1996:2. Lärbro.
- Norrländsk uppslagsbok*, 1993. Artiklar om de norrländska landskapens förhistoria av E. Baudou (Gästrikland, Hälsingland, Ångermanland), L. Forsberg (Västerbotten), O. Hemmendorf (Härjedalen, Jämtland), L. Klang (Norrbotten) samt K. Lundholm (Lapland).
- Norman, J. 1981. Med luftfartyg under torven. *Dokumentation – forskning. En fältarkeologisk programdiskussion* (red. Å. Hyenstrand). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- 1984. Det dolda kulturlandskapet. *Flygarkeologi* (red. J. Norman). Stockholm.
  - 1994. Om nyttan av arkeologisk flygfotografering – och möjligheterna därtill. *Odlingslandskap och fångstmark. En vänbok till Klas-Göran Selinge* (red. R. Jensen). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Pettersson, I-M. 1993. Lexikonartiklarna "Befästa anläggningar" och "Järnframställning". *Läsa landskap. En fälthandbok om svenska kulturmiljöer* (red. N. Blomkvist m.fl.). Utbildningsradion i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet. Stockholm.
- 1995. Atlas över Sveriges bergslag. *Teknik & Kultur*, 1995:1–2.
- Riksantikvarieämbetet, *Organisationsplan för fornminnesinventeringen, 1974–1997*. År 1974 påbörjas andragångsinventeringen (revideringen). Organisationsplaner finns även för åren innan.
- Riksantikvarieämbetet, Sektionen för fornminnesinventering, *PM och Arbetshandlingar* (ett stort antal sådana under 1970- och 1980-talet). Beträffande underserien *Fasta fornlämningar och förhistoriska miljöer*, se specificerade uppgifter under respektive län.
- Riksantikvarieämbetet och statens historiska museers *årsböcker, 1975/76–1992/93*, tryckår 1977–1994. (I dessa ingår bl.a. en årlig, översiktlig resultatredovisning av fornminnesinventeringens arbete.)
- Rydén, R. 1992. RAÄ och hembygdsrörelsen fördjupar kontakten. *Kulturmiljövård*, 1992:5. Stockholm.
- Selinge, K-G. 1976. *Kulturlandskapet – översiktlig dokumentation och planering*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport D4.) Stockholm.
- 1978. Fornlämningsregistret som forskningsunderlag. Några synpunkter med norrländska exempel. *Fornvännen*, 1978:2. Stockholm.
  - 1980a. Fasta fornlämningar på kartor och i register. *Svensk Lantmäteri-tidskrift*, 1980:5. Gävle.
  - 1980b. Fra heidnum haugi, eller vad kallades gravarna? *Inventori in honorem. En vänbok till Folke Hallberg* (red. Å. Hyenstrand). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
  - 1981. Permanent archaeological remains – reading history in the landscape. *The Cultural Heritage in Sweden*. (ICOMOS bulletin, 6.) Stockholm.
  - 1982. Landskapsinformation – för vem? *Kulturminnesvård*, 1982:4. Stockholm.
  - 1983a. Specialinventering och förundersökning. *Arkeologiska förundersökningar*. (RAÄ och SHMM. Rapport RAÄ, 1983:1.) Stockholm.
  - 1983b. Statistik på fornlämningar. *Arkeologi i Sverige 1980*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1983:3.) Stockholm.
  - 1984a. Inventory of prehistoric remains in Sweden. *A future for our past*, 23. Council of Europe. Strasbourg.

- 1984b. Vad är en fornlämning? *Fortidsminnen – om arkeologin och hembygdsrörelsen*. (Bygd och natur, årsbok 1984. Riksförbundet för hembygdsvård.) Stockholm.
  - 1985. Västergötland och Mälardalen – vad säger fornlämningarna om historien? *Västergötlands äldre historia*. Stiftelsen Älvsborgs länsmuseum. Vänersborg.
  - (red.) 1986a. *Fornlämningar och bebyggelsehistoria*. (Bebyggelsehistorisk tidskrift, nr 11.) Stockholm.
  - 1986b. Kulturlandskapet – livsrum och kunskapsbank. *Samhällsplanering och kulturminnesvård*. (KVHAA. Konferenser, 14.) Stockholm.
  - 1987. Att finna forntiden i landskapet. *Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Janson & E. B. Lundberg). Stockholm.
  - 1988a. Kulturen, lagen och landskapet – om och kring ett remissyttrande. *Kulturminnesvård*, 1988:1. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
  - 1988b. Det närvarande förflutna. 50 år med fornminnesinventeringen. *Årsbok 1987–88*. (Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer.) Stockholm.
  - 1989. Hur många fornlämningar finns det? Om att räkna antikviteter och varför. *Mänsklighet genom millenier. En vänbok till Åke Hyenstrand* (red. D. Damell m.fl.). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
  - 1991a. Cemetery – an archaeological concept or a prehistoric reality? *Regions and Reflections. In honour of Märta Strömberg* (Ed. K. Jennbert). (Acta Archaeologica Lundensia, Ser. in 8°, 2.) Lund.
  - 1991b. Gravar som källmaterial. Synpunkter på forskningsbehov. *Gravfältundersökningar och gravarkeologi* (red. A. Lagerlöf). (Forskning för kulturminnesvård, 3.) Stockholm.
  - (temared.) 1994a. *Kulturminnen och kulturmiljövård*. (Sveriges nationalatlas.) Stockholm.
  - 1994b. Gravar och järnåldersbygd. *Kulturminnen och kulturmiljövård* (temared. K-G. Selinge). (Sveriges nationalatlas.) Stockholm.
  - 1994c. Borg och makt. *Kulturminnen och kulturmiljövård* (temared. K-G. Selinge). (Sveriges nationalatlas.) Stockholm.
  - 1994d. Behöver skyddet för ortnamnen stärkas? *Ortnamn värda att vårda. Föredrag från Riksantikvarieämbetets symposium Ortnamnskultur, Stockholm 5–7 maj 1993* (red. G. Ulfsparré). Stockholm.
  - 1995. Vad rannsakade man? Några jämförande exempel. *Rannsakingar efter antikviteter – ett symposium om 1600-talets Sverige* (red. E. Baudou & J. Moen). (KVHAA, Konferenser 30.) Stockholm.
- Sporrong, U. 1978. Ryggade åkrar. *Rig*, 1978. Lund.
- Wallander, A. 1980. Malm-, järn- och slagginventeringar. *Inventori in honorem. En vänbok till Folke Hallberg* (red. Å. Hyenstrand). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Zachrisson, T. 1994. Folkminnen om fornminnen – ett annat landskap. *Landskapets andliga dimension*. (Kulturmiljövård, 1994:5.) Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Widgren, M. 1986. Fossilt odlingslandskap i fornlämningsregistret. Några användarsynpunkter (inkl. redaktionell not av K-G. Selinge). *Fornlämningar och bebyggelsehistoria* (red. K-G. Selinge). (Bebyggelsehistorisk tidskrift, nr 11.) Stockholm.
- Winberg, B. 1994a. Om grafisk redovisning av fornminnesregistrets information. *Odlingslandskap och fångstmark. En vänbok till Klas-Göran Selinge* (red. R. Jensen). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- 1994b. Bondebruk under järnålder och medeltid. *Kulturminnen och kulturmiljövård* (temared. K-G. Selinge). (Sveriges nationalatlas.) Stockholm.
- Winberg, G. 1978. Fornlämningsbegreppet och ekonomiska kartan. *Fornvännen*, 1978:2. Stockholm.

## Stockholms län (AB)

- Ambrosiani, B. 1987. Uppland. *Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Janson & E. B. Lundberg). Stockholm.
- Biuw, A. 1992. *Norra Spånga: bebyggelse och samhälle under järnåldern*. (Monografier utgivna av Stockholms stad, 76.) Diss. Stockholm.
- Broström, S-G. 1997. Hällristningar i Stockholms län. Upptäckthistoria och allmän förekomst. *Bronsålder och äldre järnålder i Stockholms län* (red. P. Bratt och Å. Lundström). Stockholms läns museum.
- Byström, G. 1996. *Utö bergslagsområde*. (Atlas över Sveriges bergslag. Jernkontorets bergshistoriska utskott, serie H 104.) Jernkontoret och Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Damell, D. 1985. *Bronsålder i Södermanland. Undersökta gravar och gravfält från Södermanlands bronsålder och tidigaste järnålder. En kortfattad översikt*. (Rapport 7, Södermanlands museum.) Nyköping.

- 1987. Södermanland. *Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Janson & E. B. Lundberg). Stockholm.
- 1989. Södermanland. *Hällristningar och hällmålningar i Sverige* (red. S. Janson, E. B. Lundberg & U. Bertilsson). Stockholm.
- Ericsson, A. & Hermodsson, Ö. 1994. Förändrad fornlämningsbild i Fresta. Till frågan om fornminnesregistrets representativitet och forskningspotential. *Arkeologi i Attundaland*. (Studier från UV Stockholm. Riksantikvarieämbetets arkeologiska undersökningar, Skrifter nr 4.) Stockholm.
- Flink, G. 1984a. Fornlämningar i Stockholms skärgård. *Arkeologi i Sverige 1981*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1984:3.) Stockholm.
- 1984b. Fornminnesinventering i storstadsområde. *Arkeologi i Sverige 1981*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1984:3.) Stockholm.
- 1985. Ryssugnar i Stockholms skärgård. *Arkeologi i Sverige 1982–1983*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1985:5.) Stockholm.
- 1992. Fornlämningar i Stockholms skärgård. *Ö-servicekatalogen 92*. Sydosttryck och Skärgårdsstiftelsen. Stockholm.
- 1993. Valdemar Seirs segelled. *Ö-servicekatalogen 93*. Sydosttryck och Skärgårdsstiftelsen. Stockholm.
- Hammar, D. & Wikell, R. 1994. Nyupptäckta stenåldersboplatser på Södertörn. *Arkeologi i Sverige*, 3. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Hyenstrand, Å. 1974. *Centralbygd – Randbygd. Strukturella, ekonomiska och administrativa huvudlinjer i mellansvensk yngre järnålder*. (Studies in North-European Archaeology, 5.) Diss. Stockholm.
- 1982. Om tuna-problemet och den territoriella indelningen. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 4. Stockholm.
- 1989. *Hällristningar och hällmålningar i Sverige* (red. S. Janson, E. B. Lundberg & U. Bertilsson). Stockholm.
- Jaanusson, H. 1981. *Hallunda. A Study of Pottery from a Late Bronze Age Settlement in Central Sweden*. (Studies, 1. The Museum of National Antiquities.) Diss. Stockholm.
- Jensen, R. 1976. Fornlämningar i Tyresta. *Tyresta*. (Föreningen Natur och Samhälle i Norden, publ. 6.) Stockholm.
- 1981. Övergivna by- och gårdstomter – ur ett uppländskt perspektiv. *META*, 1981:3–4 Lund.
- 1982. Fornlämningar i Tyresta. *Tyresta*. (Föreningen Natur och Samhälle i Norden, publ. 6.) Stockholm. (2:a uppl., omarb.)
- 1983. Övergivna by- och gårdsbebyggelse – från uppländsk horisont. *Arkeologi i Sverige 1980*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1983:3.) Stockholm.
- 1984. Bronsåldersbosättning i Uppland utgående från registrerade boplatser – bakgrunden till och presentationen av ett forskningsprogram. *Bronsåldersforskning – kring aktuella projekt* (red. Å. Hyenstrand). (Meddelanden från Institutionen för arkeologi vid Stockholms universitet, nr 17.)
- 1985. Bronze Age Settlement Patterns – structures and function concerning ecological and social relationships. *Bronze Age Studies* (red. H-Å. Nordström & A. Knape). (Studies, 5.) Stockholm.
- 1986a. Skärvtenshögar och bosättningsmönster i Mälardalen under bronsåldern. *Fornlämningar och bebyggelsehistoria* (red. K-G. Selinge). (Bebyggelsehistorisk tidskrift, nr 11.) Stockholm.
- 1986b. Samhällsorganisation i Mälardalen, bronsålder – äldsta järnålder. En studie av bebyggelsemönster. *Skärvtenshög och skärvtensvall – pågående arkeologisk forskning* (red. Th. B. Larsson). (Södermanlands museum, rapport 8.) Nyköping.
- 1987. Bronze Age settlement patterns – a chorological approach. *Theoretical Approaches to Artefacts, Settlement and Society. Studies in Honour of Mats P. Malmer* (Eds G. Burenhult et al.). (British Archaeological Reports, International Series, 366.) Oxford.
- 1989a. Bronze Age settlement patterns in the Mälaren Basin – ecological and social relationships. *Bronze Age Studies Transactions of the British-Scandinavian Colloquium in Stockholm, May 10–11, 1985* (Eds H-Å. Nordström & A. Knape). (Studies, 6.) Stockholm.
- 1989b. The Bronze Age in Eastern Central Sweden – Heaps of Fire-Cracked Stones and the Settlement Pattern. *Die Bronzezeit im Ostseegebiet* (Ed. B. Ambrosiani). (Kungl. Vitterhets, Historie och Antikvitets Akademien, Konferenser 22.) Stockholm.
- 1989c. Bosättning och ekonomi – inomregionala differenser i Mälardalen. *Regionale forhold i Nordisk Bronzealder. 5. Nordiske Symposium for Bronzealderforskning på Sandbjerg Slot 1987* (red. J. Poulsen). (Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter, XXXIV.) Århus.
- 1997. Bronsålder och äldsta järnålder i Stockholms län sett ur ett inventeringsperspektiv. *Bronsålder och äldre järnålder i Stockholms län* (red. P. Bratt och Å. Lundström). Stockholms läns museum.
- Kjellén, E. 1976. *Upplands hällristningar* (med bidrag av B. Einerstam & Å. Hyenstrand). (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Monografier.) Stockholm.

- Kjellén, E. & Hyenstrand, Å. 1977. *Hällristningar och bronsålderssamhälle i sydvästra Uppland*. (Upplands fornminnesförenings tidskrift, 49.) Uppsala.
- Klang, L. 1980. Äldre lantmäterikartor och dokumentation av kulturlandskapets framväxt. *Inventori in honorem. En vänbok till Folke Hallberg* (red. Å. Hyenstrand). Stockholm.
- Larsson, L. Z. 1991. Kort kommentar till statistiken över fornminnesinventeringen i D-län år 1988. *Arkeologi i Sverige*, ny följd 1. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- 1993. Stora landsvägen – Göta landsväg, Stockholm. *Läsa landskap. En fälthandbok om svenska kulturmiljöer* (red. N. Blomkvist m.fl.). Utbildningsradion i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet. Stockholm.
- Larsson, Th. & Lundmark, H. 1982. Bebyggelsemönster – en utgångspunkt vid studier av förhistoriska samhällen. *Fornvännen*, 1982:3. Stockholm.
- Linnér, K. 1979. Något om fornlämningar i Stockholms skärgård. *Meddelanden från Marinarkeologiska sällskapet*, nr 3. Stockholm.
- 1984. Skärvstenshögar i kustmiljö – Ornö. *Bronsåldersforskning – kring aktuella projekt* (red. Å. Hyenstrand). (Meddelanden från Institutionen för arkeologi vid Stockholms universitet, nr 17.)
- Olausson, M. 1995. *Det inneslutna rummet – om kultiska hägnader, fornborgar och befästa gårdar i Uppland från 1300 f Kr till Kristi födelse*. (Studier från UV Stockholm. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skriftser nr 9.) Stockholm.
- Petré, B. 1984. *Arkeologiska undersökningar på Lovö. Del 4. Bebyggelsearkeologisk analys*. (Acta Universitatis Stockholmiensis, Studies in North-European Archaeology, 10.) Diss. Stockholm.
- Rydén, R. 1985. *Fornminnesinventeringar i Norrtälje kommun*. (Stiftelsen Roslagsmuseets skriftserie, 1.)
- 1986. *Kolonisationsförloppet i Roslagen under forntiden*. (Stiftelsen Roslagsmuseets skriftserie, 2.)
- 1991. Jordbrogravfältet – inte Sveriges största men kanske mest varierade. *Arkeologi i Sverige*, ny följd 1. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Selinge, K-G. 1985. Västergötland och Mälardalen – vad säger fornlämningarna om historien? *Västergötlands äldre historia. Fakta och hypoteser* (red. G. Behre & E. Wegraeus). Stiftelsen Älvsborgs läns-museum. Vänersborg.
- 1986. Översikt över registrerade fornlämningar. *Attundaland. Lyhundra, Sjuhundra*. (Det medeltida Sverige, vol. 1.5.) Stockholm.
- 1987. On the Prerequisites and Needs of Archaeological Source Criticism. *Theoretical Approaches to Artefacts, Settlement and Society. Studies in honour of Mats P. Malmer* (Eds G. Burenhult et al.). (BAR International Series 366(i). Oxford.
- 1989. Fornstignarna och Sigtuna: frågor kring den antikvariska topografin. *Avstamp för en ny Sigtuna-forskning*. Sigtuna.
- 1992. Översikt över registrerade fornlämningar. *Attundaland. Bro, Färingö, Adelsö, Sollentuna*. (Det medeltida Sverige, vol. 1.7.) Stockholm.
- 1993a. Vendel Period – Age of Settlement Expansion? *Sources and Resources. Studies in Honour of Birgit Arrhenius*. (PACT, 38.)
- 1993b. Järnåldersby i Mälardalen – Granby, Uppland. *Läsa landskap. En fälthandbok om svenska kulturmiljöer* (red. N. Blomkvist m.fl.). Utbildningsradion i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet. Stockholm.
- Sporrong, U. 1985. *Mälardalen. Agrar bebyggelse och odling ur ett historisk-geografiskt perspektiv*. (Meddelanden, serie B 61, Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.)
- Wijkander, K. 1983. *Kungshögar och sockenbildning. Studier i Södermanlands administrativa indelning under vikingatid och tidig medeltid*. (Sörmländska handlingar 39, Södermanlands museum.) Diss. Nyköping.
- Åkerlund, A. 1996. *Human Responses to Shore Displacement. Living by the Sea in Eastern Middle Sweden during the Stone Age*. (Studier från UV Stockholm. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, skrifter nr 16.) Diss. Stockholm.

## Uppsala län (C)

- Ambrosiani, B. 1987. *Uppland. Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Janson & E. B. Lundberg). Stockholm.
- Anderson, Ph. 1984. Frequency Diagrams and Size-volume Calculations – A Method Discussion Concerning their Comparison, Interpretation and Applicability on the Heaps of Fire-cracked Stones in Litslena

- Parish, Uppland. *Bronsåldersforskning – kring aktuella projekt* (red. Å. Hyenstrand). (Meddelanden från Institutionen för arkeologi vid Stockholms universitet, nr 17.) Stockholm.
- 1993. Hällristningsböndernas landskap – Boglösa, Uppland. *Läsa landskap. En fälthandbok om svenska kulturmiljöer* (red. N. Blomkvist m.fl.). Utbildningsradion i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet. Stockholm.
- Bertilsson, U. 1983. Nyregistrering av hällristningar och älvkvarnsförekomster i samband med revideringsinventeringen i Uppsala län. *Arkeologi i Sverige 1980*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1983:3.) Stockholm.
- Broberg, A. 1990. *Bönder och samhälle i statsbildningstid. En bebyggelsearkeologisk studie av agrarsamhället i Norra Roden 700–1350. Rapporter från Barknåreprojektet III*. (Upplands fornminnesförenings tidskrift 52.) Diss. Uppsala.
- Flink, G. 1983. Kälsta i Litslena socken. En forntida centralort. *Arkeologi i Sverige 1980*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1983:3.) Stockholm.
- Hermodsson, Ö. 1986a. Rapport från fältet. *Forntid och framtid*, 1986:15. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- 1986b. Om en specialinventering kring nya E18. *Fjöltnir*, 1986:3, Uppsala.
  - 1987a. En specialinventering kring nya E18. *DIK-forum*, 1987:4. Stockholm. (Även publ. i *Arkeologi idag*, utg. av DIK-förbundet, Stockholm 1987.)
  - 1987b. Fornlämningar och forntidsbygd. *Hembygd i Håbo – historia i genomfartsland. Kulturminnesvårdsprogram för Håbo kommun*. (Upplandsmuseet, Rapport 12.) Uppsala.
  - 1987c. Fördjupad specialinventering. Etapp II. Uppland, Yttergran, Litslena, Övergran och Husby-Sjutolf socknar samt Enköping. Omläggning av väg E 18, Enköping–Bålsta, 1986. (Riksantikvarieämbetet, Byrån för arkeologiska undersökningar, Rapport.) Stockholm.
  - 1992. Slipade ytor invid hällristningar. *Tor*, 24. Uppsala.
  - 1995a. 1994 års fornminnesinventering i Uppsala län. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesavdelningen, Enheten för arkeologisk registrering.) Stockholm.
  - 1995b. A certain type of rock carvings – traces of cult or other activities? *Perceiving Rock Art: Social and Political Perspectives. Papers at the Alta Conference on Rock Art (ACRA), 1993*. (Ed. K. Helskog & B. Olsen). (Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Serie B: Skrifter XCII.) Tromsø.
  - 1995c. Slipade hållar och folkliga traditioner. *Populär Arkeologi*, 1995:13. Lärbro.
  - 1996a. Fornlämningar i Uppsala län. En nyckel till fornminnesregistret. (Riksantikvarieämbetet, Kunskapsavdelningen, Dokumentationsenheten. Stockholm.
  - 1996b. 1995 års fornminnesinventering i Uppsala län. (Riksantikvarieämbetet, Kunskapsavdelningen, Dokumentationsenheten.) Stockholm.
- Hyenstrand, Å. 1974. *Centralbygd – Randbygd. Strukturella, ekonomiska och administrativa huvudlinjer i mellansvensk yngre järnålder*. (Studies in North-European Archaeology, 5.) Diss. Stockholm.
- 1982. Om tuna-problemet och den territoriella indelningen. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 4. Stockholm.
  - 1989. Uppland. *Hällristningar och hällmålningar i Sverige* (red. S. Janson, E. B. Lundberg & U. Bertilsson). Stockholm.
- Jensen, R. 1981. Övergivna by- och gårdstomter – ur ett uppländskt perspektiv. *META*, 1981:3–4 Lund.
- 1983. Övergivna by- och gårdsbebyggelse – från uppländsk horisont. *Arkeologi i Sverige 1980*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1983:3.) Stockholm.
  - 1984. Bronsåldersbosättning i Uppland utgående från registrerade boplatser – bakgrunden till och presentationen av ett forskningsprogram. *Bronsåldersforskning – kring aktuella projekt* (red. Å. Hyenstrand). (Meddelanden från Institutionen för arkeologi vid Stockholms universitet, nr 17.)
  - 1985. Bronze Age Settlement Patterns – structures and function concerning ecological and social relationships. *Bronze Age Studies* (red. H-Å. Nordström & A. Knape). (Studies, 5.) Stockholm.
  - 1986a. Skärvtenshögar och bosättningsmönster i Mälardalen under bronsåldern. *Fornlämningar och bebyggelsehistoria* (red. K-G. Selinge). (Bebyggelsehistorisk tidskrift, nr 11.) Stockholm.
  - 1986b. Samhällsorganisation i Mälardalen, bronsålder – äldsta järnålder. En studie av bebyggelsemönster. *Skärvtenshögen och skärvtensvall – pågående arkeologisk forskning* (red. Th. B. Larsson). (Södermanlands museum, rapport 8.) Nyköping.
  - 1987. Bronze Age settlement patterns – a chorological approach. *Theoretical Approaches to Artefacts, Settlement and Society. Studies in Honour of Mats P. Malmer* (Eds G. Burenhult et al.). (British Archaeological Reports, International Series, 366.) Oxford.

- 1989a. Bronze Age settlement patterns in the Mälaren Basin – ecological and social relationships. *Bronze Age Studies Transactions of the British-Scandinavian Colloquium in Stockholm, May 10–11, 1985* (Eds H-Å. Nordström & A. Knappe). (Studies, 6.) Stockholm.
- 1989b. The Bronze Age in Eastern Central Sweden – Heaps of Fire-Cracked Stones and the Settlement Pattern. *Die Bronzezeit im Ostseegebiet* (Ed. B. Ambrosiani). (Kungl. Vitterhets, Historie och Antikvitets Akademien, Konferenser 22.) Stockholm.
- 1989c. Bosättning och ekonomi – inomregionala differenser i Mälardalen. *Regionale forhold i Nordisk Bronzealder. 5. Nordiske Symposium for Bronzealderforskning på Sandbjerg Slot 1987* (red. J. Poulsen). (Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter, XXXIV.) Århus.
- 1993. Det äldre väg- och brosystemet – Hågaåns dalgång genom Läby, Uppland. *Läsa landskap. En fälthandbok om svenska kulturmiljöer* (red. N. Blomkvist m.fl.). Utbildningsradion i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet. Stockholm.
- 1994. Studier i agrar bebyggelse. Några exempel från Öst- och Västsverige. *Odlingslandskap och fångstmark. En vänbok till Klas-Göran Selinge* (red. R. Jensen). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Kjellén, E. m.fl. 1976. *Upplands hällristningar* (red. Å. Hyenstrand). (KVHAA. Monografier, 56.) Stockholm.
- Kjellén, E. & Hyenstrand, Å. 1977. *Hällristningar och bronsålderssamhälle i sydvästra Uppland*. (Upplands Fornminnesförenings Tidskrift, 49.) Uppsala.
- Klang, L. 1979. Fornminnesinventeringen för projektet ”Skohalvön”. (Riksantikvarieämbetet, Sektionen för fornminnesinventering, PM 1979:1.) Stockholm.
- Larsson, Th. & Lundmark, H. 1982. Bebyggelsemönster – en utgångspunkt vid studier av förhistoriska samhällen. *Fornvännen*, 1982:3. Stockholm.
- Löthman, L. 1983. Om skärvtenshögarnas tidsställning. *Arkeologi i Sverige 1980*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1983:3.) Stockholm.
- 1984. Topografi och fornminnen. *Enköpings kyrkor*. (Sveriges kyrkor, vol. 195.) Stockholm.
- Nordin, B. (red.) 1985. *Skohalvön. Analys av ett kulturlandskap i Mälardalen*. (Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverket, Rapport 1985:2.) Stockholm.
- Norman, P. 1994. 1993 års fornminnesinventering i Uppsala län. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesavdelningen, Enheten för arkeologisk registrering.) Stockholm.
- Olausson, M. 1995. *Det inneslutna rummet – om kultiska hägnader, fornborgar och befästa gårdar i Uppland från 1300 f Kr till Kristi födelse*. (Studier från UV Stockholm. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter nr 9.) Stockholm.
- Seling, K-G. 1984. Översikt över registrerade fornlämningar. *Tiundaland. Ulleråker, Vaksala, Uppsala stad*. (Det medeltida Sverige, vol. 1.2.) Stockholm.
- 1988. Översikt över registrerade fornlämningar. *Fjädrundaland. Simtuna, Torstuna*. (Det medeltida Sverige, vol. 1.8.) Stockholm.
- 1994. Översikt över registrerade fornlämningar. *Tiundaland. Hagunda*. (Det medeltida Sverige, vol. 1.6.) Stockholm.
- Sporrong, U. 1985. *Mälarbygd. Agrar bebyggelse och odling ur ett historisk-geografiskt perspektiv*. (Meddelanden, serie B 61, Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.)
- Windelhed, B. 1995. *Barknåre by. Markanvändning och bebyggelse i en uppländsk by under tusen år*. (Rapporter från Barknåreprojektet, nr 5. Meddelanden från Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet, serie B 52.) Diss. Stockholm.
- Åkerlund, A. 1996. *Human Responses to Shore Displacement. Living by the Sea in Eastern Middle Sweden during the Stone Age*. (Studier från UV Stockholm. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, skrifter nr 16.) Diss. Stockholm.

## Södermanlands län (D)

- Bertilsson, U. 1987. Södermanlands län. *Arkeologi i Sverige 1985*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1987:1.) Stockholm.
- Broström, S-G. m.fl. 1984. Ny hällbildstyp funnen. *Populär Arkeologi*, 1984:3. Lund.
- 1985. Unika hällristningar i Nyköping. *Kulturminnesvård*, 1985:2. Stockholm.
- Burström, M. 1993. *Mångtydiga fornlämningar. En studie av innebörder som tillskrivits fasta fornlämningar i Österrekarne härads, Södermanland*. (Stockholm Archaeological Reports, nr 27.) Stockholm.

- Damell, D. 1985. *Bronsålder i Södermanland. Undersökta gravar och gravfält från Södermanlands bronsålder och tidigaste järnålder. En kortfattad översikt.* (Rapport 7, Södermanlands museum.) Nyköping.
- 1987. Södermanland. *Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Janson & E. B. Lundberg). Stockholm.
  - 1989. Södermanland. *Hällristningar och hållmålningar i Sverige* (red. S. Janson, E. B. Lundberg & U. Bertilsson). Stockholm.
- Hammar, D. & Wikell, R. 1994. Nyupptäckta stenåldersboplatser på Södertörn. *Arkeologi i Sverige*, nr 3. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Hyenstrand, Å. 1977. *Hyttor och järnframställningsplatser. Några sammanfattningar kring inventerat material.* (Jernkontorets forskning, ser. H 14.) Stockholm.
- 1983. Tunabergs bergslag. *Historiska Nyheter*, nr 24. Statens historiska museum. Stockholm.
- Jensen, R. 1986a. Hällristningar i parken, hyttruiner vid bäcken och tomtningar på skäret – revideringen i Södermanlands län 1984. *Arkeologi i Sverige 1984.* (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1986:2.) Stockholm.
- 1986b. Samhällsorganisation i Mälardalen, bronsålder – äldsta järnålder. En studie av bebyggelsemönster. *Skärvstenshöj och skärvstensvall – pågående arkeologisk forskning* (red. Th. B. Larsson). (Södermanlands museum, rapport 8.) Nyköping.
  - 1987. Bronze Age settlement patterns – a chorological approach. *Theoretical Approaches to Artefacts, Settlement and Society. Studies in Honour of Mats P. Malmer* (Eds G. Burenhult et al.). (British Archaeological Reports, International Series, 366.) Oxford.
- Johansen, B. 1992. Människan och rummet. Rumsliga strukturer i Södermanland under bronsålder. *Fortid i förändring. Aktuell arkeologi, III* (red. Å. Hyenstrand och A. Tomasdotter Jakobsson). (Stockholm Archaeological Reports, nr 25.) Stockholm.
- 1993. Skärvstenshögar och sörmländsk bronsålder. *Arkeologi i Sverige*, ny följd 2. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Johansen, B. & Pettersson, I-M. 1987. *Tretusen år i Eskilstuna – en arkeologisk rundtur.* (Sällskapet S:t Eskil.) Eskilstuna.
- 1994. Nya perspektiv på fornborgar och gravar. En undersökning i Hyltinge, Södermanland. *Odlingslandskap och fångstmark. En vänbok till Klas-Göran Selinge* (red. R. Jensen). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Lantmäteriverket, *Gula kartan*, (skala 1:20 000) med artiklar på kartbladens baksidor om fornlämningsbilden m.m, författade av Riksantikvarieämbetets personal 1988 och 1989: 10G:00 Öljaren, 10G:43 Alberga, 10G:46 Skogstorp, 10G:64 Råby-Rekarne (L. Z. Larsson), 10G:66 Eskilstuna (B. Johansen & I-M. Pettersson) samt 10G:88 Sundbyholm (A. Persson).
- Pettersson, I-M. 1993. Det sörmländska godset – Vibyholm. *Läsa landskap. En fälthandbok om svenska kulturmiljöer* (red. N. Blomkvist m.fl.). Utbildningsradion i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet. Stockholm.
- Ryberg, R. (red.) 1988a. *Sörmlandsbygden, del 1.* (Södermanlands hembygdsförbunds årsbok, 1988:1.) Nyköping.
- 1988b. *Sörmlandsbygden, del 2.* (Södermanlands hembygdsförbunds årsbok, 1988:2.) Nyköping.
- Skyllberg, E. 1994. Bergshantering i Södermanland under medeltid – en feodal angelägenhet? *Aktuell arkeologi IV* (red. K. Hauptman Wahlgren). (Stockholm Archaeological Reports, nr 29.) Stockholm.
- 1995. *Tuna bergslag.* (Atlas över Sveriges bergslag, Jernkontorets bergshistoriska utskott, serie H 102.) Jernkontoret och Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Sporrong, U. 1985. *Mälarbygd. Agrar bebyggelse och odling ur ett historisk-geografiskt perspektiv.* (Meddelanden, serie B 61, Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.)
- Wigren, S. 1987. *Sörmländsk bronsåldersbygd. En studie av tidiga centrumbildningar daterade med termo-luminiscens.* (Theses and Papers in North-European Archaeology, 16.) Diss. Stockholm.
- Wijkander, K. 1983. *Kungshögar och sockenbildning. Studier i Södermanlands administrativa indelning under vikingatid och tidig medeltid.* (Sörmländska handlingar 39, Södermanlands museum.) Diss. Nyköping.
- Åkerlund, A. 1994. I Torsten Engströms fotspår. Fler stenålderslokaler vid Bråvikens norra strand. *Arkeologi i Sverige*, 3. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- 1996. *Human Responses to Shore Displacement. Living by the Sea in Eastern Middle Sweden during the Stone Age.* (Studier från UV Stockholm. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, skrifter nr 16.) Diss. Stockholm.

## Östergötlands län (E)

- Beiwert, I. m.fl. 1981. Översiktlig fornlämningsanalys, Östergötlands län. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesinventeringen, PM och arbetshandlingar, 1981:16. Fasta fornlämningar och förhistoriska miljöer, 7.) Stockholm.
- Hyenstrand, Å. 1977. *Hyttor och järnframställningsplatser. Några sammanfattningar kring inventerat material.* (Jernkontorets forskning, ser. H 14.) Stockholm.
- Jönsson, S. 1980. Återfynd och nyfynd av hållristningar i Norrköpingsområdet. *Östergötland*, 1980. Linköping.
- 1981. Östergötlands största stensättning. *Östergötland*, 1981. Linköping.
  - 1983. Ovanliga domarringskonstruktioner i Östergötland. *Arkeologi i Sverige 1980.* (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1983:3.) Stockholm.
  - 1984. Från stenåldersboplatser till tandvårkstallar – erfarenheter från fornminnesinventeringen i Östergötland 1981. *Arkeologi i Sverige 1981.* (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1984:3.) Stockholm.
- Klang, L. 1996. Kulturgeografi, kulturmiljövård och fornminnesinventering. I *Staffan Helmfrids fotspår* (red. L. Wählin). Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.
- Lantmäteriverket, *Gula kartan*, (skala 1:20 000) med artiklar på det aktuella kartbladets baksida om fornlämningsbilderna m.m. Kartbladet 8E:26 Omberg (K-G. Selinge 1986).
- Larsson, Th. B. 1983. Samhällsförändring bronsålder-järnålder. En strukturanalys med utgångspunkt från Östergötland II. *Struktur och förändring i bronsålderns samhälle* (red. B. Stjernquist). (University of Lund, Institute of Archaeology, Report series no 17.) Lund.
- 1984. The Structure and Function of Prehistoric Social Institutions – A Social Anthropological Approach. *Papers in Northern Archaeology* (Ed. E. Baudou). (Archaeology and Environment, 2.) Umeå.
  - 1986a. *The Bronze Age Metalwork in Southern Sweden. Aspects of Social and Spatial Organization 1800–500 B.C.* (Archaeology and Environment, 6.) Diss. Umeå.
  - 1986b. Bosättning och ekonomi i östra Östergötland under yngre bronsålder. *Fornlämningar och bebyggelsehistoria* (red. K-G. Selinge). (Bebyggelsehistorisk tidskrift, nr 11.) Stockholm.
- Lindquist, S-O. 1968. *Det förhistoriska kulturlandskapet i östra Östergötland. Hallebyundersökningen I.* (Studies in North-European Archaeology, 2.) Diss. Stockholm.
- Lundmark, H. 1983. Samhällsförändring bronsålder-järnålder. En strukturanalys med utgångspunkt från Östergötland I. *Struktur och förändring i bronsålderns samhälle* (red. B. Stjernquist). (University of Lund, Institute of Archaeology, Report series no 17.) Lund.
- 1984a. A Method of Analyzing Hierarchical Organization. *Papers in Northern Archaeology* (Ed. E. Baudou). (Archaeology and Environment, 2.) Umeå.
  - 1984b. The Identification of Tribal Hierarchies. *Settlement and Economy in Later Scandinavian Prehistory* (Ed. K. Kristiansen). (BAR International Series 211.) Oxford.
- Norman, P. 1994. Fornlämningar i skärgården utanför Vikbolandet. *Odlingslandskap och fångstmark. En vänbok till Klas-Göran Selinge* (red. R. Jensen). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- 1995. Gravar – hamnar – vårdkasar. Fornminnesinventering i Östergötlands skärgård. *Meddelanden från Östergötlands länsmuseum 1994/95.* Linköping.
- Norrmann, J. 1994. Om nyttan av arkeologisk flygfotografiering – och möjligheterna därtill. *Odlingslandskap och fångstmark. En vänbok till Klas-Göran Selinge* (red. R. Jensen). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Ornell, P-E. 1981. Stenåldersboplatser längs Bråviken – ett revideringsresultat. *Medd. Ög.* Linköping.
- Selinge, K-G. 1980. Om dokumentation av hållristningar. Metodiska synpunkter med östgötska exempel. *Fornvännen*, 1980:3. Stockholm.
- 1983. Att finna sin forntid. *Östergötland* (red. M. Elg). (Svenska turistföreningens årsskrift, 1983.) Stockholm.
  - 1984. Hållristningar i Norrköping – en presentation. *Hållristningsvård. Seminarierapport* (red. M. Stangel & M. Parr). (Rapport 1984:1 från Norrköpings stadsmuseum.)
  - 1986. Reviderad karta – reviderad forntid?. Om gravfält och bebyggelse på Vikbolandet. *Fornlämningar och bebyggelsehistoria* (red. K-G. Selinge). (Bebyggelsehistorisk tidskrift, nr 11.) Stockholm.
  - 1987. Östergötland. *Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Janson & E. B. Lundberg). Stockholm.
  - 1989. Östergötland. *Hållristningar och hållmålningar i Sverige* (red. S. Janson, E. B. Lundberg & U. Bertilsson). Stockholm.
- Selinge, K-G. m.fl. 1976. *Miljöer i kulturlandskap. En kulturhistorisk studie inom Linköpings kommun.* (Riksantikvarieämbetet, Rapport D11.) Stockholm.



- Selinge, K-G. m.fl. 1982. *Miljöer att bevara. Kulturlandskapet i Linköpings kommun*. Linköping.
- Widgren, M. 1983. *Settlement and farming systems in the early Iron Age. A study of fossil agrarian landscapes in Östergötland, Sweden*. (Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in Human Geography, 3.) Diss. Stockholm.
- Winberg, B. 1983. Kring Hallebydiskussionen. *Arkeologi i Sverige 1980*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1983:3.) Stockholm.
- 1986. Stensträngar och gravar som källmaterial vid studiet av järnålderns bebyggelse. *Fornlämningar och bebyggelsehistoria* (red. K-G. Selinge). (Bebyggelsehistorisk tidskrift, nr 11). Stockholm.
- Åkerlund, A. 1994. I Torsten Engströms fotspår – fler stenålderslokaler vid Bråvikens norra strand. *Arkeologi i Sverige*, nr 3. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- 1996. *Human Responses to Shore Displacement. Living by the Sea in Eastern Middle Sweden during the Stone Age*. (Studier från UV Stockholm. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter nr 16.) Diss. Stockholm.

## Jönköpings län (F)

- Berglund, B. 1996. *Tabergs bergslag*. (Atlas över Sveriges bergslag. Jernkontorets bergshistoriska utskott, serie H 103.) Jernkontoret och Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Börjesson, K. 1984. Förhistoria i Jönköpings kommun. *Småländska kulturbilder*, 1984. (Meddelande från Jönköpings läns hembygdsförbund och Stiftelsen Jönköpings läns museum, LV.) Jönköping.
- Frykman, M. 1981. Översiktlig fornlämningsanalys, Jönköpings län. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesinventeringen, PM och arbetshandlingar, 1981:21. Fasta fornlämningar och förhistoriska miljöer, 2.) Stockholm.
- Gren, L. 1989. Det småländska höglandets röjningsröseområden. *Arkeologi i Sverige 1986*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1988:2.) Stockholm.
- 1991. Hackerörens upptäckthistoria och odlingsystem. *Röjningsrösen i skogsmark – en nyckel till Sydsvigeres äldre odlingshistoria*. (Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Rapport nr 49.) Stockholm.
  - 1993a. Skogens fornminnen. Om hackerör och andra fornlämningar. *Kulturmiljövård*, 1993:6. Stockholm.
  - 1993b. Hackerörsböndernas landskap – Havsjö och Haraldstorp, Småland. *Läsa landskap. En fälthandbok om svenska kulturmiljöer* (red. N. Blomkvist m.fl.). Utbildningsradion i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet. Stockholm.
  - 1996. Hackerörens landskap och extensivt jordbruk under bronsålder – äldre järnålder. *Lövtäkt och stubbskottsbruk. Människans förändring av landskapet – boskapsskötsel och åkerbruk med hjälp av skog* (red. H. Slotte & H. Göransson). (Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien.) Stockholm.
- Jönsson, B. m.fl. 1991. Hackerören i Järparyd – undersökningar i ett småländskt röjningsröseområde. *Arkeologi i Sverige*, ny följd 1. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Lantmäteriverket, *Gula kartan*, (skala 1:20 000) med artiklar på det aktuella kartbladets baksida om fornlämningsbilderna m.m. Kartbladet 7E:61 Visingsö (G. Magnusson 1988).
- Löthman, L. 1985a. Revidering mellan Bolmen och Fegen. *Arkeologi i Sverige 1982–1983*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1985:5.) Stockholm.
- 1985b. Stenåldersstråk kring Lagans och Nissans övre lopp. *Småländska kulturbilder*, 1985. (Meddelande från Jönköpings läns hembygdsförbund och Stiftelsen Jönköpings läns museum, LVII.) Jönköping.
  - 1985c. Fornlämningar och äldre bebyggelse i S Hestra. *Södra Hestra hembygdsbok*, 1985.
  - 1986a. Kartrevideringen kring Lagans och Nissans övre lopp 1984. *Arkeologi i Sverige 1984*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1986:2.) Stockholm.
  - 1986b. Höglandets flintplatser. Stenåldersinventering kring Nissans och Lagans övre lopp. *Fornlämningar och bebyggelsehistoria* (red. K-G. Selinge). (Bebyggelsehistorisk tidskrift, nr 11.) Stockholm.
  - 1987a. Förhistorien. Stenåldern. *Jönköpings läns historia* (Småländska kulturbilder, 1987. Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund och Stiftelsen Jönköpings läns museum, LVIII.) Jönköping.
  - 1987b. Södra Vätterbygden – Jönköpings län. *Arkeologi i Sverige 1985*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1987:1.) Stockholm.

- 1987c. Det forntida Kärda. En småländsk sockens historia från forntid till nutid. *Kärda hembygdsförening*.
  - 1987d. Småland. Jönköpings län. *Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Janson & E. B. Lundberg). Stockholm.
  - 1988a. Förhistoriska lämningar. *Bebyggelse och kulturlandskap. Regionalt kulturminnesvårdsprogram för Jönköpings län, del 1.* (Småländska kulturbilder 1988. Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund och Stiftelsen Jönköpings läns museum, LIX.) Jönköping.
  - 1988b. Centrala Jönköpings län. *Arkeologi i Sverige 1986.* (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1988:2.) Stockholm.
  - 1988c. Ydre härad. *Arkeologi i Sverige 1986.* (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1988:2.) Stockholm.
  - 1988d. Äldre järnframställning i Jönköpings län. *Tabergs Bergslag, XV. Taberg.*
  - 1990a. Fornminnesinventeringen 1987 i Jönköpings län. *Arkeologi i Sverige 1987.* (Riksantikvarieämbetet, Rapport, 1990:1.) Stockholm.
  - 1990b. Jönköpings läns fornlämningar och kulturlämningar i siffror. *Arkeologi i Sverige 1987.* (Riksantikvarieämbetet, Rapport, 1990:1.) Stockholm.
- Löthman, L. & Varenius, B. 1992. Förhistorien. *Jönköpings läns historia* (Småländska kulturbilder 1987. Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund och Stiftelsen Jönköpings läns museum, LVIII.) Jönköping.
- Magnusson, G. 1993. Det feodala länet – Visingsö och Grännabygden, Småland. *Läsa landskap. En fälthandbok om svenska kulturmiljöer* (red. N. Blomkvist m.fl.). Utbildningsradion i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet. Stockholm.
- Möller, O. 1986. Forntid i Värnamo socken. *Värnamo hembygdsförening*. Värnamo.
- Norman, P. 1989. Röjningsrösen och förhistoriska gravar. *Arkeologi i Sverige 1986.* (Riksantikvarieämbetet, Rapport, 1988:2.) Stockholm.
- Syllner-Gustafsson, M. 1985. Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering för ekonomiska kartan 1984. *Tabergs Bergslag, XIV. Taberg.*
- Tollin, C. 1989. Röjningsrösen i södra Sverige. *Arkeologi i Sverige 1986.* (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1988:2.) Stockholm.
- Varenius, B. 1994. Monument och samhällelig reproduktion under äldre järnålder i norra Småland. *Kulturmiljövård*, 1994:5. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

## Kronobergs län (G)

- Burström, M. 1991. *Arkeologisk samhällsavsgränsning. En studie av vikingatida samhällsterritorier i Smålands inland.* (Stockholm Studies in Archaeology, 9.) Diss. Stockholm.
- Einerstam, B. & Ekelund, G. 1954. Riksantikvarieämbetets inventering av fasta fornlämningar i Sunnerbo härad. *Gränsbygden, I.*
- Gren, L. 1991. Hackerörens upptäckthistoria och odlingsssystem. *Röjningsrösen i skogsmark – en nyckel till sydsveriges äldre odlingshistoria.* (Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Rapport nr 49.) Stockholm.
- 1993. Skogens fornminnen. Om hackerör och andra fornlämningar. *Kulturmiljövård*, 1993:6. Stockholm.
  - 1996. Hackerörens landskap och extensivt jordbruk under bronsålder – äldre järnålder. *Lövtäkt och stubbskottsbruk. Människans förändring av landskapet – boskapskötsel och åkerbruk med hjälp av skog* (red. H. Slotte & H. Göransson). (Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien.) Stockholm.
- Gren, L. m.fl. 1994. 1993 års fältverksamhet vid lokalkontoret i Karlskrona. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesavdelningen, Enheten för arkeologisk registrering.) Stockholm.
- Janson, S. 1953. Riksantikvarieämbetets inventering av fasta fornlämningar i Kronobergs län. *Kronobergsboken*, 1953. Växjö.
- Jönsson, B. & Klang, L. 1983. Kulturlandskapsarkeologi i Uppvidinge. *Kronobergsboken*, 1983. Växjö.
- Jönsson, S., Persson, E. & Roos, G. 1997. 1996 års fornminnesinventering i Kronobergs län. Tingsryds och Växjö kommuner. (Riksantikvarieämbetet, Kunsapsavdelningen, Dokumentationsenheten.) Stockholm.
- Kjellmark, K. 1932–44. *Värends fornminnen.* Växjö.

- Klang, L. 1977. Frågeställningar kring en stensättning. *Älghultskronikan*, nr 34. Nybro.
- 1978. Översiktlig fornlämningsanalys, Kronobergs län. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesinventeringen, PM och arbetshandlingar, 1978:31. Fasta fornlämnings och förhistoriska miljöer, 1.) Stockholm.
  - 1980. Sävsjö och Granhult i Uppvidinge härad – exempel på fossila kulturlandskap. *Kronobergsboken*, 1979–1980. Växjö.
  - 1981a. Fornminnesinventering och agrarhistoria. *Medeltidens agrara bebyggelseutveckling*. (Bebyggelsehistorisk tidskrift, nr 2.) Stockholm.
  - 1981b. Om agrarhistorisk forskning och dokumentation. *Dokumentation – forskning. En fältarkeologisk programdiskussion* (red. Å. Hyenstrand). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
  - 1982. Medeltida järnframställning och bebyggelse i östra Småland. *META*, 1982:3. Lund.
  - 1983. Fornminnesinventeringen. *Kronobergsboken*, 1983. Växjö.
  - 1984. Forskning om Sävsjö i Lenhovda socken – en järnåldersby med unikt fältmaterial. *Lenhovdakronikan*, 1984.
  - 1987. Småland. Kronobergs län. *Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Jansson & E. B. Lundberg). Stockholm.
  - 1992a. Lite forskningshistoria om rösen: Vad nytt under solen? *Populär Arkeologi*, 1992:3. Vällingby.
  - 1992b. Här kan man studera ett jordbruk från järnåldern. *Populär Arkeologi*, 1992:3. Vällingby.
- Riksantikvarieämbetet, Kunskapsavdelningen, Dokumentationsenheten: 1995 års fornminnesinventering i Kronobergs län. Stockholm 1996.

## Kalmar län (H)

- Flink, G. 1980. Öländska husgrundskomplex – aspekter på tvärvetenskap. *Inventori in honorem. En vänbok till Folke Hallberg* (red. Å. Hyenstrand). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- 1986. Ölands stensträngsområden och den justinianska pesten. *Fornlämningar och bebyggelsehistoria* (red. K-G. Selinge). (Bebyggelsehistorisk tidskrift, nr 11.) Stockholm.
  - 1993. Stensträngsböndernas landskap – Valnäs, Öland. *Läsa landskap. En fälthandbok om svenska kulturmiljöer* (red. N. Blomkvist m.fl.). Utbildningsradion i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet. Stockholm.
- Flink, G. & Jensen, R. 1978. Revidering av fornminnesinventeringen på Öland – några delfrågor. *Kalmar län, årsbok 1978*. Kalmar.
- Hagberg, U. E. 1987. Öland. *Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Jansson & E. B. Lundberg). Stockholm.
- Hyenstrand, Å. 1979. Tjusts forntid i ny belysning – om den nya fornminnesinventeringen 1978. *Tjustbygden*, 1979. Västervik.
- Klang, L. 1979. Miljöer och fornlämningsbruk – exemplet Bråneholm, Södra Vi socken, Kalmar län. *Tjustbygden*, 1979. Västervik.
- 1981. Om agrarhistorisk forskning och dokumentation. *Dokumentation – forskning. En fältarkeologisk programdiskussion* (red. Å. Hyenstrand). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
  - 1982. Medeltida järnframställning och bebyggelse i östra Småland. *META*, 1982:3. Lund.
  - 1983a. Fornlämningar, kulturlandskap och bebyggelseutveckling i Rumsulla socken, Kalmar län. *Arkeologi i Sverige 1980*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1983:3.) Stockholm.
  - 1983b. Den forntida Västerviksbygden. *Landskap och bebyggelse i Västerviks kommun*. Västervik.
  - 1986. Kolonisation och bebyggelseutveckling i nordöstra Smålands inland. *Fornlämningar och bebyggelsehistoria* (red. K-G. Selinge). (Bebyggelsehistorisk tidskrift, nr 11.) Stockholm.
  - 1987. Småland. Kalmar län. *Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Jansson & E. B. Lundberg). Stockholm.
  - 1996. Kulturgeografi, kulturmiljövård och fornminnesinventering. *I Staffan Helmfrids fotspår* (red. L. Wählin). Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.
- Klang, L. & Norman, P. 1991. Fasta fornlämningsbruk i Kalmar län. En sammanställning som underlag till regionala kulturmiljövårds- och forskningsprogram i Östra Småland. (Arbetshandlingar och PM från Riksantikvarieämbetet, lokalkontoret i Luleå 1991:5.)
- Magnusson, G. 1979. Forntid i Tjust. I ljuset av den senaste fornminnesinventeringen. *Tjustbygden*, 1979. Västervik.
- 1982. Fornminnesinventering i kustmiljö. *Bottnisk kontakt*, 1. Örnsköldsvik.

- 1984. Bronsåldersmiljöer i Misterhults socken, Småland. *Bronsåldersforskning – kring aktuella projekt* (red. Å. Hyenstrand). (Arkeologiska rapporter och meddelanden från Institutionen för arkeologi vid Stockholms universitet, nr 17.) Stockholm.
- 1986. Fortida kustbosättningar i Misterhults socken, Småland. *Fornlämningar och bebyggelsehistoria* (red. K-G. Selinge). (Bebyggelsehistorisk tidskrift, nr 11.) Stockholm.
- 1987. Man and Environment on the Swedish Coast During the Late Neolithic and Bronze Age. *Theoretical Approaches to Artefacts, Settlement and Society. Studies in Honour of Mats P. Malmer* (Eds G. Burenhult et al.). (British Archaeological Reports, International Series, 366.) Oxford.
- 1988. Arkeologin – en ung vetenskap. *Fornminnen i en kustbygd. Oskarshamn – det egna samhället* (red. L. Rönnbäck). Oskarshamn.
- 1989. Småland. *Hällristningar och hällmålningar i Sverige* (red. S. Jansson, E. B. Lundberg & U. Bertilsson). Stockholm.
- Norman, P. 1980a. Säsongsbosättning och övernattningsplatser i skärgården. *Tjustbygden*, 37. Västervik.
- 1980b. Reflektioner över ett marinarkeologiskt projekt, med utgångspunkt i en fornminnesinventering. *Fornvännen*, 75. Stockholm.
- 1982. Fornlämningarna och skärgårdslandskapet. *Bottnisk kontakt*, I. Örnsköldsvik.
- 1986. Bebyggelseutveckling i ett skärgårdslandskap. *Fornlämningar och bebyggelsehistoria* (red. K-G. Selinge). (Bebyggelsehistorisk tidskrift, nr 11). Stockholm.
- 1988a. Fornminnen i skärgården. *Fornminnen i en kustbygd. Oskarshamn – det egna samhället* (red. L. Rönnbäck). Oskarshamn.
- 1988b. Medeltida säsongsfiske i norra delen av Kalmarsund. *Samhällsteori och källmaterial – aktuell arkeologi II* (red. Å. Hyenstrand). (Stockholm Archaeological Reports, nr 21.) Stockholm.
- 1990. Fornlämningar i Kalmarsunds norra skärgård. *Kalmar län*, 1990. Kalmar.
- 1993. *Medeltida utskärsfiske. En studie av fornlämningar i kustmiljö*. (Nordiska museets handlingar, 116.) Diss. Stockholm.
- 1995. Runnö. Självhushållning och marknadsfiske. *Kung Valdemars segelled* (huvudred. G. Flink). Streiffert Förlag och Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Sandell, J. 1979. Fornborgar i Tjust. *Tjustbygden*, 1979. Västervik.
- Selinge, K-G. 1987. Översikt över registrerade fornlämningar. *Möre. Norra och Södra Möre, Kalmar stad*. (Det medeltida Sverige, vol. 4.1.) Stockholm.
- 1990. Översikt över registrerade fornlämningar. *Handbörd, Stranda*. (Det medeltida Sverige, vol. 4.2.) Stockholm.
- 1996. Översikt över registrerade fornlämningar. *Öland*. (Det medeltida Sverige, vol. 4.3.) Stockholm.
- Syllner-Gustafsson, M. 1988. Bronsålder vid Virum. *Fornminnen i en kustbygd. Oskarshamn – det egna samhället* (red. L. Rönnbäck). Oskarshamn.
- Winberg, B. 1979. Tjustbygdens bronsålder – några kommentarer kring tre kartor. *Tjustbygden*, 1979. Västervik.
- Winberg, G. 1975. *Fornminnesinventeringen. Ominventering – en jämförande studie*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport D8, 1975.) Stockholm.
- 1979. Fornlämningarna i Kalmar kommun. *Kalmar stads historia*, I. Kalmar.
- 1980. Domarringsdetalj. *Inventori in honorem. En vänbok till Folke Hallberg* (red. Å. Hyenstrand). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

## Gotlands län (I)

- Carlsson, D. 1979. *Kulturlandskapets utveckling på Gotland. En studie av jordbruks- och bebyggelseförändringar under järnåldern*. (Meddelanden B 49, Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.) Diss. Stockholm.
- 1987. Äldre hamnar – ett hotat kulturarv. *Fornvännen*, 1987:1. Stockholm.
- 1993. Nyupptäckta fornlämningar i brandens spår. *Gotländskt Arkiv*, 1987. Visby.
- Ersson, P-G. 1985. Förteckning över gotländska ödegårdar. *Gotländskt Arkiv*, 1985. Visby.
- Gren, L. 1993. De gotländska bronsåldersböndernas landskap – Uggårde, Vinarve. *Läsa landskap. En fälthandbok om svenska kulturmiljöer* (red. N. Blomkvist m.fl.). Utbildningsradion i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet. Stockholm.

- Jönsson, S. 1979a. "Stenrör ... ännu helt konserverat." *Gotländskt arkiv*. Visby.
- 1979b. Fornlämnings- och fyndområden. *Gotska Sandön – en tvärfacklig beskrivning*. Stockholm.
- 1980. Om lösfyndsbehandling. *Inventori in honorem. En vänbok till Folke Hallberg* (red. Å. Hyenstrand). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Jönsson, S. & Löthman, L. 1978. Gotländska forn lämningar, gotländska kulturminnen. Inventering 40 år efteråt. *Fornvännen*, 1978:2. Stockholm.
- Lindquist, S-O. 1974. The Development of the Agrarian Landscape on Gotland during the Early Iron Age. *Norwegian Archaeological Review*, vol. 7, 1974:1. Oslo.
- Lundberg, E. B. & Nylén, E. 1987. Gotland. *Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Janson & E. B. Lundberg). Stockholm.
- Löthman, L. 1981–1996. Inledande avsnitt om topografi och fornminnen i följande publikationer i serien *Sveriges kyrkor*: Linde kyrka (vol. 186), Sproge kyrka (vol. 191), Näs kyrka (vol. 212), Silte kyrka (vol. 215), Gerums kyrka (vol. 219) samt Levide kyrka (vol. 220).
- Magnusson, G. 1989. Visby – medeltidens Bofors? *Mänsklighet genom millenier. En vänbok till Åke Hyenstrand* (red. D. Damell m.fl.). Stockholm.
- Manneke, P. 1983. Gotlands fornborgar. *Gutar och vikingar*. Statens historiska museum. Stockholm.
- Måhl, K-G. 1982. Forna vägar på Gotland. *Från Gutabygd*. Karlstad.
- 1988. Farvägar på Gotland. *Populär Arkeologi*, 1988:2. Lund.
- Olsson, I. 1976. Gotlands stavgardar – en ortnamnsstudie. *Gotlandica*, nr 10. Visby.
- 1985. SOS för äldre hamnar. *Fornvännen*, 1985:3. Stockholm.
- Windelhed, B. 1980. Synsätt och tekniker vid studier av förändringar i kulturlandskapet. Diskussion av metoder för framtagande av boplatser, förd på material från Vinarve i Rone socken på Gotland. *Inventori in honorem. En vänbok till Folke Hallberg* (red. Å. Hyenstrand). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Östergren, M. 1989. *Mellan stengrund och stenhus. Gotlands vikingatida silverskatter som boplatssindikation*. (Theses and Papers in Archaeology, 2.) Diss. Stockholm.
- Österholm, I. 1989. *Bosättningsmönstret på Gotland under stenåldern. En analys av fysisk miljö, ekonomi och social struktur*. (Theses and Papers in Archaeology, 3.) Diss. Stockholm.

## Blekinge län (K)

- Björkquist, K-A. 1980. Tvåhundraåras rösen. *Inventori in honorem. En vänbok till Folke Hallberg* (red. Å. Hyenstrand). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Björkquist, K-A. & Persson, Th. 1987. Blekinge. *Med arkeologen Sverige runt*. (red. S. Janson & E. B. Lundberg). Stockholm.
- (stencil) Stenarna där barn vi lekt. En studie i blekingsk bebyggelsehistoria under brons- och järnålder.
- Burenhult, G. 1990. Blekinge. *Hällristningar och hällmålningar i Sverige* (red. S. Jansson, E. B. Lundberg & U. Bertilsson). Stockholm.
- Hagberg, U. 1992. 150 tomtningar i Blekinge skärgård. *Populär Arkeologi*, 1992:2. Vällingby.
- Persson, Th. 1984. Forn lämningar och kulturlandskap. *Blekingeboken*. Karlskrona.

## F.d. Kristianstads län (L), nu del av Skåne län

- Broström, S-G. 1996. Nyfunna hällristningar på Österlen med Sveriges största hällristningsblock. *Populär Arkeologi*, 1996:4. Lärbro.
- Burenhult, G. 1989. Skåne. *Hällristningar och hällmålningar i Sverige* (red. S. Janson, E. B. Lundberg & U. Bertilsson). Stockholm.
- Bondesson, W. 1994. Fornminnesinventeringen i Åhus socken 1992. *Handlingar angående Villands härad*, 1993. Tollarp.
- Carlie, L. 1985. Underjordisk verksamhet i Ignaberga socken. *Västra Göinge Hembygdsförenings Skriftserie*, XXXIII.
- Gren, L. 1993. Skogens fornminnen. Om hackerör och andra forn lämningar. *Kulturmiljövård*, 1993:6. Stockholm.

- 1996. Hackerörens landskap och extensivt jordbruk under bronsålder – äldre järnålder. *Lövtäkt och stubbskottsbruk. Människans förändring av landskapet – boskapsskötsel och åkerbruk med hjälp av skog* (red. H. Slotte & H. Göransson). (Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien.) Stockholm.
- Gren, L. m.fl. 1994. 1993 års fältverksamhet vid lokalkontoret i Karlskrona. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesavdelningen, Enheten för arkeologisk registrering.) Stockholm.
- Holmgren, P. & Tronde, B. 1990. Fornminnesinventeringen i Skåne 1985–87. *Arkeologi i Sverige 1987*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1990:1.) Stockholm.
- 1997. 1996 års fornminnesinventering i Skåne. Simrishamns, Sjöbo, Tomelilla och Ystads kommuner. (Riksantikvarieämbetet, Kunskapsavdelningen, Dokumentationsenheten.) Stockholm.
- Karsten, P. 1990. Aspects of the survey of Ancient Monuments in the County of Malmöhus. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum*, 1989–90. Lund.
- Larsson, Th. B. 1986. *The Bronze Age Metalwork in Southern Sweden. Aspects of Social and Spatial Organization 1800–500 B.C.* (Archaeology and Environment, 6.) Diss. Umeå.
- 1993. Storhögar i södra Sverige. Kring några utbredningskartor. *Bronsålderns gravhögar* (red. L. Larsson). (Report Series No. 48, Institute of Archaeology, University of Lund.) Lund.
- Nilsson, H. 1995. 1994 års fornminnesinventering i Kristianstads och Malmöhus län. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesavdelningen, Enheten för arkeologisk registrering.) Stockholm.
- Persson, E. 1996. Fornminnesinventering av Broby socken. *Göinge hembygdsförenings årsbok*, 1996. Riksantikvarieämbetet, Kunskapsavdelningen, Dokumentationsenheten: 1995 års fornminnesinventering i Kristianstads och Malmöhus län. Stockholm 1996.
- Roos, G. 1988. Bland storhögar och vårdkasar – på svindlande höjder i Bjärebygden. *Arkeologi i Sverige 1986*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1988:2.) Stockholm.
- Strömberg, M. 1975. *Bronsålder på Österlen*. Lund
- Strömberg, M. m.fl. 1987. Skåne. *Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Janson & E. B. Lundberg). Stockholm.

#### F.d. Malmöhus län (M), nu del av Skåne län

- Gren, L. m.fl. 1994. 1993 års fältverksamhet vid lokalkontoret i Karlskrona. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesavdelningen, Enheten för arkeologisk registrering.) Stockholm.
- Holmgren, P. & Tronde, B. 1990. Fornminnesinventeringen i Skåne 1985–87. *Arkeologi i Sverige 1987*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1990:1.) Stockholm.
- 1997. 1996 års fornminnesinventering i Skåne. Simrishamns, Sjöbo, Tomelilla och Ystads kommuner. (Riksantikvarieämbetet, Kunskapsavdelningen, Dokumentationsenheten.) Stockholm.
- Jacobsson, B. 1986. The Skogsdala Dolmen. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum*, 1985–86. Lund.
- Karsten, P. 1990. Aspects of the Survey of Ancient Monuments in the County of Malmöhus. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum*, 1989–90. Lund.
- Larsson, Th. B. 1986. *The Bronze Age Metalwork in Southern Sweden. Aspects of Social and Spatial Organization 1800–500 B.C.* (Archaeology and Environment, 6.) Diss. Umeå.
- 1993. Storhögar i södra Sverige. Kring några utbredningskartor. *Bronsålderns gravhögar* (red. L. Larsson). (Report Series No. 48, Institute of Archaeology, University of Lund.) Lund.
- Nilsson, H. 1995. 1994 års fornminnesinventering i Kristianstads och Malmöhus län. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesavdelningen, Enheten för arkeologisk registrering.) Stockholm.
- Riksantikvarieämbetet, Kunskapsavdelningen, Dokumentationsenheten: 1995 års fornminnesinventering i Kristianstads och Malmöhus län. Stockholm 1996.
- Strömberg, M. 1975. *Bronsålder på Österlen*. Lund.
- Strömberg, M. m.fl. 1987. Skåne. *Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Janson & E. B. Lundberg). Stockholm.
- Tronde, B. 1987. Malmöhus län. *Arkeologi i Sverige 1985*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1987:1.) Stockholm.
- Widholm, D. Rapport från Stora Köpinge. *Ale*, 1973:3. Lund.
- Wrang, S. 1993. *Fornminnen i Mellanskåne*. Mellanskånes Kommunalförbund. Eslöv.
- 1995. Minnen och sammanhang. Om fasta fornlämningar i södra Göinge. *Västra Göinge Hembygdsförenings Skrifiserie*, XLIII.

## Hallands län (N)

- Artelius, T. 1987. Kommentar till ett arkeologiskt projekt. *Nya bidrag till Hallands äldsta historia. Nr 1.* Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Bertilsson, U. 1980. Rösen – högar, skilda kulturer – skilda samhällsstrukturer? *Inventori in honorem. En vänbok till Folke Hallberg* (red. Å. Hyenstrand). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- 1981. What do the cairns mean? Do monumental cairns in areas with many cairns have the same significance as cairns in areas with barrows? Bohuslän and Halland 1500–500 BC. *Similar finds? Similar interpretations?* (Ed. C-A. Moberg). Department of Archaeology, University of Gothenburg.
- Edvinger, K. 1987. Södra Halland. *Arkeologi i Sverige 1985.* (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1987:1.) Stockholm.
- 1988. Hallands län. *Arkeologi i Sverige 1986.* (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1988:2.) Stockholm.
  - 1990. Fornminnesinventeringen 1987 i Hallands län. *Arkeologi i Sverige 1987.* (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1990:1.) Stockholm.
- Jönsson, B. 1985. Bokhyddan, S Unnaryd. *Kulturhistoriska undersökningar.* Hallands läns museer, Landsantikvarien. Halmstad.
- 1989. Fornminnen och fornlämningar i Jälluntofta socken. *Södra Unnaryd-Jälluntofta Fornminnes- och Hembygdsförenings årsskrift*, nr 43. Värnamo.
- Klang, L. 1984a. Unnaryd fick ”ny” förhistoria. *Populär Arkeologi*, 1984:4. Lund.
- 1984b. Hylte kommun – flertusenårig kulturbygd med mer än tusen fornlämningar. *Halland*, 1984. Halmstad.
  - 1987. Fornlämningar i Smålandsbygd – något om resultaten av fornminnesinventeringen 1983 i S Unnaryd och Jälluntofta. *Södra Unnaryd-Jällunda Fornminnes- och Hembygdsförenings årsskrift*, nr 41. Värnamo.
- Lantmäteriverket, *Gula kartan*, (skala 1:20 000) med artiklar på kartbladens baksidor om fornlämningsbilden m.m. Kartbladen 4C:44 Veinge, 4C:62 Halmstad, 4C:71 Haverdal samt 4C:83 Kvibille (K. Edvinger 1987).
- Ljungberg, A. 1983. En dag med fornminnesinventeringen. *Populär Arkeologi*, 1983:3. Lund.
- Lundborg, L. Halland. 1987. *Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Janson & E. B. Lundberg). Stockholm.
- Lundborg, L. & Bergström, J. 1989. Halland. *Hällristningar och hällmålningar i Sverige* (red. S. Janson, E. B. Lundberg & U. Bertilsson). Stockholm.
- Selinge, K-G. 1966. Fornlämningar i gränsbygd. 1965 års fornminnesinventering i Askims och Fjärehärader. *FYND*, 1966. Göteborg.
- Svedberg, V. 1990. Tusental tomtningar. Halland – södra Bohuslän. *Populär Arkeologi*, 1990:1. Vällingby.

## Göteborgs och Bohus län (O)

- Bertilsson, U. 1978. Näringsekologi och näringsformer på västkusten under neolitikum och bronsålder. *Kontaktstencil*, 15. Umeå.
- 1979. Bronsåldersboplatser i Göteborgs och Bohus län. *Bohuslän*, årsbok. Uddevalla.
  - 1980. Rösen – högar, skilda kulturer – skilda samhällsstrukturer? *Inventori in honorem. En vänbok till Folke Hallberg* (red. Å. Hyenstrand). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
  - 1981. What do the cairns mean? Do monumental cairns in areas with many cairns have the same significance as cairns in areas with barrows? Bohuslän and Halland 1500–500 BC. *Similar finds? Similar interpretations?* (Ed. C-A. Moberg). Department of Archaeology, University of Gothenburg.
  - 1983. Bohuslänska rösen – struktur, kronologi, funktion – inledning till en analys av Bohusläns bronsålder. *Hus, gård och bebyggelse. Föredrag från XVI nordiska arkeologmötet, Island 1982* (red. G. Ólafsson). Reykjavik.
  - 1984. Västsvensk bronsålder – problemanalys och forskningsprogram. *Bronsåldersforskning – kring aktuella projekt* (red. Å. Hyenstrand). (Meddelanden från Institutionen för arkeologi vid Stockholms universitet, nr 17.) Stockholm.
  - 1985a. Nyregistrering av hällbilder i Bohuslän 1982–83. *Arkeologi i Sverige 1982–1983.* (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1985:5.) Stockholm.
  - 1986a. Skärvestenshögar i Västsverige. *Skärvestenshögar och skärvestensvall, pågående arkeologisk forskning* (red. Th. B. Larsson). (Södermanlands museum, Rapport 8.) Nyköping.

- 1986b. Hällristningar, gravar och bebyggelse i Bohuslän – en analys av rumsliga samband. *Fornlämningar och bebyggelsehistoria* (red. K-G. Selinge). (Bebyggelsehistorisk tidskrift, nr 11.) Stockholm.
- 1986c. Rock Carvings and Graves: Spatial Relationships. *Words and Objects: towards a Dialogue between Archaeology and History of Religion* (red. G. Steinsland). (The Institute for Comparative Research in Human Culture, serie D, Skrifter LXXI.) Oslo.
- 1986d. Bebyggelsemönster, bronsgjutning och pastoralism i västsvensk bronsålder. *Det 4. nordiske bronsealder-symposium på Isegran 1984* (red. S. Welinder). (Varia 12, Universitetets oldsakssamling.) Oslo.
- 1987a. *The Rock Carvings of Northern Bohuslän. Spatial Structures and Social Symbols*. (Stockholm Studies in Archaeology, 7.) Diss. Stockholm.
- 1987b. The rock carving of Bohuslän – spatial context. *Theoretical Approaches to Artefacts, Settlement and Society. Studies in honour of Mats P. Malmer* (Eds G. Burenhult et al.). (BAR International Series 366(ii).) Oxford.
- 1989a. Bohuslän. *Hällristningar och hållmålningar i Sverige* (red. S. Janson, E. B. Lundberg & U. Bertilsson). Stockholm.
- 1989b. Hällristningar och bygden. *Hällristningar och hållmålningar i Sverige* (red. S. Janson, E. B. Lundberg & U. Bertilsson). Stockholm.
- 1989c. Hällristningar och ortnamn. *Mänsklighet genom millenier. En vänbok till Åke Hyenstrand* (red. D. Damell m.fl.). Stockholm.
- 1989c. Rock-carvings, ideology and society in the Bronze Age of western Sweden. *Bronze Age Studies Transactions of the British-Scandinavian Colloquium in Stockholm, May 10–11, 1985* (Eds H-Å. Nordström & A. Knape). (Studies, 6.) Stockholm.
- 1989d. Hällristningar i norra Bohuslän – rumsliga strukturer och sociala symboler. *Regionale forhold i Nordisk Bronzealder. 5. Nordiske Symposium for Bronzealderforskning på Sandbjerg Slot 1987* (red. J. Poulsen). (Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter, XXXIV.) Århus.
- 1989e. Space. Economy and Society in the Rock Carvings of Northern Bohuslän. *Approaches to Swedish Prehistory. A spectrum of problems and perspectives in contemporary research* (Eds. Th. B. Larsson & H. Lundmark). (BAR International Series 500.) Oxford.
- 1994a. Hällristningsvård – konsumtion eller bevarande. *Kulturmiljövård*, 1994:4. Stockholm.
- 1994b. Sveriges tredje handtecken hittad i stenmur i Bohuslän. *Populär Arkeologi*, 1994:1. Hässelby.
- Bertilsson, U. & Larsson, Th. B. 1985. Economy and Ideology in the Swedish Bronze Age. *Archaeological Review from Cambridge*, 4.2. Cambridge.
- Bertilsson, U. & Winberg, B. 1978. Bohuslän – ett experimentområde. *Fornvännen*, 1978:2. Stockholm.
- 1979. Fornminnesinventeringen i Bohuslän. *Bohuslän*, årsbok 1979. Uddevalla.
- 1984. *Fornlämningssmiljöer i Göteborgs och Bohus län*. (Länsstyrelsen i Göteborg och Bohus län, Rapport nr 10.) Göteborg.
- Bondesson, W. 1992. Boplatsinventeringar. En jämförelse mellan södra Göteborgsområdet och Tjörn-Stenungsundområdet. *FYND*, 2/92. Göteborg.
- Cullberg, C. 1987. Bohuslän. *Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Janson & E. B. Lundberg). Stockholm.
- Ekblad, K. 1981. Attributes – Ancient Monuments – Regions. *Similar finds? Similar interpretations?* (Ed. C-A. Moberg). Department of Archaeology, University of Gothenburg.
- Flink, G. 1980. Gravformer i norra Bohuslän inland. *Bohuslän*, 1987. Uddevalla.
- Gren, L. & Olsson, R. 1994. Det reviderade fornminnesregistret för norra Bohuslän. *Arkeologi i Sverige*, nr 3. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Hyenstrand, Å. 1979. Boplatsinventering i Bohuslän. *Boplatser i Bohuslän. Antikvariska problem*. (Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län. Länsantikvarien, Rapport 3.) Göteborg.
- Jensen, R. 1993. Laga skiftets landskap – Vallby och Torp, Bohuslän. *Läsa landskap. En fälthandbok om svenska kulturmiljöer* (red. N. Blomkvist m.fl.). Utbildningsradion i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet. Stockholm.
- 1994. Studier i agrar bebyggelse. Några exempel från Öst- och Västsverige. *Odlingslandskap och fångstmark. En vänbok till Klas-Göran Selinge* (red. R. Jensen). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Jensen, R. & Olsson, A-L. 1992a. Övergivna by- och gårdstomter i göteborgstrakten. Erfarenheter från fornminnesinventeringen. *FYND*, 2/92. Göteborg.
- 1992b. Övergivna by- och gårdstomter i göteborgstrakten. *Askims hembygdsförening, årsskrift*.
- Karlsson Lönn, M. & Schaller Åhrberg, E. 1994. Revision av en revidering – en kommentar till den reviderade fornminnesinventeringen i norra Bohuslän. *Arkeologi i Sverige*, nr 3. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.



- Larsson, L. Z. & Persson, A. 1992. Hisingens järnåldersbygd. Några inventeringsproblem. *FYND*, 2/92. Göteborg.
- Löthman, L. 1996. *Fornminnesinventering i Göteborgs och Bohus län samt Älvsborgs län*. Riksantikvarieämbetet, Kunskapsavdelningen, Dokumentationsenheten. (Opubl.) Stockholm.
- Nordbladh, J. 1980. *Glyfer och rum. Kring hållristningarna i Kville*. Diss. Göteborg.
- 1989. Hällmålningar i Västsverige. *Hållristningar och hällmålningar i Sverige* (red. S. Janson, E. B. Lundberg & U. Bertilsson). Stockholm.
- Norman, P. 1992. Fornlämningar i skärgården. *FYND*, 2/92. Göteborg.
- 1993. Fiskebyn på Västkusten – Kyrkesund, Bohuslän. *Läsa landskap. En fälthandbok om svenska kulturmiljöer* (red. N. Blomkvist m.fl.). Utbildningsradion i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet. Stockholm.
- Selinge, K-G. 1966. Fornlämningar i gränsbygd. 1965 års fornminnesinventering i Askims och Fjäre härader. *FYND*, 1966. Göteborg.
- Svedberg, V. 1990. Tusental tomtningar. Halland – södra Bohuslän. *Populär Arkeologi*, 1990:1. Vällingby.
- Winberg, B. 1980. Bohuslänska järnåldersgravfält – ett försök till strukturering. *Inventori in honorem. En vänbok till Folke Hallberg* (red. Å. Hyenstrand). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- 1992. En ny fornminnesinventering – bakgrund, genomförande och reflexioner. *FYND*, 2/92. Göteborg.
- 1984. *Fornlämningssmiljöer i Göteborgs och Bohus län*. (Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län, Rapport nr 10.) Göteborg.

## Älvsborgs län (P)

- Anderson, Ph. 1985. An Area with Ancient Terraces in Norra Säm parish, Älvsborgs province, Västergötland. *Arkeologi i Sverige 1982–1983*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1985:5.) Stockholm.
- 1987. Älvsborg county. *Arkeologi i Sverige 1985*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1987:1.) Stockholm.
- 1990. Fornminnesinventeringen 1987 i Älvsborgs län. *Arkeologi i Sverige 1987*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1990:1.) Stockholm.
- Anderson, Ph. & Ullberg Ornell, P-E. 1989. Södra Västergötland – ett spännande och okänt fornlämningsområde. Om resultatet av den senaste fornminnesinventeringen. *FYND*, 1989:1. Göteborg.
- Beiwert, I. m.fl. 1981. Översiktlig fornlämningsanalys, Älvsborgs län. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesinventeringen, PM och arbetshandlingar, 1981:18. Fasta fornämningar och förhistoriska miljöer, 3.) Stockholm.
- Bertilsson, U. 1985. Fossil åkermark i Älvsborgs län. *Västgöta-Dal*, 1984. Vänersborg.
- 1986. Revideringsinventeringen i Älvsborgs län 1984. *Arkeologi i Sverige 1984*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1986:2.) Stockholm.
- Bertilsson, U. & Winberg, B. 1985. Revideringsinventeringen i Älvsborgs län 1982–83. *Arkeologi i Sverige 1982–1983*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1985:5.) Stockholm.
- Connelid, P., Mascher, C. & Weiler, E. 1993. Röstorp – ett västsvenskt röjningsröseområde i skogsmark. *Arkeologi i Sverige*, ny följd 2. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Englund, L-E. 1985. Inventory of Iron Production Sites. *In Honorem Evert Baudou* (red. M. Backe m.fl.). (Archaeology and Environment, 4.) Umeå.
- 1987. Lämningar efter lågteknisk järnframställning. *Arkeologi i Sverige 1985*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1987:1.) Stockholm.
- 1991. Early Ironmaking in Kind. *Materialy Archeologiczne*, XXVI. Krakow.
- 1994a. Järnblästan på Enekullen. *Aktuell arkeologisk järnforskning 1988–1992* (red. L-E. Englund). (Jernkontorets bergshistoriska utskott, serie H 55.) Stockholm.
- 1994b. Vikingatida blästbruk i Västsverige – med särskild hänsyn till förhållandena i Kind. *Från Borås och de sju häraderna*, 1994. Borås.
- Flink, G. 1987. Dalsland. *Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Jansson och E. B. Lundberg). Stockholm.
- Furingsten, A. 1985. *Samhällsförändringar i ett långtidsperspektiv. ett exempel från södra Västergötland 1500 f–1000 eKr*. (Gotarc, Series B, Gothenburg Archaeological Theses, no 1.) Diss. Göteborg.
- Johansen, B. 1991. Fornminnesinventeringen i Dalsland 1987–88. *Arkeologi i Sverige*, ny följd 1. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

- 1993. Fornborgen – Steneby, Dalsland. *Läsa landskap. En fälthandbok om svenska kulturmiljöer* (N. Blomkvist m.fl.). Utbildningsradion i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet. Stockholm.
- Kretz, E. 1992. Vänerbygd. Om rumsliga utbredningsmönster och bronsålderssamhällen. *Fortid i förändring. Aktuell arkeologi, III* (red. Å. Hyenstrand och A. Tomasdatter Jakobsson). (Stockholm Archaeological Reports, nr 25.) Stockholm.
- 1996. Bronsålder vid Väner. Fornlämningar och föreställningar kring ett innanhav. *Mellan bronssköld och JAS-plan – glimtar av Lidköpingsbygdens historia*. Lidköping.
- Lindquist, S-O. 1975. Fossilt kulturlandskap som agrarhistorisk källa. *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift, 1975–1976*. Skara.
- Löthman, L. 1996. Fornminnesinventering i Göteborgs och Bohus län samt Älvsborgs län. (Riksantikvarieämbetet, Kunsksavdelningen, Dokumentationsenheten.) Stockholm.
- Mascher, C. 1992. Västsveriges skogsbygder – ett område med storskalig förhistorisk odling. *Bebyggelsehistorisk Tidskrift, nr 23*. Stockholm.
- Rex Svensson, K. 1982. *Hällristningar i Älvsborgs län. En inventering av samtliga kända hällristningar i Dalsland och Göta Älvdalen*. (Stiftelsen Älvsborgs länsmuseum.) Vänersborg.
- 1988. *Hästefforden under stenåldern. Fynden berättar*. (Älvsborgs länsmuseum.) Vänersborg.
- 1989. Dalsland. *Hällristningar och hållmålningar i Sverige* (red. S. Janson, E. B. Lundberg & U. Bertilsson). Stockholm.
- Selinge, K-G. 1984. 30 000 fornlämningar kvar i Västergötland. *Historiska Nyheter, 26*. Stockholm.
- 1985. Västergötland och Mälardalen – vad säger fornlämningarna om historien? *Västergötlands äldre historia. Fakta och hypoteser* (red. G. Behre & E. Wegraeus). Stiftelsen Älvsborgs länsmuseum. Vänersborg.
- 1986. Stensättningar med variationer. Om en fornlämningsterm – med västgötska exempel. *Arkeologi i Sverige 1984*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1986:2.) Stockholm.
- 1987. Västergötland. *Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Janson & E. B. Lundberg). Stockholm.
- 1988. Hällkistor i Göta älvdal. *Till Sverker, läraren. En vänbok på 80-årsdagen*. Stockholm.
- 1989. Västergötland. *Hällristningar och hållmålningar i Sverige* (red. S. Janson, E. B. Lundberg & U. Bertilsson). Stockholm.
- 1997a. Kyrka, socken, bygd – om territorialförsamlingarna. *Västgöta-Dal, 1995/96*. Vänersborg.
- 1997b. Fornlämningar i gränsbygd. Om arkeologisk miljö i Älvsborgs län. *Älvsborgs län. Historia i gränsbygd*.
- Ullberg Ornell, P-E. 1985. Principer för registrering av stenålderboplatser i Västergötland – exempel Mjörn och Stora Lövsjön. *Arkeologi i Sverige 1982–83*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1985:5.) Stockholm.
- 1986. Ny ekonomisk karta – nyupptäckta fornlämningar. Resultat från fornminnesinventeringen i Älvsborgs län 1982–1985. *Västgöta-Dal, 1985/86*. Vänersborg.
- Winberg, B. 1983. Nyinventering av fornlämningar i Älvsborgs län. *Västgöta-Dal, 1983*. Vänersborg.

## Skaraborgs län (R)

- Carlsson, D. & Windelhed, B. 1973. *Kvantitativ bortodlingsanalys. Diskussion om jordbrukets inverkan på fornlämningsbeståndet, förd på material från Skaraborgs län*. (Riksantikvarieämbetets rapport, D2.) Stockholm.
- Edvinger, K. 1984. Flygarkeologi i Västergötland. *Flygarkeologi* (red. J. Norrman). Stockholm.
- 1985. Fornminnesinventering från höga höjder. *Arkeologi i Sverige 1982–1983*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1985:5.) Stockholm
- Flink, G. 1984. Skärvstenshögar på Kålland. *Bronsåldersforskning – kring aktuella projekt* (red. Å. Hyenstrand). (Meddelanden från Institutionen för arkeologi vid Stockholms universitet, nr 17.)
- 1985. Landet mellan Larva Bäring och Skalundahögen. *Arkeologi i Sverige 1982–1983*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1985:5.) Stockholm.
- 1986. Fler fornlämningar än någon annanstans per kartblad. *Arkeologi i Sverige 1984*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1986:2.) Stockholm.
- 1987. Få fornlämningar i Guldkroken – Skaraborgs län. *Arkeologi i Sverige 1985*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1987:1.) Stockholm.
- 1988. Sista året i Skaraborgs län. *Arkeologi i Sverige 1986*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1988:2.) Stockholm.

- 1989. *Arkeologi i Skaraborg. En vägvisare.* (Skrifter från Skaraborgs länsmuseum, nr 11.) Skara.
- Gren, L. 1986. Att inventera stenåldersboplatser i åkermark – exempel från Varaslätten och Falbygden i Västergötland. *Arkeologi i Sverige 1984.* (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1986:2.) Stockholm.
- 1987. Eriksгатuleden och kvarnvägarna i Kymbo- och Sandhemsbygden – Sveriges största hålvägs-system. *Arkeologi i Sverige 1985.* (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1987:1.) Stockholm.
- 1993. Eriksгатuleden genom Sandhem, Västergötland. *Läsa landskap. En fälthandbok om svenska kulturmiljöer* (N. Blomkvist m.fl.). Utbildningsradion i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet. Stockholm.
- Hyenstrand, Å. 1971. *Bevaringsplanering I, statistik på fornlämningar. Metodförslag med tillämpning på Skarborgs län.* (Riksantikvarieämbetets rapport, D1). Stockholm.
- Johansen, B. 1985. Essungaugn. *Arkeologisk järnforskning 1980–1983.* (Jernkontorets bergshistoriska utskott, serie H 38.) Stockholm.
- Kretz, E. 1992. Vänerbygd. Om rumsliga utbredningsmönster och bronsålderssamhällen. *Fornetid i förändring. Aktuell arkeologi, III* (red. Å. Hyenstrand och A. Tomasdotter Jakobsson). (Stockholm Archaeological Reports, nr 25.) Stockholm.
- 1996. Bronsålder vid Väner. Fornlämningar och föreställningar kring ett innanhav. *Mellan bronsköld och JAS-plan – glimtar av Lidköpingsbygdens historia.* Lidköping.
- Lindquist, S-O. 1975. Fossilt kulturlandskap som agrarhistorisk källa. *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift, 1975–1976.* Skara.
- Magnusson, G. 1984. Iron-production in Västergötland. *Sachsen Symposium Skara 1983.* Skara.
- 1985a. *Essunga kommuns förhistoria.* Nossebro.
- 1985b. Järnutvinning i Västergötland. *Populär Arkeologi, 1985:2.* Lund.
- 1985c. Järnhantering i Västergötland. *Jernkontorets bergshistoriska utskott, ser. H 38.* Stockholm.
- Magnusson, G. Millberg, P-O. 1981. "Lågteknisk järnframställning i Skarborgs län." *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift, 1981–1982.* Skara.
- 1983. "Lågteknisk järnframställning i Skarborgs län." Rapport från de fortsatta undersökningarna. *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift, 1983–1984.* Skara.
- Norrman, J. 1989. Vegetationsspår i Västergötland. *Mänsklighet genom millenier. En vänbok till Åke Hyenstrand* (red. D. Damell m.fl.). Stockholm.
- Selinge, K-G. 1985. Västergötland och Mälardalen – vad säger fornlämningarna om historien? *Västergötlands äldre historia. Fakta och hypoteser* (red. G. Behre & E. Wegraeus). Stiftelsen Älvsborgs länsmuseum. Vänersborg.
- 1986. Stensättningar med variationer. Om en fornlämningsterm – med västgötska exempel. *Arkeologi i Sverige 1984.* (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1986:2.) Stockholm.
- 1987a. Västergötland. *Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Janson & E. B. Lundberg). Stockholm.
- 1987b. On the Prerequisites and Needs of Archaeological Source Criticism. *Theoretical Approaches to Artefacts, Settlement and Society. Studies in honour of Mats P. Malmer* (Eds G. Burenhult et al.). (BAR International Series 366(i).) Oxford.
- 1989. Västergötland. *Hällristningar och hållmålningar i Sverige* (red. S. Janson, E. B. Lundberg & U. Bertilsson). Stockholm.
- 1997. Kyrka, socken, bygd – om territorialförsamlingarna. *Västgöta-Dal, 1995/96.* Vänersborg.

## Värmlands län (S)

- Adolfsson, M. 1992. Tjärbränning – med exempel från Boda och Frykerud. *Fornminnesinventeringen 1991* (red. L-E. Englund). (Arkeologi i Värmland.) Karlstad och Stockholm.
- Andersson, S. 1992. Spot-test metoden inom fornminnesinventeringen. *Fornminnesinventeringen 1991* (red. L-E. Englund). (Arkeologi i Värmland.) Karlstad och Stockholm.
- Beiwert, I. 1981. Översiktlig fornlämningsanalys, Värmlands län. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesinventeringen, PM och arbetshandlingar, 1981:17. Fasta fornlämningar och förhistoriska miljöer, 8.) Stockholm.
- Burström, M. 1992. Rösesten – naturlig tillgång och kulturellt val. *Fornminnesinventeringen 1991* (red. L-E. Englund). (Arkeologi i Värmland.) Karlstad och Stockholm.
- Englund, L-E. 1992a. Fornminnesinventeringen i Värmland 1991. *Fornminnesinventeringen 1991* (red. L-E. Englund). (Arkeologi i Värmland.) Karlstad och Stockholm.

- 1992b. Misterhultare – en svårbedömd fornlämningskategori. *Fornminnesinventeringen 1991* (red. L-E. Englund). (Arkeologi i Värmland.) Karlstad och Stockholm.
- 1992c. Tjärframställningens lämningar. *Fornminnesinventeringen 1991* (red. L-E. Englund). (Arkeologi i Värmland.) Karlstad och Stockholm.
- 1992d. Kvartsbrottet i Fors – både förhistoriskt och sentida. *Fornminnesinventeringen 1991* (red. L-E. Englund). (Arkeologi i Värmland.) Karlstad och Stockholm.
- Hagberg, U. 1994a. Det finns mycket kvar att utforska i Värmland. *Populär arkeologi*, 1994:4. Vällingby. (Artikeln baseras på en intervju med Sven Rentzhog.)
- 1994b. På stora Les smala vattendägar har folk trivts sedan stenåldern. *Populär arkeologi*, 1994:4. Vällingby. (Artikeln baseras på en intervju och exkursion med Sven Rentzhog.)
- Hermodsson, Ö. 1992a. Synpunkter på värmländsk gravkronologi. En analys på grundval av fornlämningsregistret. *Fornminnesinventeringen 1991* (red. L-E. Englund). (Arkeologi i Värmland.) Karlstad och Stockholm.
- 1992b. Ett märkligt fynd av ett långröse. *Fornminnesinventeringen 1991* (red. L-E. Englund). (Arkeologi i Värmland.) Karlstad och Stockholm.
- Hyenstrand, Å. 1972. Fångstgroparna i norra Värmland. Kommentarer kring en karta. *Värmland förr och nu*, 1972. Karlstad.
- 1977. Hyttor och järnframställningsplatser. Några sammanfattningar kring inventerat material. (Jernkontorets forskning, ser. H 14.) Stockholm.
- 1987. Stone Age Frontiers – An Example from Middle Sweden. *Theoretical Approaches to Artefacts, Settlement and Society. Studies in honour of Mats P. Malmer* (Eds G. Burenhult et al.). (BAR International Series 366(i).) Oxford.
- Jakobsson, M. 1992. Kolningsgroparnas morfologi. *Fornminnesinventeringen 1991* (red. L-E. Englund). (Arkeologi i Värmland.) Karlstad och Stockholm.
- Johansen, B. 1993. Gränsfästet – Eda skans, Värmland. *Läsa landskap. En fälthandbok om svenska kulturmiljöer* (red. N. Blomkvist m.fl.). Utbildningsradion i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet. Stockholm.
- Kretz, E. 1992a. Röjningsröseområde med gravar och älvkvarnar. Presentation och problemdiskussion. *Fornminnesinventeringen 1991* (red. L-E. Englund). (Arkeologi i Värmland.) Karlstad och Stockholm.
- 1992b. Vänerbygd. Om rumsliga utbredningsmönster och bronsålderssamhällen. *Fortid i förändring. Aktuell arkeologi, III* (red. Å. Hyenstrand och A. Tomasdotter Jakobsson). (Stockholm Archaeological Reports, nr 25.) Stockholm.
- 1996. Bronsålder vid Väner. Fornlämningar och föreställningar kring ett innanhav. *Mellan bronsköld och JAS-plan – glimtar av Lidköpingsbygdens historia*. Lidköping.
- Magnusson, G. & Gren, L. 1990. Fornminnesinventeringen 1987 i Värmlands län. *Arkeologi i Sverige 1987*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1990:1.) Stockholm.
- 1991. Fornminnesinventeringen i Värmlands län 1988. *Arkeologi i Sverige*, ny följd 1. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Meschke, C. (red.) 1973. *Kulturlandskap i älvdalar*. (Riksantikvarieämbetet, rapport D3.) Stockholm.
- Nordbladh, J. 1989. Hällmålningar i Västsverige. *Hällristningar och hällmålningar i Sverige* (red. S. Janson, E. B. Lundberg & U. Bertilsson). Stockholm.
- Olsson, H. 1992. Forntida boplatser i Eskilsäters socken. *Fornminnesinventeringen 1991* (red. L-E. Englund). (Arkeologi i Värmland.) Karlstad och Stockholm.
- Pettersson, S. 1992. Järnålderns gravfält – lokalisering utifrån medeltida gårdar? *Fornminnesinventeringen 1991* (red. L-E. Englund). (Arkeologi i Värmland.) Karlstad och Stockholm.
- Rentzhog, S. 1993. Älg och "orm" var målade med rött på lodräta hällen. *Populär Arkeologi*, 1993:2. Lund.
- 1994. 1993 års Fornminnesinventering i Värmlands län. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesavdelningen, Enheten för arkeologisk registrering.) Stockholm.
- 1995a. Fornminnesinventeringen i Värmland. *Värmland förr och nu*, 1995. Karlstad.
- 1995b. Ny giv för värmländsk arkeologi. *Värmlands museums årsbok*, årg. 92. Karlstad.
- 1995c. 1994 års fornminnesinventering i Värmlands län. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesavdelningen, Enheten för arkeologisk registrering.) Stockholm.
- Rex Svensson, K. 1989. Värmland. *Hällristningar och hällmålningar i Sverige* (red. S. Janson, E. B. Lundberg & U. Bertilsson). Stockholm.
- Selinge, K-G. 1997. Kyrka, socken, bygd – om territorialförsamlingarna. *Västgöta-Dal*, 1995/96. Vänersborg.
- Svensson, E. 1992. Medeltida bytomter och fornminnesinventering. *Fornminnesinventeringen 1991* (red. L-E. Englund). (Arkeologi i Värmland.) Karlstad och Stockholm.

- 1994a. Järnframställning i norra Värmland – en diskussion kring datering, lokalisering och kolningsgroparnas morfologi. *Aktuell arkeologisk järnforskning 1988–1992* (red. L-E. Englund). (Jernkontorets bergshistoriska utskott, ser. H 55.) Stockholm.
  - 1994b. Utmarksbruk i norra Värmland visar sig vara äldre än man trott. *Populär arkeologi*, 1994:4. Vällingby.
- Tomasdotter Jakobsson, A. 1992. Gravplatser och boplatser – hällkistornas topografiska placering i By och Tveta. *Fornminnesinventeringen 1991* (red. L-E. Englund). (Arkeologi i Värmland.) Karlstad och Stockholm.
- Waxell, L. 1992. "Rombottens skans" i Värmskog. *Fornminnesinventeringen 1991* (red. L-E. Englund). (Arkeologi i Värmland.) Karlstad och Stockholm.
- Winberg, G. 1987. Värmland. *Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Janson & E. B. Lundberg). Stockholm.

## Örebro län (T)

- Beiwert, I. 1991. Översiktlig fornlämningsanalys, Örebro län. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesinventeringen, PM och arbetshandlingar, 1981:19. Fasta fornlämnningar och förhistoriska miljöer, 4.) Stockholm.
- Hansson, P. 1987. Närke. *Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Janson & E. B. Lundberg). Stockholm.
- 1989. Samhälle och järn i Sverige under järnåldern och äldre medeltiden. Exemplet Närke. *Aun*, 13. Diss. Uppsala.
- Hyenstrand, Å. 1977. *Hyttor och järnframställningsplatser. Några sammanfattningar kring inventerat material*. (Jernkontorets forskning, ser. H 14.) Stockholm.
- Kilsberger, C-E. 1994. Boplatser vid Kilsbergssjöar. En inventering på Bofors och Villingsbergs skjutfält. *Från bergslag till bondebygd*, 1994. Örebro.
- Klang, L. 1984a. Bondebygdens fornlämnningar enligt Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering i Örebro län 1980–82. *Från bergslag till bondebygd*, 1984. Örebro.
- 1984b. Förhistoriska gravar i Närkes centralbygd som bebyggelsehistoriskt källmaterial. *Arkeologi i Sverige 1981*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1984:3.) Stockholm.
  - 1985. Ödeläggelse i Ödeby socken. Ett inventeringsöde för ett riksintresse. *Arkeologi i Sverige 1982–1983*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1985:5.) Stockholm.
- Löthman, L. 1985. Kulturminneskartläggningen i östra Närke och västra Västmanland 1982. *Arkeologi i Sverige 1982–83*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1985:5.) Stockholm.
- 1987. Västmanland. *Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Janson & E. B. Lundberg). Stockholm.
- Magnusson, G. 1983. Fornminnesinventering av "Östra berget". *Arkeologi i Sverige 1980*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1983:3.) Stockholm.
- 1984. Bergslagens fornlämnningar och landskap. *Från bergslag till bondebygd*, 1984. Örebro.
- Nilsson, H. 1994. 1993 års Fornminnesinventering i Örebro län. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesavdelningen, Enheten för arkeologisk registrering.) Stockholm.
- Persson, A. 1990. Fornminnesinventeringen 1987 i Örebro län. *Arkeologi i Sverige 1987*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1990:1.) Stockholm.
- Pettersson, I-M. 1993. Förhistorisk järnframställning – Röda jorden, Riddarhyttan, Västmanland. *Läsa landskap. En fälthandbok om svenska kulturmiljöer* (red. N. Blomkvist m.fl.). Utbildningsradion i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet. Stockholm.

## Västmanlands län (U)

- Bertilsson, U. 1981. Revideringsinventeringen för den ekonomiska kartan i Björksta sn 1980. *Västmanlands fornminnesförenings tidskrift*, 59. Västerås.
- Broström, S-G. 1994. Nyupptäckta hällristningar i Västmanland. *Om forntid och medeltid i Västmanland* (red. K. Ström). (Västmanlands fornminnesförening och Västmanlands läns museum, årsskrift, 71.) Västerås.
- Englund, L-E. 1989. Kopparhantering i Riddarhytteområdet. *Arkeologi i Sverige 1986*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport, 1988:2.) Stockholm.

- Hyenstrand, Å. 1974. Några huvuddrag i Bergslagens kolonisationshistoria. *Norbergsboken, en sockenbeskrivning*. Norberg.
- 1977. *Hyttor och järnframställningsplatser. Några sammanfattningar kring inventerat material*. (Jernkontorets forskning, ser. H 14.) Stockholm.
- Jensen, R. 1987. Bronze Age settlement patterns – a chorological approach. *Theoretical Approaches to Artefacts, Settlement and Society. Studies in Honour of Mats P. Malmer* (Eds G. Burenhult et al.). (British Archaeological Reports, International Series, 366.) Oxford.
- 1989a. The Bronze Age in Eastern Central Sweden – Heaps of Fire-Cracked Stones and the Settlement Pattern. *Die Bronzezeit im Ostseegebiet* (Ed. B. Ambrosiani). (Kungl. Vitterhets, Historie och Antikvitets Akademien, Konferenser 22.) Stockholm.
- 1989b. Bosättning och ekonomi – inomregionala differenser i Mälardalen. *Regionale forhold i Nordisk Bronzealder. 5. Nordiske Symposium for Bronzealderforskning på Sandbjerg Slot 1987* (red. J. Poulsen). (Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter, XXXIV.) Århus.
- Löthman, L. 1981. Bronsåldersstråk i Västmanland. *Västmanlands fornminnesförenings tidskrift*, 59. Västerås.
- 1984. Bronsåldersstråk i inre Mälardalen. *Bronsåldersforskning – kring aktuella projekt* (red. Å. Hyenstrand). (Meddelanden från Institutionen för arkeologi vid Stockholms universitet, nr 17.) Stockholm.
- 1987. Västmanland. *Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Janson & E. B. Lundberg). Stockholm.
- 1989. Västmanland. *Hällristningar och hällmålningar i Sverige* (red. S. Janson, E. B. Lundberg & U. Bertilsson). Stockholm.
- 1991. Förtätad bronsålder och äldre järnålder i Västmanlands fornlämningsrika Mälazon – 1988 års inventeringsresultat. *Arkeologi i Sverige*, ny följd 1. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- 1993. Talrika stenåldersboplatser, järnframställningsplatser och gruvor i Västmanlands läns norra delar. 1989–1990 års inventeringsresultat. *Arkeologi i Sverige*, ny följd 2. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- 1994a. Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering i Västmanlands län 1988–1990. *Om forntid och medeltid i Västmanland* (red. K. Ström). (Västmanlands fornminnesförening och Västmanlands läns museum, årsskrift, 71.) Västerås.
- 1994b. Kyrkor och kult i de västmanländska Rannsakningarna. *Odlingslandskap och fångstmark. En vänbok till Klas-Göran Selinge* (red. R. Jensen). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Magnusson, G. 1982. Lapphyttan i Norberg. En medeltida hyttanläggning. *Kulturminnesvård*, 1982:2. Stockholm.
- 1984. Lapphyttan. En medeltida masugn i Karbenings socken. *Karbenning – en bergslagssocken*. Norberg.
- 1985. Lapphyttan – an example of medieval iron production. *Medieval Iron in Society. Papers presented at the symposium in Norberg, May 6–10, 1985*. Stockholm.
- 1992. Lapphyttan – den svenska industrins vagg. *Populär Arkeologi*, 1992:2. Vällingby.
- Pettersson, I-M. 1992a. Framväxten av en bergslag. Ideologi och rumslig fördelning av järnhanteringen under yngre järnålder och medeltid. *Forntid i förändring. Aktuell arkeologi, III* (red. Å. Hyenstrand och A. Tomasdotter Jakobsson). (Stockholm Archaeological Reports, nr 25.) Stockholm.
- 1992b. Hundratal medeltida hyttor funna i Bergslagen. *Populär Arkeologi*, 1992:2. Vällingby.
- 1993a. Hyttor och lågteknisk järnhantering i Norbergs bergslag. *Arkeologi i Sverige*, ny följd 2. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- 1993b. Förhistorisk järnframställning – Röda jorden, Riddarhyttan, Västmanland. *Läsa landskap. En fälthandbok om svenska kulturmiljöer* (red. N. Blomkvist m.fl.). Utbildningsradion i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet. Stockholm.
- 1993c. Gruvor och hyttor – Olsbennings bergsmansby, Västmanland. *Läsa landskap. En fälthandbok om svenska kulturmiljöer* (red. N. Blomkvist m.fl.). Utbildningsradion i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet. Stockholm.
- 1994a. *Norbergs bergslag*. (Atlas över Sveriges bergslag, Jernkontorets bergshistoriska utskott, serie H 101). Jernkontoret och Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- 1994b. Järnframställning på Långheden i Västmanland. *Aktuell arkeologisk järnforskning 1988–1992* (red. L-E. Englund). (Jernkontorets bergshistoriska utskott, serie H 55.) Stockholm.
- Skyllberg, E. 1997. *Skinnskattebergs bergslag*. (Atlas över Sveriges bergslag, Jernkontorets bergshistoriska utskott, serie H 105). Jernkontoret och Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Sporrong, U. 1985. *Mälabygd. Agrar bebyggelse och odling ur ett historisk-geografiskt perspektiv*. (Meddelanden, serie B 61, Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.) Stockholm.

## Dalarnas län (W), f.d. Kopparbergs län

- Amréus, L. & Löthman, L. 1994. 1993 års Fornminnesinventering i Kopparbergs län. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesavdelningen, Enheten för arkeologisk registrering.) Stockholm.
- Hermódsson, Ö. 1996. Inventeringsläget för forn- och kulturlämningar i de södra fjälltrakterna. (Riksantikvarieämbetet, Kunskapsavdelningen, Dokumentationsenheten.) Stockholm.
- Hyenstrand, Å. 1974. *Järn och bebyggelse. Studier i Dalarnas äldre kolonisationshistoria*. (Dalarnas hembygdsbok, 1974.) Falun.
- 1977. *Hyttor och järnframställningsplatser. Några sammanfattningar kring inventerat material*. (Jernkontorets forskning, ser. H 14.) Stockholm.
  - (red.) 1979a. *Stenålder och bronsålder i Dalarna. Del 2, Särna*. (Dalarnas museums serie av rapporter, nr 6.) Falun.
  - 1979b. *Fortida bebyggelse och samhälle. Järna, Nås, Äppelbo – ur tre socknars historia*. Malung.
  - 1982a. *Kulturminnesvårdsprogram för Kopparbergs län, del 1. Arkeologisk inledning*. Länsstyrelsen och Dalarnas museum. Falun.
  - 1982b. Artiklarna "Fortidens Hedemora", "Hedemora som bergslagsbygd. Hyttor, hamrar och gruvor före industrialismen", "Om smidesbönder" samt "Om kungsvägen, Grådö skansar och Hedemoras äldre vägar". *Hedemora socken – en bygd i förändring*. Hedemora.
  - 1985. Venjansområdets arkeologi. *Från kulturdagarna i Bonäs bygdegård den 25 och 26 juni 1984*. Uppsala.
  - 1986. *Fortid i gränsland. Lima och Transtrand. Ur två socknars historia*. Malung.
  - 1987a. *Dalarna. Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Janson & E. B. Lundberg). Stockholm.
  - 1987b. *Stone Age Frontiers – An Example from Middle Sweden. Theoretical Approaches to Artefacts, Settlement and Society. Studies in honour of Mats P. Malmer* (Eds G. Burenhult et al.). (BAR International Series 366(i).) Oxford.
  - 1987c. *Fortid i gränsland. Lima och Transtrand. Ur två socknars historia, 2*. Malung.
  - 1988. *Från fångstmannens revir till bondens gård. Från kulturdagarna i Bonäs bygdegård den 22 och 23 juni 1987*. Uppsala.
- Hyenstrand, Å. & Lannerbro, M. 1978. *Stenålder och bronsålder i Dalarna. Del 1, Idre*. (Dalarnas museums serie av rapporter, nr 5.) Falun.
- Lannerbro, R. 1991. *Det södra fångstlandet. Katalog. Del I, Vanån*. (red. L. Amréus och Å. Hyenstrand). (Stockholm Archaeological Reports, Field Studies, nr 2.) Stockholm.
- 1992. *Det södra fångstlandet. Katalog. Del II, Oreälven*. (med bidrag av L. Amréus och Å. Hyenstrand). (Stockholm Archaeological Reports, Field Studies, nr 3.) Stockholm.
- Linnér, K. 1988. Fornlämningar i fångstmiljö – fjällinventering i W och Z län 1986. *Arkeologi i Sverige 1986*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1988:2.) Stockholm.
- 1993. Fornlämningar på hög nivå. Södra fjällvärldens fångstkultur. *Arkeologi i Sverige*, ny följd 2. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Löthman, L. 1995a. 1991 och 1994 års fornminnesinventeringar inom Rättvik. *Rättvikskrus, Rättviks hembygdsförenings årsskrift*, 15. Rättvik.
- 1995b. 1994 års fornminnesinventering i Kopparbergs län. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesavdelningen, Enheten för arkeologisk registrering.) Stockholm.
- Meschke, C. (red.) 1973. *Kulturlandskap i älvdalar*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport D3.) Stockholm.
- Skyllberg, E. 1993. Med sökarljus på fåbodlämningar. *Kulturmiljövård*, 1993:6. Stockholm.
- 1996. Blandbyarna Dammskog – Skallskog, Leksands socken, Kopparbergs län. Inventering, pollenanalys och <sup>14</sup>C-dateringar. (Riksantikvarieämbetet, Kunskapsavdelningen, Dokumentationsenheten.) Stockholm.

## Gävleborgs län (X)

- Englund, L-E. 1984. Äldre järnhantering i Gästrikland. *Arkeologisk järnforskning 1980–83*. (Jernkontorets bergshistoriska utskott, serie H 38.) Stockholm.
- 1985. Inventory of iron production sites. *Archaeology and Environment*, 4. Umeå.
  - 1986. Arkeologisk järnforskning i Gästrikland. *Från Gästrikland*, 1986. Gävle.

- Enström, E. 1984. Säsongsfiskeplatser i Hudiksvalls skärgård, resultatet efter nyinventeringen 1982. *Bottnick kontakt*, II. Mariefhamn.
- Hermodsson, Ö. 1982. Fynd längs kusten: Första fiskeläget? *Läddikan*, 1982:4. Gävle.
- 1983. Fornlämningar vid Hälsingekusten. *Fjölner*, 1983:1. Uppsala.
  - 1987. Hälsinglands kuströsen. En jämförande analys. *Tor*, 21. Uppsala.
- Hyenstrand, Å. 1977. *Hyttor och järnframställningsplatser. Några sammanfattningar kring inventerat material*. (Jernkontorets forskning, ser. H 14.) Stockholm.
- 1979. Äldre territoriell indelning av de sydnorrländska kustlandskapen. (Opubl.)
  - 1982. Hälsingland – Norrlands mest fornminnesrika landskap. *Historiska Nyheter*, nr 21. Statens Historiska Museum. Stockholm.
  - 1987. Stone Age Frontiers – An Example from Middle Sweden. *Theoretical Approaches to Artefacts, Settlement and Society. Studies in honour of Mats P. Malmer* (Eds G. Burenhult et al.). (BAR International Series 366(i).) Oxford.
- Jensen, R. 1982. Revidering i Gävleborgs län just nu. Ekonomiska kartan får flera fornlämningar. *Läddikan*, 1982:4. Gävle.
- 1985. Bebyggelse och lågtekniska järnframställningsplatser i Gävleborgs län – en rumslik analys. *Arkeologisk järnforskning 1980–83*. (Jernkontorets bergshistoriska utskott, ser. H 38.) Stockholm.
  - 1987. Gästrikland. *Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Jansson & E. B. Lundberg). Stockholm.
- Jönsson, S. 1985. Hälsingland runt på två år. *Arkeologi i Sverige 1982–1983*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1985:5.) Stockholm.
- 1987. Hälsingland. *Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Jansson & E. B. Lundberg). Stockholm.
- Karlsson, E. 1985. Järnframställningsplatser i Ljusnans dalgång. *Arkeologisk järnforskning 1980–83*. (Jernkontorets Bergshistoriska utskott, serie H 38.) Stockholm.
- Lantmäteriverket, *Gula kartan*, (skala 1:20 000) med artiklar på kartbladens baksidor om fornlämningsbilderna m.m. Kartbladen 13H:44 Gävle S, 13H:64 Gävle N (L. Löthman 1984) samt 13H:84 Trödje (R. Jensen 1984).
- Liedgren, L. 1984. Iron Age Settlements in Hälsingland, Northern Sweden. *Papers in Northern Archaeology*. (Archaeology and Environment, 2.) Umeå.
- 1988. Synpunkter på den sedentära bebyggelsens etablering i Norrland. *Samer och germaner i det förhistoriska Norrland* (red. P. H. Rahmqvist). (Bebyggelsehistorisk tidskrift, nr 14.) Uppsala.
  - 1992. *Hus och gård i Hälsingland. En studie av agrar bebyggelse och bebyggelseutveckling i norra Hälsingland Kr. f.–600 e. Kr.* (Studia Archaeologica Universitatis Umensis, 2.) Diss. Umeå.
  - 1994. De äldsta gravläggningarna i Norrlands förhistoria. *Odlingslandskap och fångstmark. En vänbok till Klas-Göran Selinge* (red. R. Jensen). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Löthman, L. 1984. Kulturminnesinnehållet på de officiella kartorna i Gästrikland efter 1981 års revidering. *Arkeologi i Sverige 1981*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1984:3.) Stockholm.
- Magnusson, G. 1994. Järnet i Hälsingland. *Hälsinglands bebyggelse före 1600*. (Bebyggelsehistorisk tidskrift, nr 27. Stockholm.
- Meschke, C. (red.) 1973. *Kulturlandskap i älvdalar*. (Riksantikvarieämbetet, rapport D3.) Stockholm.
- Rydén, R. 1989. Partiell revidering i allmänhet och Gävleborgs län i synnerhet. *Arkeologi i Sverige 1986*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1988:2.) Stockholm.
- 1993. Partiellt reviderad karta – selektivt inventerade fornlämningar. Fältarbetet 1989 avslutar en 13-årig verksamhet. *Arkeologi i Sverige*, ny följd 2. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

## Västernorrlands län (Y)

- Aronsson, K.-Å. 1994. *Samiska kulturmiljöer i Sverige – en forskningsöversikt*. (Studier till kulturmiljöprogram för Sverige.) Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Baudou, E. 1977. Den förhistoriska fångstkulturen i Västernorrland. *Västernorrlands förhistoria*. Härnösand.
- 1987. Ångermanland. *Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Jansson och E. B. Lundberg). Stockholm.
  - 1992. Arkeologisk forskning i Ångermanland nolaskogs. Hur ett forskningsområde utvecklas. *Arkeologi nolaskogs. Fornlämningar, fynd och forskning i norra Ångermanland* (red. L. Grundberg & L. Edblom). (Skrifter från Örnsköldsviks museum, nr 3.) Örnsköldsvik.



- Bertilsson, U. 1994. Nämforsen – empiri och poststrukturalism. Några kommentarer till aktuell forskning. *Odlingslandskap och fångstmark. En vänbok till Klas-Göran Selinge* (red. R. Jensen). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Bondesson, W. 1991. Undersökning av fornlämning 181 i Njurunda. *Arkeologi i Sverige*, ny följd 1. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- 1992. Fäbodrar i Anundsjö. Riksantikvarieämbetets specialinventering 1991. *Arkeologi nolaskogs. Fornlämningar, fynd och forskning i norra Ångermanland* (red. L. Grundberg & L. Edblom). (Skrifter från Örnsköldsviks museum, nr 3.) Örnsköldsvik.
  - 1994. Fågelfångstanläggningar i Sättna och Selånger i Medelpad. *Odlingslandskap och fångstmark. En vänbok till Klas-Göran Selinge* (red. R. Jensen). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Edblom, L. 1992. Geometriska 1600-talskartor och muntlig tradition som arkeologiska källor. *Arkeologi nolaskogs. Fornlämningar, fynd och forskning i norra Ångermanland* (red. L. Grundberg & L. Edblom). (Skrifter från Örnsköldsviks museum, nr 3.) Örnsköldsvik.
- Edblom L. & Grundberg, L. (red.) 1992. *Arkeologi nolaskogs. Fornlämningar, fynd och forskning i norra Ångermanland*. (Skrifter från Örnsköldsviks museum, nr 3.) Örnsköldsvik.
- Flink, G. 1990. Fornminnesinventeringen 1987 i Västernorrlands län. *Arkeologi i Sverige 1987*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1990:1.) Stockholm.
- Grundberg, L. & Sjöberg, R. 1992. Labyrintforskning i norra Ångermanland. *Arkeologi nolaskogs. Fornlämningar, fynd och forskning i norra Ångermanland* (red. L. Grundberg & L. Edblom). (Skrifter från Örnsköldsviks museum, nr 3.) Örnsköldsvik.
- Hermodsson, Ö. 1992. Förhistoria i nordöstra Ångermanland. Avspeglad i resultat från fornminnesinventeringen 1990. *Arkeologi nolaskogs. Fornlämningar, fynd och forskning i norra Ångermanland* (red. L. Grundberg & L. Edblom). (Skrifter från Örnsköldsviks museum, nr 3.) Örnsköldsvik.
- 1993. Förhistoria och historia i nordöstra Ångermanland – avspeglad i resultat från fornminnesinventeringen 1990. *Arkeologi i Sverige*, 2. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Hyenstrand, Å. 1979. Äldre territoriell indelning av de sydnorrländska kustlandskapen. (Opubl.)
- 1981. Recension av: K-G. Selinge, 1979. *Agrarian Settlements and Hunting Grounds. A study of the prehistoric culture systems in a North Swedish river valley*. Theses and Papers in North-European Archaeology, 8. Stockholm. *Fornvännen*, 1981. Stockholm.
- Jönsson, B. 1991. Fornlämningar i ett norrländskt kust-, dal- och skogsområde – 1988 års inventeringsresultat. *Arkeologi i Sverige*, ny följd 1. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- 1992. Fornminnesinventering inom Örnsköldsviks kommun. *Arkeologi nolaskogs. Fornlämningar, fynd och forskning i norra Ångermanland* (red. L. Grundberg & L. Edblom). (Skrifter från Örnsköldsviks museum, nr 3.) Örnsköldsvik.
  - 1994a. Fornlämningar och det moderna skogsbruket. Om skadegörelse på fångstgropar i Västernorrlands län. *Odlingslandskap och fångstmark. En vänbok till Klas-Göran Selinge* (red. R. Jensen). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
  - 1994b. 1993 års Fornminnesinventering i Västernorrlands län. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesavdelningen, Enheten för arkeologisk registrering.) Stockholm.
  - 1995. 1994 års fornminnesinventering i Västernorrlands län. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesavdelningen, Enheten för arkeologisk registrering.) Stockholm.
  - 1996. 1995 års fornminnesinventering i Västernorrlands län. (Riksantikvarieämbetet, Kunskapsavdelningen, Dokumentationsenheten.) Stockholm.
- Karman, J. 1989. Skifferkultur i centrala Skandinavien. *Populär Arkeologi*, 1989:2. Lund
- Lantmäteriverket, *Gula kartan*, (skala 1:20 000) med artiklar på kartbladens baksidor om fornlämningsbilderna m.m. Kartbladen 17H:05 Njurunda och 17H:22 Matfors (K-G. Selinge 1990).
- Liedgren, L. 1988. Synpunkter på den sedentära bebyggelsens etablering i Norrland. *Samer och germaner i det förhistoriska Norrland* (red. P. H. Rahmqvist). (Bebyggelsehistorisk tidskrift, nr 14.) Uppsala.
- Lindqvist, A-K. 1992. Nya perspektiv på Ångermanlands äldre järnålder. *Arkeologi nolaskogs. Fornlämningar, fynd och forskning i norra Ångermanland* (red. L. Grundberg & L. Edblom). (Skrifter från Örnsköldsviks museum, nr 3.) Örnsköldsvik.
- Loeffler, D. 1991. Fornlämningsbeståndet i Nora socken, Ångermanland. *Ångermanland-Medelpad 1990–91*. Ångermanlands och Medelpads hembygdsförbund. Sundsvall.
- 1992. Grubblrier kring gropar i Grundsunda. Funderingar kring en ny fornlämningstyp. *Arkeologi nolaskogs. Fornlämningar, fynd och forskning i norra Ångermanland* (red. L. Grundberg & L. Edblom). (Skrifter från Örnsköldsviks museum, nr 3.) Örnsköldsvik.
  - 1993. Niotusenfemhundra år i Haverö – funderingar kring fornlämningar. *Haverö hembygdsförening*, 1992. Ånge.

- Meschke, C. (red.) 1973. *Kulturlandskap i älvdalar*. (Riksantikvarieämbetet, rapport D3.) Stockholm.
- Måhl, K-G. 1994. Fornminnesinventering och lämnade lämningar i Ångermanland 1991. *Arkeologi i Sverige*, nr 3. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Rahmqvist, P. H. 1983. *Gene. On the origin, function and development of sedentary Iron Age settlement in Northern Sweden*. (Archaeology and Environment, 1.) Diss. Umeå.
- 1988. Mellannorrland under äldre järnålder. Några aspekter på samhällsstrukturen. *Samer och germaner i det förhistoriska Norrland* (red. P. H. Rahmqvist). (Bebyggelsehistorisk tidskrift, nr 14.) Uppsala.
  - 1989. Ångermanland, Västerbotten och Lappland. *Hällristningar och hällmålningar i Sverige* (red. S. Janson, E. B. Lundberg & U. Bertilsson). Stockholm.
- Selinge, K-G. 1969. *Fornlämningar i Medelpad. Ekologisk, rumslig och kronologisk gruppering – studier till en forntida bebyggelsehistoria*. Del 1–2. Stockholm.
- 1973. Järnåldersbygd och fångstmark. Till frågan om arkeologisk lokalisering och ekologi i mellersta Norrland. *Bonde – veidemann, bofast – icke bofast i nordisk forhistorie*. (Tromsø museums skrifter, XIV.) Tromsø.
  - 1975. Forntida kultur i Medelpad. *Medelpad*. Sundsvall.
  - 1977. Järnålderns bondekultur i Västernorrland. *Västernorrlands förhistoria*. Härnösand.
  - 1978. Fornlämningsregistret som forskningsunderlag. Några synpunkter med norrländska exempel. *Fornvännen*, 1978:2. Stockholm.
  - 1979. *Agrarian Settlements and Hunting Grounds. A study of the prehistoric culture systems in a North Swedish river valley*. (Theses and Papers in North-European Archaeology, 8.) Diss. Stockholm.
  - 1983. Modeller för landskapsutnyttjande inom fångstkultur och tidig agrarkultur. Exempel från mellersta Norrland. *Folk og resurser i Nord. Foredrag fra Trondheims-symposiet om midt- og nord-skandinavisk kultur 1982*. Trondheim.
  - 1984. Att bruka ett landskap. *Medelpad* (red. M. Elg). (Svenska turistföreningens årsskrift, 1984.) Stockholm.
  - 1987. *Medelpad. Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Jansson och E. B. Lundberg). Stockholm.
  - 1992. Traditioner om husgrundsterrasser och Viätt-området. *Ångermanland-Medelpad, 1992–1993*. Härnösand.
- Wallander, A. 1986. Ortnamn och fornlämningar under järnåldern i Medelpad och Ångermanland. *Ångermanland-Medelpad, 1986*. Örnsköldsvik.
- Westerdahl, C. 1992. Något om framställningen av pottaska i norra Ångermanland. *Arkeologi nolaskogs. Fornlämningar, fynd och forskning i norra Ångermanland* (red. L. Grundberg & L. Edblom). (Skrifter från Örnsköldsviks museum, nr 3.) Örnsköldsvik.
- Wiklund, B-O. 1992. Samiska härdar – en nyupptäckt fornlämningstyp i Anundsjö och Björna socknar. *Arkeologi nolaskogs. Fornlämningar, fynd och forskning i norra Ångermanland* (red. L. Grundberg & L. Edblom). (Skrifter från Örnsköldsviks museum, nr 3.) Örnsköldsvik.

## Jämtlands län (Z)

- Aronsson, K-Å. 1994. *Samiska kulturmiljöer i Sverige – en forskningsöversikt*. (Studier till kulturmiljöprogram för Sverige.) Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Björk, B. 1994. Vattensläggor i Jämtland och Härjedalen. *Aktuell arkeologisk järnforskning 1988–1992* (red. L-E. Englund). (Jernkontorets bergshistoriska utskott, serie H 55.) Stockholm.
- Englund, L-E. 1987. Norra Kallsjöområdet – Jämtlands län. *Arkeologi i Sverige 1985*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1987:1.) Stockholm.
- Flink, G. 1994. Ödesbölen och fornvård. *Odlingslandskap och fångstmark. En vänbok till Klas-Göran Selinge* (red. R. Jensen). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Heinerud, J. 1993. Fornlämningar och kulturlämningar i Frostviksfjällen. *Oknytt*, 1993:3–4. Umeå.
- Hemmendorf, O. 1989. Inledning. *Arkeologi i fjäll, skog och bygd. 1: Stenålder – tidig järnålder* (red. O. Hemmendorf). (Fornvårdaren, 23.) Östersund.
- Hermodsson, Ö. 1996. Inventeringsläget för forn- och kulturlämningar i de södra fjälltrakterna. (Riksantikvarieämbetet, Kunskapsavdelningen, Dokumentationsenheten.) Stockholm.
- Jakobsson, M. 1989. Ödegården i Undromskogen. *Arkeologi i fjäll, skog och bygd. 1: Stenålder – tidig järnålder* (red. O. Hemmendorf). (Fornvårdaren, 23.) Östersund.
- Jensen, R. 1977a. Hällbilder och fångstmiljö. *Jämtland/Härjedalen* (red. O. Thaning). (Svenska turistföreningens årsskrift, 1977.) Stockholm.

- 1977b. Hällbilder och äldre jakt- och fångstmiljö i Jämtland – Härjedalen. *Föreningen Natur och Samhälle i Norden, Medlemsorgan*, 1977:2. Stockholm.
  - 1980. Äldre jakt- och fångstmiljö vid Ånnsjön, Jämtland. *Inventori in honorem. En vänbok till Folke Hallberg* (red. Å. Hyenstrand). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
  - 1982. Hällmålningar och hällristningar. 1: *Spåren i landskapet. Se och upplev Jämtland-Härjedalen*. Jämtlands läns museum. Östersund.
  - 1989a. Härjedalen och Jämtland. *Hällristningar och hällmålningar i Sverige* (red. S. Janson, E. B. Lundberg & U. Bertilsson). Stockholm.
  - 1989b. Hällbilder och fångstboplatser. *Arkeologi i fjäll, skog och bygd. 1: Stenålder – tidig järnålder* (red. O. Hemmendorf). (Fornvårdaren, 23.) Östersund.
  - 1993. Fångstmiljö vid fjällkanten – Ånnsjön, Jämtland. *Läsa landskap. En fälthandbok om svenska kulturmiljöer* (red. N. Blomkvist m.fl.). Utbildningsradion i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet. Stockholm.
- Jönsson, S. 1983. Vildrenfångst i Tännäsfjällen. *Jämten*, 1983. Östersund.
- Karman, J. 1989. Skifferkultur i centrala Skandinavien. *Populär Arkeologi*, 1989:2. Lund
- Linnér, K. 1988. Fornlämningar i fångstmiljö – fjällinventering i W och Z län 1986. *Arkeologi i Sverige 1986*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1988:2.) Stockholm.
- 1990. Rapport angående specialinventering av samiska kulturlämningar i nordvästra delen av Idre socken år 1989. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesavdelningen.) Stockholm.
  - 1993. Fornlämningar på hög nivå. Södra fjällvärldens fångstkultur. *Arkeologi i Sverige*, ny följd 2. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Löthman, L. 1971. 1970 års fornminnesinventering. *Hammerdalskrönikan*, 1971. Östersund.
- 1978. Föllingebygdens fasta fornlämningar. 1973 års fornminnesinventering av Föllinge, Hotagens och Laxsjö socknar, Jämtland. *Föllinge hembygdsförenings skriftserie*, del VIII. Östersund.
- Magnusson, G. 1973. Fem fornminnesplatser. *Jämten*, 1973. Östersund.
- 1974. Fångstgroparna vid Gräftåvallen. *Oviks- och Myssjöbygden*. Östersund.
  - 1976a. Järnhantering i Myssjö och Oviken. *Oviks- och Myssjöbygden*, 1975. Östersund.
  - 1976b. Fångstgropssystemet vid Storgräftån. *Oviks- och Myssjöbygden*, 1975. Östersund.
  - 1976c. En arkeologisk utgrävning av en gravhög i Brunflo. *Jämten*, 1975–76. Östersund.
  - 1976d. Gravfältet vid Håkansta. *Från vendeltida gravfält till modern bebyggelse* (G. Magnusson & J. Raihle). (Brunflo hembygdsförenings skriftserie, 7.) Östersund.
  - 1977. Järnhanteringen i Jämtland och Härjedalen. En presentation av en forskningsuppgift *Jernkontorets Bergshistoriska utskott, höstmötet i Östersund 1977*. (Jernkontorets forskning, serie H 17.) Stockholm.
  - 1980. Ekonomiska regioner i Jämtland under järnålder. *Inventori in honorem. En vänbok till Folke Hallberg* (red. Å. Hyenstrand). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
  - 1986. *Lågteknisk järnhantering i Jämtlands län*. (Jernkontorets bergshistoriska skriftserie, nr 22.) Diss. Stockholm.
  - 1987. Härjedalen. *Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Janson & E. B. Lundberg). Stockholm.
  - 1988. Järn, kolonisation och landskapsutnyttjande i Norrlands inland. *Samer och germaner i det förhistoriska Norrland* (red. P. H. Rahmqvist). (Bebyggelsehistorisk tidskrift, nr 14.) Uppsala.
  - 1989a. Järnproduktion i äldre tid. *Arkeologi i fjäll, skog och bygd. 1: Järnålder – medeltid* (red. O. Hemmendorf). (Fornvårdaren, 24.) Östersund.
  - 1989b. Järnålder på Rödölandet. *Arkeologi i fjäll, skog och bygd. 1: Järnålder – medeltid* (red. O. Hemmendorf). (Fornvårdaren, 24.) Östersund.
  - 1989c. Medeltida fåbodämningar i Ängersjö. *Arkeologi i fjäll, skog och bygd. 1: Järnålder – medeltid* (red. O. Hemmendorf). (Fornvårdaren, 24.) Östersund.
  - 1993. Skogsbrukets byar i östra Härjedalen – Älvros by. *Läsa landskap. En fälthandbok om svenska kulturmiljöer* (N. Blomkvist m.fl.). Utbildningsradion i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet. Stockholm.
  - 1994a. Blästerugnen vid Hammarede i Rätan. *Aktuell arkeologisk järnforskning 1988–1992* (red. L-E. Englund). (Jernkontorets bergshistoriska utskott, serie H 55.) Stockholm.
  - 1994b. Gravar med rödockra i skogslandet. *Odlingslandskap och fångstmark. En vänbok till Klas-Göran Selinge* (red. R. Jensen). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Melander, J. 1989. Fångstgropar i Jämtland. *Arkeologi i fjäll, skog och bygd. 1: Stenålder – tidig järnålder* (red. O. Hemmendorf). (Fornvårdaren, 23.) Östersund.
- Meschke, C. (red.) 1973. *Kulturlandskap i älvdalar*. (Riksantikvarieämbetet, rapport D3.) Stockholm.

- Olsson, A-L. 1995. 1994 års fornminnesinventering i Jämtlands län. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesavdelningen, Enheten för arkeologisk registrering.) Stockholm.
- Olsson, A-L. & Edvinger, K. 1994. 1993 års Fornminnesinventering i Jämtlands län. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesavdelningen, Enheten för arkeologisk registrering.) Stockholm.
- Pettersson, P. 1990. Fornminnesinventering i Frostviken. *Jämten*, 1990. Östersund.
- Rentzhog, Sten 1994. Inventering är grunden för allt bevarandearbete. *Odlingslandskap och fångstmark. En vänbok till Klas-Göran Selinge* (red. R. Jensen). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Rentzhog, Sven 1990. Byarna på Frösön – en tusenårig kontinuitet. *Jämten*, 1990. Östersund.
- 1992. Förhistoriska hällmålningar funna i Forsa! *Bodsjöboken*.
- Selinge, K-G. 1970. Fornlämningar i Näs socken. *Gammalt och nytt. Krönika för Näs församling*, 10. Östersund.
- 1971. Sund och Tibrandsholm. Analys av ett jämtländskt fornlämningsområde. *Jämten*, 1971. Östersund.
- 1972a. Ödesbölen i Jämtland – 1: En arkeologisk presentation. *Jämten*, 1972. Östersund.
- 1972b. Hackås – en jämtländsk järnåldersbygd. *Jämten*, 1972. Östersund.
- 1974a. Fornlämningar inom Hallen, Marby och Norderö församlingar. *Hallen och Marby*, 23. Hallen-Marby.
- 1974b. *Fångstgropar. Jämtlands vanligaste fornlämningar*. (Fornvårdaren 12.) Östersund.
- 1976a. *Människan i landskapet. Förhistoriska kulturmiljöer i Jämtland och Härjedalen*. (Fornvårdaren, 14.) Östersund.
- 1976b. Området i Oviks-Anarisfjällen. *Samiska kulturlämningar. Specialinventeringar 1974* (F. Hallberg m.fl.). (Riksantikvarieämbetet, Rapport, D10.) Stockholm.
- 1978. Fornlämningsregistret som forskningsunderlag. Några synpunkter med norrländska exempel. *Fornvännen*, 1978:2. Stockholm.
- 1979. *Agrarian Settlements and Hunting Grounds. A study of the prehistoric culture systems in a North Swedish river valley*. (Theses and Papers in North-European Archaeology, 8.) Diss. Stockholm.
- 1983. Modeller för landskapsutnyttjande inom fångstkultur och tidig agrarkultur. Exempel från mellersta Norrland. *Folk og resurser i Nord. Foredrag fra Trondheims-symposiet om midt- og nord-skandinavisk kultur 1982*. Trondheim.
- 1987. Jämtland. *Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Janson & E. B. Lundberg). Stockholm.
- 1993. Medeltida ödegård – Svedäng, Jämtland. *Läsa landskap. En fälthandbok om svenska kulturmiljöer* (red. N. Blomkvist m.fl.). Utbildningsradion i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet. Stockholm.
- Sundström, J. 1979. *Anjan – Juvuln – Torrön. Kulturhistorisk inventering kring tre fjällsjöar*. Jämtlands läns museum. Östersund.
- 1989a. Pionjärerna. *Arkeologi i fjäll, skog och bygd. 1: Stenålder – tidig järnålder* (red. O. Hemmendorf). (Fornvårdaren, 23.) Östersund.
- 1989b. Juvuln – 3 000 år i fjällnära fångstland. *Arkeologi i fjäll, skog och bygd. 1: Stenålder – tidig järnålder* (red. O. Hemmendorf). (Fornvårdaren, 23.) Östersund.
- 1989c. Järnåldersgravar i fångstlandet. *Arkeologi i fjäll, skog och bygd. 1: Stenålder – tidig järnålder* (red. O. Hemmendorf). (Fornvårdaren, 23.) Östersund.
- 1994. *Underlag för arkeologisk forskning i Jämtlands län*. (Dokumentation och forskning från Jämtlands läns museum, Rapport 1994:1.) Östersund.

## Västerbottens län (AC)

- Aronsson, K-Å. 1992. Renar på spåren. *Markkontakt*, 1992:1. Umeå.
- 1993a. Samiska kulturmiljöer i fjällnära skog. Exemplet Bijelite. *Arkeologi i Sverige*, ny följd 2. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- 1993b. Renbetesland – Bijelite, Lappland. *Läsa landskap. En fälthandbok om svenska kulturmiljöer* (red. N. Blomkvist m.fl.). Utbildningsradion i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet. Stockholm.
- 1994a. *Samiska kulturmiljöer i Sverige – en forskningsöversikt*. (Studier till kulturmiljöprogram för Sverige.) Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- 1994b. Samerna och rennäringen. *Västerbotten genom tiderna*. (Acta Bothniensia Occidentalis. Skrifter i västerbottensk kulturhistoria, 14.)

- Baudou, E. 1987. Övre Norrland. *Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Jansson & E. B. Lundberg). Stockholm.
- Beiwert, I. m.fl. 1981. Översiktlig fornlämningsanalys, Västerbottens län. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesinventeringen, PM och arbetshandlingar, 1981:14. Fasta fornlämningar och förhistoriska miljöer, 5.) Stockholm.
- Flink, G. 1985. Från hav till fjäll. AC-län. *Arkeologi i Sverige 1982–1983*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1985:5.) Stockholm.
- Hallberg, F. m.fl. 1976. *Samiska kulturlämningar. Specialinventeringar 1974*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport, D10.) Stockholm.
- Hedman, S-D. 1989. Samiska metalldepåer och bosättningsmönster i Lappland under vikingatid och äldre medeltid. *Arkeologi i norr*, 2. Umeå.
- 1993. Undersökning av vikingatida och medeltida bosättningar i Lappland. *Arkeologi i norr*, 4. Umeå.
- Heinerud J. 1991. Kulturlämningar i Lapplands inland. Preliminär redovisning av forn- och kulturlämningar utanför ekonomiska kartans utgivningsområde i Norrbottens och Västerbottens län. *Duoddaris*, 2.
- Jönsson, B. & Klang, L. 1996. Fornminnesinventeringar i fjällen. *Västerbotten*, 1996:3. Umeå.
- Karman, J. 1989. Skifferkultur i centrala Skandinavien. *Populär Arkeologi*, 1989:2. Lund
- 1996. 1995 års fornminnesinventering i Västerbottens län. Lycksele och Norsjö socknar. (Riksantikvarieämbetet, Kunskapsavdelningen, Dokumentationsenheten.) Stockholm.
- Kjellström, R. 1976. Kulturlämningar kring Ältsvattnet. *Samiska kulturlämningar. Specialinventeringar 1974* (F. Hallberg m.fl.). (Riksantikvarieämbetet, Rapport, D10.) Stockholm.
- Klang, L. 1988. Fornminnesinventeringen för den Gula Kartan i Västerbottens län. *Byske möte 13–15 november 1987*. (Föreningen för Skellefteforskning, rapport nr 2.) Skellefteå.
- 1990. Fornminnesinventeringen 1987 i Norrbottens och Västerbottens län. *Arkeologi i Sverige 1987*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1990:1.) Stockholm.
- 1991. Norrländska fornminnen lever farligt nu för tiden *Populär Arkeologi*, 1991:2. Vällingby.
- Klang, L. & Skålbjerg, P. 1997a. 1996 års fornminnesinventering i Västerbottens län. Blaikfjällsområdet, Dorotea och Vilhelmina kommuner. (Riksantikvarieämbetet, Kunskapsavdelningen, Dokumentationsenheten.) Stockholm.
- 1997b. 1996 års fornminnesinventering i Västerbottens län. Tärnaområdet, Storumans och Vilhelmina kommuner. (Riksantikvarieämbetet, Kunskapsavdelningen, Dokumentationsenheten.) Stockholm.
- Lantmäteriverket, *Gula kartan* (skala 1:20 000) med artiklar på kartbladens baksidor om fornlämningsbilderna m.m. För länet finns en heltäckande textproduktion för alla inventeringsområden som fått ekonomisk karta efter 1984. Se förteckning i Skålbjerg 1991.
- Larsson, L. Z. 1984. Kustfornlämningar i Västerbotten. *Arkeologi i Sverige 1981*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1984:3.) Stockholm.
- 1985. Från Sjnaptja till Kåge – från fjäll till kust. *Arkeologi i Sverige 1982–1983*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1985:5.) Stockholm.
- 1987. Lappland – Västerbottens län. *Arkeologi i Sverige 1985*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1987:1.) Stockholm.
- Lindström, I. & Olofsson, L. 1993. Maritima fornlämningar i den bottniska skärgården. *Arkeologi i norr*, 4/5. Umeå.
- Löfgren, K. 1983. Trolltrumman från Bärtejaure. *Västerbotten*, 1983:2. Umeå.
- Löfgren, K. & Olsson, A-L. 1983. Snöan – ett fiskeläge från medeltid till nutid. *Västerbotten*, 1983:2. Umeå.
- Löthman, L. 1976. Vindelområdet. *Samiska kulturlämningar. Specialinventeringar 1974* (F. Hallberg m.fl.). (Riksantikvarieämbetet, Rapport, D10.) Stockholm.
- 1978. Boplatser och fångstgropar längs Vindelälvens vattensystem i Sorseletrakten. *Studier i norrländsk forntid* (red. A. Huggert). (Acta Bothniensia Occidentalis, Skrifter i västerbottensk kulturhistoria.) Umeå.
- 1980. Fasta anläggningar på strandbundna boplatser i södra Lappland. *Inventori in honorem. En vänbok till Folke Hallberg* (red. Å. Hyenstrand). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Meschke, C. (red.) 1973. *Kulturlandskap i äldvalar*. (Riksantikvarieämbetet, rapport D3.) Stockholm.
- Norman, P. 1993. Fiskesamhället vid Bottenviken – Bjuröklubb, Bottenviken. *Läsa landskap. En fält-handbok om svenska kulturmiljöer* (red. N. Blomkvist m.fl.). Utbildningsradion i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet. Stockholm.
- Peck, B. 1994. 1993 års Fornminnesinventering i Västerbottens län. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesavdelningen, Enheten för arkeologisk registrering.) Stockholm.

- 1995. 1994 års fornminnesinventering i Västerbottens län. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesavdelningen, Enheten för arkeologisk registrering.) Stockholm.
- Rahmqvist, P. H. 1989. Ångermanland, Västerbotten och Lappland. *Hällristningar och hållmålningar i Sverige* (red. S. Janson, E. B. Lundberg & U. Bertilsson). Stockholm.
- Rathje, L. 1990. Fornminnesinventeringen i Västerbotten 1990. *Markkontakt*, 1990:2. Umeå.
- Riksantikvarieämbetet, Regionkontoret i Luleå, *Arbetshandlingar och PM*, 1985–1994. (Ett åttiotal sådana under angivna år som behandlar frågor och redovisar resultat med anknytning till fornminnesinventeringen. Se förteckning i Skålberg 1994.)
- Selinge, K-G. 1978. Fornlämningsregistret som forskningsunderlag. Några synpunkter med norrländska exempel. *Fornvännen*, 1978:2. Stockholm.
- Skålberg, P. 1994. Arkeologisk dokumentation i övre Norrland av Riksantikvarieämbetets regionkontor i Luleå 1984–1993. En sammanfattning av 10 års fältarbeten. (Arbetshandlingar och PM, 1994:1. Riksantikvarieämbetet, Regionkontoret i Luleå.)
- Varenius, C. 1978. Inventering i marginalområde: spår av primitiv kustbosättning. *Fornvännen*, 1978:2. Stockholm.

## Norrbottnens län (BD)

- Aronsson, K-Å. 1986. "Provkarta" på forn lämningar. *Populär arkeologi*, 1986:2. Lund.
- 1987a. Två säsongers fornminnesinventering i Norrbottens län. *Arkeologi i Sverige 1985*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport, 1987:1.) Stockholm.
  - 1987 b. Fornminnesinventering i Råne älvdal. Riksantikvarieämbetets inventeringar 1985–86 inför den planerade vattenkraftsutbyggnaden. *Norrbottnen*, 1987. Luleå.
  - 1991a. Samernas härdar vittnar om tusenåriga traditioner. *Populär Arkeologi*, 1991:2. Vällingby.
  - 1991b. *Forest Reindeer Herding A.D. 1–1800. An archaeological and paleological study in northern Sweden*. (Archaeology and Environment, 10.) Diss. Umeå.
  - 1992a. Skogssamisk kultur. Norrbottens synliga historia. *Norrbottnens kulturmiljöprogram*, del 1. Luleå.
  - 1992b. Spåren av de första tamrenarna – renvallar, renselar och marknader. *Pitebygdens fornminnesförening, årsbok*, 1992. Piteå.
  - 1993. Skogsrenskötarens viste – Geijaurvallen, Lappland. *Läsa landskap. En fälthandbok om svenska kulturmiljöer* (red. N. Blomkvist m.fl.). Utbildningsradion i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet. Stockholm.
  - 1994a. *Samiska kulturmiljöer i Sverige – en forskningsöversikt*. (Studier till kulturmiljöprogram för Sverige.) Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
  - 1994b. Renskötselns introduktion i norra Sverige. En arkeologisk och paleoekologisk studie. *Oknytt*, 1994:1–2. Umeå.
  - 1995. Om bränning och finsk kolonisation i den nordliga barrskogen. *Svedjebruk och röjningsbränning i Norden – terminologi, datering, metoder* (red. B. Larsson). Nordiska museet. Stockholm.
- Baudou, E. 1987. Övre Norrland. *Med arkeologen Sverige runt* (red. S. Jansson & E. B. Lundberg). Stockholm.
- Bergman, I. 1989. Järnåldersbosättningar i Arjeplog. *Populär Arkeologi*, 1989:1. Lund.
- Bertvall, C. 1991. Fattenborg: Enorma hyddbottnar från bronsåldern. *Populär Arkeologi*, 1991:2. Vällingby.
- Forsberg, L. 1985. *Site Variability and Settlement Patterns. An Analysis of the Hunter-Gatherer Settlement in the Lule River Valley, 1500 B.C.–B.C./A.D.* (Archaeology and Environment, 5.) Diss. Umeå.
- Halén, O. 1991a. Här bodde säljägarna för sju tusen år sedan. *Populär Arkeologi*, 1991:2. Vällingby.
- 1991b. Lillberget: En boplats med keramik och rödockra i Överkalix. *Populär Arkeologi*, 1991:2. Vällingby.
  - 1994. *Sedentaries During the Stone Age of Northern Sweden*. (Acta Archaeologica Lundensia, Series in 4°, no 20.) Diss. Lund.
- Hedman, S-D. 1989. Samiska metalldepåer och bosättningsmönster i Lappland under vikingatid och äldre medeltid. *Arkeologi i norr*, 2. Umeå.
- 1993. Undersökningar av vikingatida och medeltida bosättningar i Lappland. *Arkeologi i norr*, 4/5. Umeå.
  - 1994. Vivungi visade sig vara ett eldorado för forntidsmänniskor och forskare. *Populär Arkeologi*, 1994:2. Hässelby.

- Heinerud J. 1991. Kulturlämningar i Lapplands inland. Preliminär redovisning av forn- och kulturlämningar utanför ekonomiska kartans utgivningsområde i Norrbottens och Västerbottens län. *Duoddaris*, 2
- Joelsson, J. & Skålberg, P. 1993 1992 års Fornminnesinventering i Norrbottens län, Gällivareområdet. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesavdelningen, Enheten för arkeologisk registrering.) Stockholm.
- 1994a. 1993 års Fornminnesinventering i Norrbottens län, Klingerselområdet. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesavdelningen, Enheten för arkeologisk registrering.) Stockholm.
  - 1994b. 1993 års Fornminnesinventering i Norrbottens län, Lansjärvområdet. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesavdelningen, Enheten för arkeologisk registrering.) Stockholm.
- Karman, J. 1988. Inför 1989: Fornlämningar i Piteå i norrbottniskt perspektiv. *Pitebygdens fornminnesför- enings årsbok*, 1988. Piteå.
- 1989. Skifferkultur i centrala Skandinavien. *Populär Arkeologi*, 1989:2. Lund.
  - 1991. Alanen Koijuvaara: Minst tjugo hyddor fanns på en ö i forntidsskärgården. *Populär Arkeologi*, 1991:2. Vällingby.
  - 1993. Stenåldersfolk – ett arkeologiskt supplement. *Tornedalens historia II. Från 1600-talet till 1809*. Jyväskylä.
  - 1994. 1993 års Fornminnesinventering i Norrbottens län, Lainioområdet. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesavdelningen, Enheten för arkeologisk registrering.) Stockholm.
  - 1995a. Stone age settlements on the Torne River – environmental aspects. *Fennoscandia Archaeologica* XII.
  - 1995b. 1994 års fornminnesinventering i Norrbottens län vid Kalix, Lainio och Torne älvar. (Riksantikvarieämbetet, Ud, Rapport.) Stockholm.
- Kjellström, R. 1983. *Lappmarksmikroskåp. Intensivinventering av kulturlämningar i Jokkmokksfjällen*. Nordiska museet. Stockholm.
- Klang, L. 1986. Ett "nytt" Norrbotten växer fram. *Populär Arkeologi*, 1986:2. Lund.
- 1987. Den nya fornminnesinventeringen och den "nya" forntiden i Norrbottens kustkommuner. *Norrbotten*, 1987. Luleå.
  - 1988. Stenåldersbyar i Tornedalen. *Populär Arkeologi*, 1988:1. Lund.
  - 1989a. Fornminnesinventering i norr med osteologiska analyser. *Mänsklighet genom millenier. En vänbok till Åke Hyenstrand* (red. D. Damell m.fl.). Stockholm.
  - 1989b. Det förhistoriska kulturlandskapet i östra Norrbotten. *Arkeologi i Sverige 1986*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport, 1988:2.) Stockholm.
  - 1990a. Fornminnesinventeringen 1987 i Norrbottens och Västerbottens län. *Arkeologi i Sverige 1987*. (Riksantikvarieämbetet, Rapport 1990:1.) Stockholm.
  - 1990b. Den medeltida landsbygden i Norrbotten – exempel på metoder och resultat vid Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering för den ekonomiska kartan. *Meta*, 1990:1–2. Lund.
  - 1991a. Norrbottens forntid i fokus. *Kulturmiljövård*, 1991:2. Stockholm.
  - 1991b. Vårt nya arbetssätt ledde till oväntade upptäckter. *Populär Arkeologi*, 1991:2. Vällingby.
  - 1991c. Norrländska fornminnen lever farligt nu för tiden. *Populär Arkeologi*, 1991:2. Vällingby.
  - 1993. Norrbottnisk fångstmiljö – Fattenborg. *Läsa landskap. En fälthandbok om svenska kulturmiljöer* (red. N. Blomkvist m.fl.). Utbildningsradion i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet. Stockholm.
  - 1994. Fattenborg. En unik fornlämningsmiljö i norrländsk fångstkultur. *Odlingslandskap och fångstmark. En vänbok till Klas-Göran Selinge* (red. R. Jensen). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Klang, L. & Liedgren, L. 1993. Ny förhistoria i norr. *Årsbok 1991–92*. (Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer.) Stockholm.
- Klang, L. m.fl. 1991. Fornlämningar i skärgård – några resultat av riksantikvarieämbetets arkeologiska dokumentation i övre Norrland 1988 och i Norrbottens skärgård 1984–89. *Arkeologi i Sverige*, ny följd 1. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Klang, L. & Westerberg, J. O. 1990. Säljägerläger och fiskelägen i norr. *Populär Arkeologi*, 1990:2. Vällingby.
- Lagerstam, L. 1991. Fantastiskt att få gräva ut det jag själv upptäckt! *Populär Arkeologi*, 1991:2. Vällingby.
- 1995a. 1994 års fornminnesinventering i Norrbottens län. Edefors. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesavdelningen, Enheten för arkeologisk registrering.) Stockholm.
  - 1995b. 1994 års fornminnesinventering i Norrbottens län. Jokkmokk. (Riksantikvarieämbetet, Fornminnesavdelningen, Enheten för arkeologisk registrering.) Stockholm.
  - 1997a. 1996 års fornminnesinventering i Norrbottens län. Jokkmokks kommun. (Riksantikvarieämbetet, Kunskapsavdelningen, Dokumentationsenheten.) Stockholm

- 1997b. Spårning i norr. Våra förhistoriska gränser flyttas. *Populär arkeologi*, 1997:4. Lärbro. Lantmäteriverket, *Gula kartan* (skala 1:20 000), med artiklar på kartbladens baksidor om fornlämningsbilden m.m. För länet finns en heltäckande textproduktion för alla inventeringsområden som fått ekonomisk karta efter 1984. Se förteckning i Skålberg 1991.
- Liedgren, L. 1991. Fornlämningar inom 1990 års inventeringsområde i Överkalix socken. (Riksantikvarieämbetet, regionkontoret i Luleå, PM 1991:2.)
- 1993. Norrbottenska stensättningar visade sig vara: Rödockragravar från stenåldern. *Populär Arkeologi*, 1993:2. Vällingby.
- 1994. De äldsta gravläggningarna i Norrlands förhistoria. *Odlingslandskap och fångstmark. En vänbok till Klas-Göran Selinge* (red. R. Jensen). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Liedgren, L., Bergman, I. & Hedman, S-D. 1997. 1996 års fornminnesinventering i Norrbottens län. Arjeplogs kommun. (Riksantikvarieämbetet, Kunskapsavdelningen, Dokumentationsenheten, Stockholm och Silvermuseet, Arjeplog.) Stockholm.
- Lindström, I. & Olofsson, L. 1993a. Maritima fornlämnningar i den bottniska skärgården. *Arkeologi i norr*, 4/5. Umeå.
- 1993b. Tomtningar och säljakt. *Oknytt*, 1993:1-2. Umeå.
- Lundin, K. 1991. Grävde säljägarna de stora kokgropsfälten i kustlandet? *Populär Arkeologi*, 1991:2. Vällingby.
- 1992. Kokgropar i Norrbottens kustland. Ett försök till tolkning av kokgroparnas funktion. *Arkeologi i norr*, 3. Umeå.
- Meschke, C. (red.) 1973. *Kulturlandskap i älvdalar*. (Riksantikvarieämbetet, rapport D3.) Stockholm.
- Mulk, I-M. 1988. Sirkas – ett samiskt fångstsamhälle i förändring 500–1500 e Kr. *Samer och germaner i det förhistoriska Norrland* (red. P. H. Rahmqvist). (Bebyggelsehistorisk tidskrift, nr 14.) Uppsala.
- 1994. *Sirkas – ett samiskt fångstsamhälle i förändring Kr.f. – 1600 e.Kr.* (Studia Archaeologica Universitatis Umenensis, 6.) Diss. Umeå.
- Nilsson, A-Ch. 1991. Kust eller inland? Djurben kan ge svaret. *Populär arkeologi*, 1991:2. Vällingby. Riksantikvarieämbetet, Regionkontoret i Luleå, *Arbetshandlingar och PM*, 1985–1994. (Ett åttiotal sådana under angivna år som behandlar frågor och redovisar resultat med anknytning till fornminnesinventeringen. Se förteckning i Skålberg 1994.)
- Skålberg, P. 1994. Arkeologisk dokumentation i övre Norrland av Riksantikvarieämbetets regionkontor i Luleå 1984–1993. En sammanfattning av 10 års fältarbeten. (Arbetshandlingar och PM, 1994:1. Riksantikvarieämbetet, Regionkontoret i Luleå.)
- Sturk, B-T. 1991. Saivaara och Keräsvaara: Två stenåldersboplatser från kamkeramisk tid. *Populär Arkeologi*, 1991:2. Vällingby.
- Wallerström, T. 1995. *Norrbotten, Sverige och medeltiden. Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi*, 1–2. (Lund Studies in Medieval Archaeology, 15:1–2.) Diss. Lund.
- Wennstedt, B. 1989. Kultplatser i övre Norrlands kustland. *Oknytt*. Umeå.
- Westerberg, J. O. 1991. Fortid i Piteå skärgård. *Pitebygdens fornminnesförenings årsbok*, 1991. Piteå.
- Zachrisson, I. 1984. *De samiska metalldepåerna år 1000–1350 i ljuset av fyndet från Mörträsket, Lappland*. (Archaeology and Environment, 3.) Diss. Umeå.





